УДК 631.164.23:330.341.1

Г.Є. МАЗНЄВ, професор,заслужений працівник освіти України,
директор Інституту бізнесу
і менеджменту Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки зумовлений необхідністю пошуку нових механізмів і методів взаємодії всіх учасників інноваційного процесу. Ключовим фактором активізації інноваційної діяльності є вирішення проблем відповідного фінансового забезпечення, зокрема функціонування ринку сучасних високоефективних агротехнологій виробництва сільськогосподарської продукції. Високі інноваційні агротехнології уможливлюють одержувати врожайність озимої пшениці 75–95 ц/га, кукурудзи на зерно – 90–130, сої – 38–46 ц/га тощо [8, 3]. Але для їх впровадження потрібні значні капіталовкладення й обігові кошти. Тільки останніх необхідно від 5 до 8 тис. грн на гектар [8]. Інноваційні агротехнології знаходять застосування, передусім, у підприємствах, що мають великі масиви сільськогосподарських угідь, зокрема в агрохолдингах, кожен із яких контролює десятки і сотні тисяч гектарів землі. Тому проекти впровадження агротехнологій, враховуючи високу вартість сучасних машин та устаткування, а також капітальні інвестиції в сферу переробки сільськогосподарської продукції, як правило, пов'язані з багатомільйонними витратами. В умовах сучасної української економіки можливості фінансування інноваційних процесів, у тому числі й інноваційного оновлення технологій сільськогосподарського виробництва, обмежені. Тому використання напрацьованих у світовій практиці методів фінансування інноваційної діяльності та адаптація їх до умов української економіки набувають першорядного значення. Стає необхідним пошук ефективних інструментів фінансового забезпечення інновацій і принципово нових джерел, форм та методів фінансування новітніх технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам фінансування відтворювальних процесів в агропромисловому виробництві, застосуванню нетрадиційних технологій фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційних проектів присвячені наукові праці відомих вітчизняних учених: В.А. Борисової [17], О.Є. Ґудзь [1, 14], М.Я. Дем'яненка [2], М.І. Кісіля [6], Ю.О. Лупенка [7], П.Т. Саблука [9], П.А. Стецюка [13, 14], А.В. Чупіса [17] й ін., а також іноземних дослідників [4, 5, 15, 18−20]. Разом із тим, незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, ряд питань, пов'язаних з особливостями фінансового забезпечення сучасних ресурсозберігаючих технологій виробництва сільськогосподарської продукції, залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – наукове обґрунтування напрямів удосконалення фінансового забезпечення сучасних технологій вирощування та збирання сільськогосподарських культур, у тому числі реалізації великомасштабних проектів впровадження інноваційних агротехнологій.

Виклад основних результатів дослідження. За рейтингом *Глобального інноваційного індексу* країн світу Україна у 2012 році посіла 63-тє місце, у 2013-му –не поліпшила результати, а навпаки – опинилася на 71-му

© Г.Є. Мазнєв, 2014

місці [22]. Таке становище значною мірою визначається інвестиційною непривабливістю української економіки і непрозорістю умов ведення бізнесу, зокрема, високим рівнем тінізації економіки. Слід відзначити, що в цілях економічної безпеки держави показник тіньової економіки не повинен перевищувати порогового значення 15–20% валового внутрішнього продукту (ВВП). У нашій країні цей показник за різними оцінками сягає від 35 до 60% обсягу ВВП. І як наслідок, за рейтингом Світового банку «*Ведення бізнесу, 2013*» Україна серед 185 країн займає 137 місце. За рівнем конкурентоспроможності у 2010–2011 роках Україна відповідно до *Глобального індексу конкурентоспроможності* (*WEF Global Competitiveness Index*) посідала 89-те місце зі 139 країн світу, за *індексом технологічної готовності* (*WEF Technological Readiness Index*) − 83-тє місце й значно відстає від розвинутих країн світу за рівнем використання інформаційно-комунікаційних технологій (*ІКТ*). Так, за індексом *Government Usage*, тобто за готовністю до впровадження *ІКТ*, наша країна є одним із аутсайдерів та займає 122-ге місце серед 138 країн.

Однією з причин такої ситуації є те, що фінансування інноваційної діяльності в Україні є вкрай незадовільним, наукоємність ВВП знизилася з 1,8% у 1991 році до 0,83% у 2012-му. Як вважають фахівці, при наукоємності ВВП менше 1% на рік протягом п'яти – семи років починається руйнування науково-технічного потенціалу країни.

Єдиним шляхом забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності виробництва і забезпечення економічного зростання є техніко-технологічне переозброєння агровиробництва й освоєння наукоємних ресурсозберігаючих технологій.

Аграрний сектор України – це єдина у вітчизняному господарському комплексі галузь, яка має високі фінансові результати. Рентабельність виробництва продукції сільського господарства значно вище середніх показників по економіці країни. Прибуток, одержаний в цій галузі, останніми роками має усталену зростаючу динаміку. У 2000 році він становив 1,7 млрд грн, тобто 15% від загального прибутку всіх галузей економіки України крім сільського господарства (рис. 1), а в 2008-му кризовому році сільське господарство забезпечило прибуток у понад 2 рази вищий, ніж генерований усіма іншими галузями (відповідно 6,0 млрд грн проти 2,9 млрд грн). Варто відзначити, що у 2009 році, коли вказані галузі принесли країні збиток у 5,2 млрд грн, аграрний сектор мав 7,6 млрд грн прибутку. У посткризовому періоді сільське господарство стабільно забезпечує від 26 до 42% загальної маси прибутку, одержаного в економіці країни без сільського господарства (у 2010 р. в сільському господарстві одержано 17,4 млрд грн прибутку проти 40,9 млрд грн в інших галузях, або склало 42,4%; 2011-му – 25,5 проти 96,6, або 26,5%; у 2012 р. – 27,2 проти 74,7, тобто 36,4%).

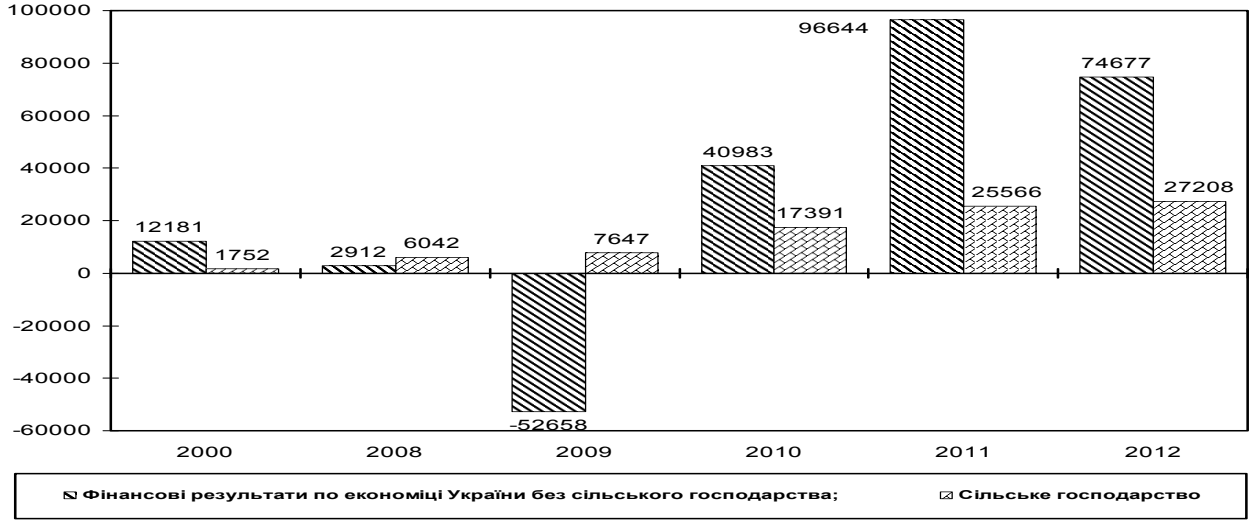

Рис. 1. Фінансові результати економічної діяльності суб'єктів господарювання до оподаткування (прибуток / збиток), млн грн

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

1. Динаміка валового внутрішнього продукту та інвестицій в основний капітал

Рік	Валовий внутрішній продукт			Інвестиції в основний капітал			Створений ВВП до інвестицій, грн/грн	
	В економіці України, млрд грн	у т.ч. в сільському господарстві		В економіці України, млрд грн	у т.ч. в сільському господарстві		В економіці України	В сільському господарстві
		млрд грн	%		млрд грн	%		
2001	484,2	66,3	13,7	32,6	1,6	5,0	14,8	41,4
2002	528,6	66,4	12,6	37,2	1,9	5,2	14,2	34,9
2003	630,8	66,1	10,5	51,0	2,1	4,2	12,4	31,5
2004	842,1	85,7	10,2	75,7	3,4	4,5	11,1	25,2
2005	1048,5	94,8	9,0	93,1	5,0	5,4	11,3	19,0
2006	1252,2	98,4	7,9	125,3	7,3	5,8	10,0	13,5
2007	1651,0	113,1	6,8	188,5	9,5	5,1	8,8	11,9
2008	2196,0	156,1	7,1	233,1	16,9	7,2	9,4	9,2
2009	2070,5	157,9	7,6	151,8	9,4	6,2	13,6	16,8
2010	2517,7	194,1	7,7	171,1	12,2	7,2	14,7	15,9
2011	3077,6	260,1	8,5	238,2	18,2	7,6	12,9	14,3
У середньому за 2001–2011 рр.	1481,7	123,5	8,3	127,1	8,0	6,3	11,6	15,4

Джерело: Розрахунки автора за даними Державної служби статистики України.

У сільському господарстві значно вища віддача від використання інвестиційних ресурсів, ніж у цілому по економіці країни. Так, на одну інвестовану гривню в сільському господарстві одержують 15,4 грн валового внутрішнього продукту проти 11,6 грн у цілому по економіці, тобто в 1,3 раза більше (табл. 1). Але надходження інвестиційних ресурсів у сільськогосподарське виробництво неадекватне вкладу сільського господарства у створення ВВП країни. Так, частка створеного сільським господарством ВВП у загальному обсязі в середньому за 2001–2011 роки дорівнює 8,3%, а частка інвестицій в аграрний сектор – 6,3% від суми інвестицій в економіку України.

Недофінансування галузі сільського господарства ілюструє співвідношення питомої ваги доданої вартості й інвестицій у сільське господарство. У 1991 році частка доданої вартості, створеної в сільському господарстві, становила 23% по відношенню до загального обсягу доданої вартості всієї економіки України. Частка інвестицій у сільське господарство також дорівнювала 23% усіх інвестицій. Тому зазначене співвідношення у 1991 році дорівнювало одиниці (рис. 2). У 90-ті роки питома вага інвестицій в основний капітал сільського господарства мала різко спадну тенденцію, до 2000 року зменшилася у 6,2 раза і досягла значення 3,7%. Причому падіння питомої ваги інвестицій відбувалося інтенсивніше, ніж зниження питомої ваги доданої вартості. І, як наслідок, співвідношення зазначених показників мало зростаючу динаміку, досягнувши у 2000 році позначки 3,78, що ілюструє майже чотириразове перевищення питомої ваги доданої вартості сільського господарства над відповідною часткою інвестицій в основний капітал, тобто надходження інвестиційних ресурсів у сільське господарство становило лише близько 25% від об’єктивно необхідного. І хоча в наступному періоді вказане співвідношення інтенсивно зменшувалося, у 2012 році воно дорівнювало 1,4 раза. Таким чином, питома вага інвестицій в основний капітал сільського господарства на 40% менше, ніж частка доданої вартості аграрного сектору в економіці країни.

Слід звернути увагу на те, що сільське господарство й у радянські часи було донором інших галузей народного господарства. Але починаючи з 1991 року, інвестиції в основний капітал сільського господарства протягом 10 років зменшувалися катастрофічно (рис. 2), що спричинило інвестиційний «голод» та деградацію матеріально-технічної бази аграрного сектору, а також виснаження оборотного капіталу сільськогосподарських товаровиробників. І до теперішнього часу держава продовжує перекачувати майже половину доданої вартості, створеної в сільському господарстві, в інші сектори економіки. Таке ставлення держави до провідної галузі економіки є загрозливим і може призвести до втрати не тільки продовольчої, але й національної безпеки країни.

Рис. 2. Динаміка питомої ваги інвестицій в основний капітал сільського господарства у загальних інвестиціях та співвідношення питомої ваги доданої вартості й інвестицій у сільське господарство

Джерело: Розрахунки автора за даними Державної служби статистики України.

Цілком зрозуміло, що методологію фінансового забезпечення аграрного сектору економіки України потрібно змінювати докорінно.

Кредитне забезпечення як джерело фінансування інвестиційної діяльності помітну роль почало відігравати лише з початку нового тисячоліття завдяки введенню пільгового кредитування. З 2000 по 2008 рік обсяг кредитування сільськогосподарських підприємств збільшився з 2,1 до 20,1 млрд грн, тобто у 9,6 раза (рис. 3). Частка довгострокових кредитів за цей період зросла з 10 до 33%. Але в 2009 році обсяг кредитування скоротився у 3 рази і після світової фінансової кризи почав поступово підвищуватися. У 2012 році аграрії одержали 13,5 млрд грн кредитів, у тому числі довгострокових (понад 1 рік) – 3,9 млрд грн, або 28,9%.

При кредитуванні суттєве значення має розмір процентної ставки. Середньорічні процентні ставки за кредитами для сільськогосподарських підприємств останніми роками, за даними Національного банку України [28], коливалися від 16,5% у 2010-му до 18,7% у 2012 році. У 2011 році кредитна ставка становила 16,7% і в середньому за 10 міс. 2013 року – 16,8%, що перевищує кредитні ставки для підприємств інших галузей. Слід сказати, що впродовж кожного року процентні ставки за кредитами не є стабільними – вони зазнають постійних змін. Так, у 2010 році ставка за кредитами для сільськогосподарських підприємств у січні була 19,9%; у лютому – 17,9 і далі за місяцями: 20,0; 16,0; 21,3; 22,8; 17,0; 15,8; 16,5; 13,7 та в грудні – 15,8%. Таким чином, максимальна амплітуда коливань від мінімального (13,7%) до максимального значення ставки (22,8%) протягом року становила 9,1 п.п. Між сусідніми місяцями коливання кредитної ставки сягали: 4 п.п. (березень-квітень), 5,3 п.п. (квітень-травень), 5,8 п.п. (червень-липень) тощо. Аналогічні коливання кредитної ставки стають уже звичайними, тому спостерігалися й у подальші роки (рис. 4). Зазначимо, що така ситуація на кредитному ринку явно не на користь позичальникам, вона негативно позначається на процесі кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Саме агропідприємства страждають від такої невизначеності та щомісячної зміни кредитних ставок.

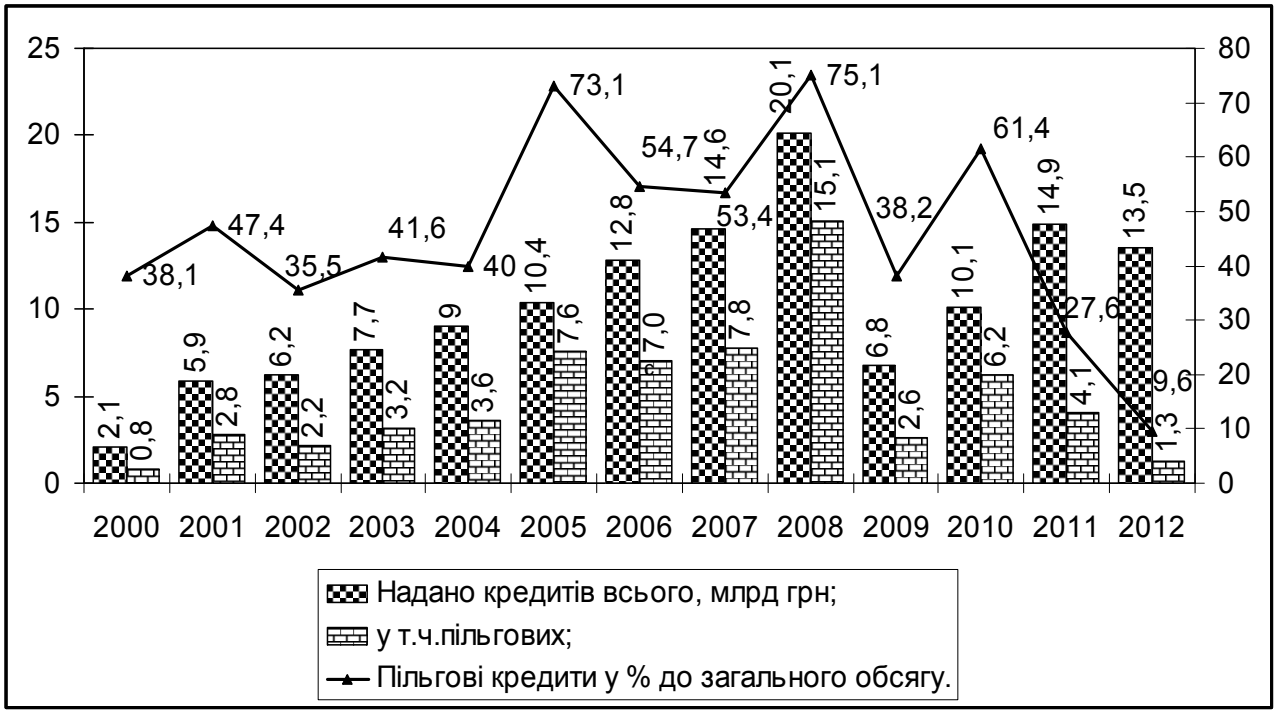

Рис. 3. Обсяги кредитування підприємств агропромислового комплексу України

Джерело: Дані Міністерства аграрної політики та продовольства України.

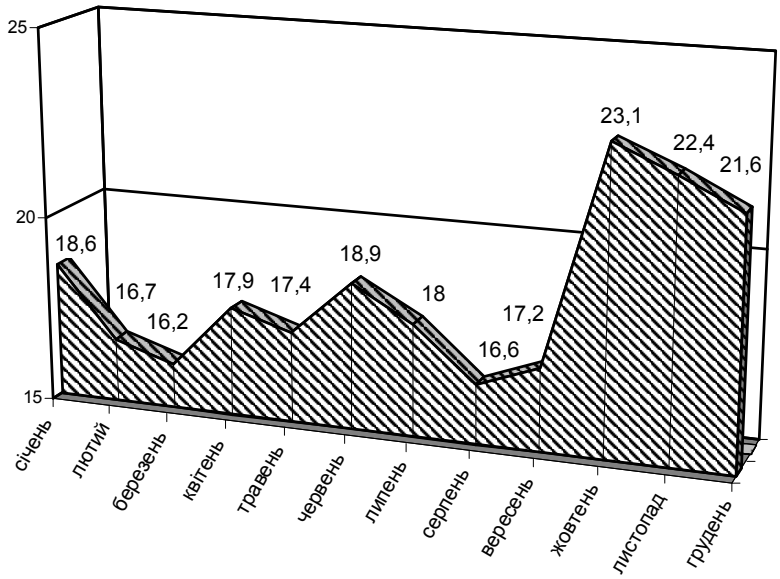

Рис. 4. Середні процентні ставки за кредитами сільськогосподарським підприємствам України протягом 2012 року, %

Джерело: Сформовано за даними Національного банку України [28].

У жовтні 2013 року порівняно з відповідним місяцем 2012 року ставка за кредитами агровиробникам у середньому по Україні знизилася на 6,5 п.п., а порівняно з попереднім місяцем – підвищилася на 0,5 п.п.

По областях України кредити сільськогосподарським товаровиробникам надавалися за різними процентними ставками. Так, у 2013 році при середній за 10 міс. кредитній ставці 16,8%, у Київській області кредити надавалися під 16,9%, у Дніпропетровській – 14,9, у Полтавській – 14,3, а в Рівненській області – 20,6%.

Слід звернути увагу на те, що частка кредитних ресурсів із компенсацією процентних ставок скоротилася з 73–75% у 2005 та 2008 роках до 9,6% у 2012 році. А довгострокових кредитів на пільгових умовах у

2011 році було надано лише 6,4%. Очевидно, що система кредитного забезпечення не може суттєво впливати на інноваційно-інвестиційну діяльність і потребує відповідної трансформації.

Необхідно розробити механізм стимулювання довгострокового кредитування інноваційно-інвестиційних проектів впровадження новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції. Державі треба розширити сферу застосування пільгового довгострокового кредитування. Здешевлення кредитів за рахунок бюджетних коштів дало змогу сільськогосподарським товаровиробникам збільшити обсяги залучених довгострокових кредитів у структурі кредитів із 9,1% у 2000 році до 28,9% у 2012-му, тобто більше як у 3 рази, а в абсолютному виразі – з 0,2 до 3,9 млрд грн, або у 18,5 раза. Однак це суттєво не вплинуло на інвестиційне забезпечення аграрного сектору, адже частка бюджету, яка виділяється на пільгове кредитування, занадто мала й щорічно не перевищує 0,5% бюджету країни.

Актуальним залишається запровадження ринку землі. У зв'язку з дією мораторію на купівлю-продаж землі необхідно узаконити застосування іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення, на що неодноразово вказують провідні вчені в галузі фінансово-кредитних відносин [1, 2, 14]. Земля повинна бути включена до статутних фондів агроформувань. Це сприятиме збереженню земельних масивів і дасть можливість використовувати їх як заставу при одержанні кредитів. Застава тільки ріллі може забезпечити залучення в сільськогосподарське виробництво понад 400 млрд грн довгострокових кредитних ресурсів [14].

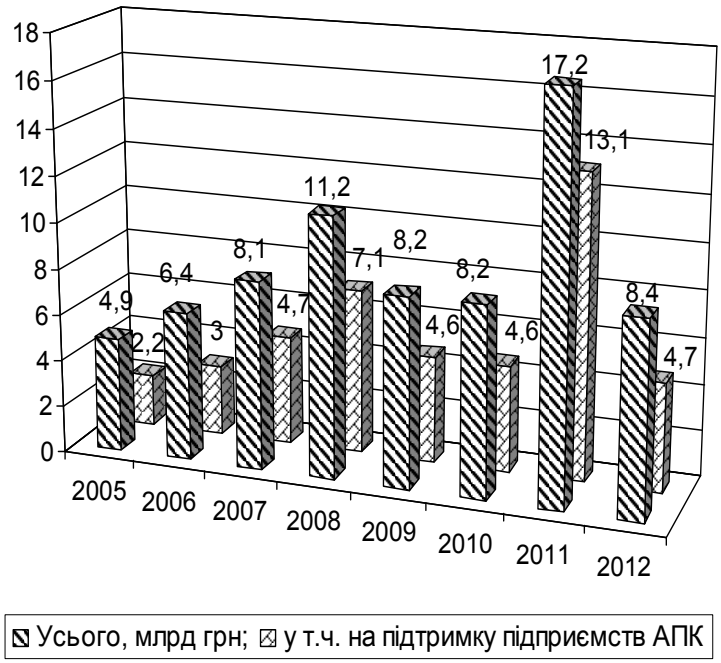

Рис. 5. Бюджетне фінансування агропромислового комплексу України, млрд грн

Джерело: Дані Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Бюджетна складова фінансування аграрного сектору є нестабільною (рис. 5) та вкрай недостатньою. Обсяги фінансових ресурсів, спрямованих в АПК країни у 2012 році, практично не відрізняються від обсягів 2007 і 2009 років (див. рис. 5). А в структурі інвестицій, спрямованих у галузь, кошти державного бюджету становили лише 2–3% [6]. За висловом відомих учених [13, с. 76], «бюджетне фінансування сільського господарства стало лише компенсатором збитків, але не платформою для економічного зростання».

Невідкладним є збільшення державної підтримки сільського господарства, яка значно менша, ніж у сусідніх країнах: у Європейському Союзі – більше ніж у 21 раз, Чехії – 20, Латвії – 7,7, Російській Федерації – 2,4 раза [13, с. 77].

Потреба в інвестиціях в основний капітал сільського господарства на 2015 рік – 30 млрд грн, а на 2020 рік – 45 млрд грн [6].

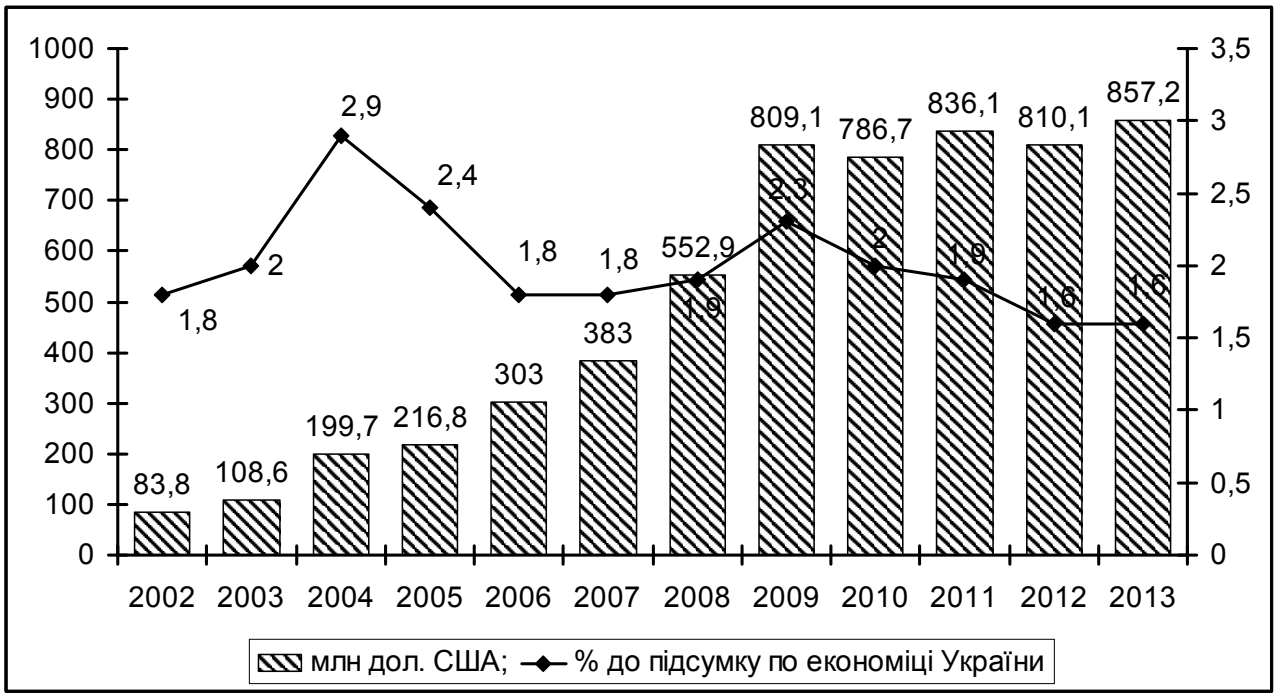

Рис. 6. Динаміка прямих іноземних інвестицій у сільське господарство України (на початок року)

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

В умовах нестачі внутрішніх інвестиційних ресурсів залучення іноземних інвестицій є одним із реальних джерел поповнення коштів для фінансування інвестиційних потреб. Україна продовжує бути інвестиційно привабливою державою. Так, на початок 2013 року іноземні інвестиції в сільське господарство порівняно з 2002 роком зросли з 83,8 до 857,2 млн дол. США, тобто майже в 11 разів (рис. 6). Але частка їх у загальному обсязі іноземного інвестування постійно зменшується. Якщо у 2004 році інвестицій у сільське господарство в загальній структурі іноземних інвестицій було 2,9%, то у 2013-му – лише 1,6%.

Незважаючи на певну активізацію інвестиційної діяльності в агропромисловому комплексі, для суттєвого підвищення ефективності виробництва інвестиційних ресурсів явно не вистачає. Тому актуальним є пошук нетрадиційних інструментів фінансового забезпечення, впровадження зарубіжних кредитних технологій, які ще не знайшли свого місця на кредитному ринку України.

За кордоном для фінансування великих інвестиційних проектів широко застосовують проектне фінансування [4, 5], яке передбачає повернення боргу виключно за рахунок коштів, що генеруються безпосередньо самим інвестиційним проектом, без регресу кредитора на позичальника. Це є дуже привабливим для потенційних позичальників. Суттєвим фактором є і те, що технологія проектного фінансування передбачає розподіл фінансових ризиків на основі договорів між інвесторами, кредиторами й іншими учасниками проекту.

Досвід Сполучених Штатів Америки та країн Західної Європи показує, що при проектному фінансуванні банки віддають перевагу великим проектам, вартість яких перевищує 100 млн дол. США. При реалізації великих проектів єдиного джерела фінансування, як правило, недостатньо. Тому для виконання операцій з проектного фінансування зарубіжні комерційні банки об’єднуються в консорціуми або синдикати, що дає змогу надавати позичальникам синдиковані позики. Це сприяє значному збільшенню розмірів кредитів, що надаються, підвищує доступність кредитних ресурсів із міжнародних фінансових ринків. Крім того, учасники проекту розподіляють між собою

операційні ризики, а також ризики неодержання доходів [5, 15]. Синдиковані позики, як відомо, в проектному фінансуванні є основним фінансовим інструментом і в світовому позиковому капіталі становлять до 30% [21]. Як відзначають автори монографії [16], синдиковані позики перетворилися на основний міжнародний фінансово-кредитний інструмент.

2. Фінансування ЄБРР і МФК інноваційно-інвестиційних проектів щодо виробництва й реалізації продукції рослинництва найбільших агрохолдингів України у 2010-2012 роках

Назва агрохолдингу	Площа с.-г. угідь, тис. га	Вартість проектів, млн дол. США	Загальний обсяг іноземного фінансування, млн дол. США	У т.ч. фінансування	
				ЄБРР	МФК
Мрія Агрохолдинг	298	365	195	25	170
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	280	145	115	65	50
ТОВ «Українські аграрні інвестиції»	260	70	20	20	-
ПАТ «Астарта-Київ»	210	180	65	15	50
ТОВ «Нібулон»	21	670	230	180	50
Разом	1069	1430	625	305	320

Джерело: Сформовано за даними статистичних баз ЄБРР і МФК [10, 11].

На нинішній час в Україні існують компанії, які реалізують в аграрному секторі проекти вартістю більше 100 млн дол. США. Це стосується, насамперед, агрохолдингів (табл. 2). Так, протягом 2010–2012 років компанія «Мрія-агрохолдинг» реалізувала інноваційно-інвестиційні проекти з виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції вартістю 365 млн дол. США з обсягом іноземного фінансування 195 млн. дол. США, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – відповідно 145 та 115, а ТОВ «Нібулон» за ці ж три роки освоїв інноваційні проекти вартістю 670 млн дол. США із загальною сумою іноземних інвестицій 230 млн дол. США [10, 11].

Зарубіжні банки саме агрохолдингам віддають перевагу в наданні кредитів. У 2012 році вперше в Україні агрохолдинг ТОВ «Нібулон» для фінансування проекту розширення виробничих потужностей із виробництва, переробки й експорту зернових культур загальною вартістю 448 млн дол. США залучив від Європейського банку реконструкції та розвитку синдикований кредит на суму 130 млн дол. США.

Висновки. Діюча система фінансування аграрного сектору не забезпечує інноваційного розвитку. Фінансових ресурсів недостатньо не тільки для розширеного, а й навіть для простого відтворення основних засобів. Тому методологія фінансового забезпечення аграрної сфери потребує трансформації.

Необхідна переорієнтація фінансової політики держави на забезпечення інвестиційних потреб підприємств, має бути посилена її роль у регулюванні виробничих економічних відносин і, передусім, у паритетності міжгалузевого товарообміну. Саме через нееквівалентність у товарообміні сільського господарства з іншими галузями економіки аграрна сфера має низьку інвестиційну привабливість.

Слід посилити державну підтримку товаровиробників, вжити заходів щодо стимулювання інвестиційної діяльності суб’єктів господарювання; підтримку науково-дослідних та інноваційних розробок для розширення науково-технічного й інтелектуального потенціалу країни.

В аграрній сфері України для реалізації великих проектів впровадження інноваційних агротехнологій є потенційні можливості застосування проектного фінансування, яке успішно використовується у розвинутих країнах. Цей інструмент інвестиційного забезпечення дає змогу здійснювати довгострокове кредитування під заставу майбутнього грошового потоку та мінімізувати ризики інвесторів використанням різних джерел інвестиційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Ґудзь О.Є.* Кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення / О.Є. Ґудзь // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 84–88.
2. *Дем'яненко М.Я.* Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 4–18.
3. Інноваційні агротехнології: моног.; за ред. проф. Д.І. Мазоренка і проф. Г.Є. Мазнєва. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – 386 с.
4. *Йескомб Э.Р.* Принципы проектного финансирования / Э.Р. Йескомб; пер. с англ. – М.: Вершина, 2008. – 488 с.
5. *Катасонов В.Ю.* Проектное финансирование: мировой опыт и перспективы для России / В.Ю. Катасонов, Д.С. Морозов, М.В. Петров. – М.: Анкил, 2001. – 272 с.
6. *Кісіль М.І.* Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 36–39.
7. *Лупенко Ю.О.* Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.
8. *Петриченко В.Ф.* Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / В.Ф. Петриченко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3–9.
9. Ринкова трансформація економіки АПК: [кол. монографія у 4 ч.]; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Е. Мазнєва. – Ч. 3: Фінансово-кредитна система. – К.: ІАЕ, 2002. – 477 с.
10. Статистична база Міжнародної фінансової корпорації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www1.ifc./org/wps/wcm/.
11. Статистична база організації економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stats.oecd.org/#.
12. Статистичний бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.bank.gov.ua/statist/elbul.htm.
13. *Стецюк П.А.* Фінансові проблеми розвитку аграрного виробництва / П.А. Стецюк, О.Є. Ґудзь // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 73–78.
14. *Стецюк П.А.* Трансформація матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / П.А. Стецюк, О.Є. Ґудзь, А.В. Войтюк // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 49–55.
15. *Суэтин А.А.* Проектное финансирование / А.А. Суэтин // Бизнес и банки. – 11 окт. 2006.
16. Фінансове забезпечення розвитку підприємства: моногр. / [І.О. Бланк, Л.О. Лігоненко, Н.М. Гуляєва та ін.]; за ред. І.О. Бланка. – К.: КНТЕУ, 2011. – 344 с.
17. *Чупіс А.В.* Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства: науково-методичне вид. / [А.В. Чупіс, В.А. Борисова та ін.]. – Суми: Довкілля, 2001. – 404 с.
18. *Beecham, K. & Shorten, M.* (1993, Oktobez 29). Get green of get left behind. Financial Mail, 110.
19. *Lawrence J. Gitman, Mixael D. Joehnk.* Fundamenes of investing. – Cambridge, MA: MJT Press, 1997. – 1025 p.
20. *Lord W.A.* Household Dynamics. Economic Growth and Policy Oxford University Press. – 2002. – 378 c.
21. Project & Trade Finance. – 2007 (March).
22. The Global Innovation index 2013. The Local Dynamics of Innovation. Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/economics/gii /gii_2013.pdf.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2014 р.

* * *

Новини АПК

В Україні збільшилося виробництво в галузі тваринництва

За 7 місяців 2014 року сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності реалізовано на забій 1809,6 тис. т худоби і птиці, вироблено 6673,9 тис. т молока та 12486,5 млн шт. яєць. Порівняно з відповідним періодом 2013 року виробництво (реалізація на забій) м'яса, молока та яєць збільшилося відповідно на 6,2; 1 і 8,1%.

Порівняно з першим півріччям минулого року збільшилося поголів'я свиней, овець, кіз і птиці. На початок серпня 2014 року в усіх категоріях господарств налічувалося 8113,3 тис. гол. свиней, що на 7,5 тис. гол. більше минулого року. Поголів'я овець і кіз становить 1895,8 тис. гол., що на 30,6 тис. гол. більше до відповідного періоду минулого року. На 15,5 млн гол. збільшилося поголів'я птиці – до 268,4 млн гол.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43:619

Л.О. МАРМУЛЬ, доктор економічних наук, професор
Одеська національна академія харчових технологій
Я.С. АРАНЧІЙ, здобувач
Полтавська державна аграрна академія

Методологічні аспекти визначення економічної ефективності ветеринарної діяльності у тваринництві

Постановка проблеми. Ветеринарна медицина та ветеринарна діяльність в Україні за роки ринкових перетворень в аграрній сфері економіки зазнали суттєвих змін. Насамперед, слід вказати на значне зменшення суспільного виробництва у тваринництві, масове скорочення сільськогосподарських підприємств, які спеціалізувалися на тваринницьких галузях, отже, й спеціалістів-зоотехніків і ветеринарів або відповідних служб. Проте певного розвитку тваринництво набуло в особистих господарствах населення і фермерських господарствах, що потребувало організації ветеринарного обслуговування на новій основі. Необхідно також зазначити про збільшення утримання й сільським, і міським населенням домашніх тварин – котів, собак, кролів тощо, яким необхідне ветеринарне обслуговування на постійній (періодичній) основі. Також останніми десятиріччями значно зросла роль ветеринарних служб у системі контролю за якістю продовольчої продукції тваринницького походження, ветеринарного нагляду за процесами переробки та реалізації. Це зумовило збільшення присутності фахівців із ветеринарії у переробних підприємствах, на гуртових і роздрібних продовольчих ринках, у великих торговельних мережах, логістично-збутових організаціях, державних контролюючих установах та інспекціях.

© Л.О. Мармуль, Я.С. Аранчій, 2014

Враховуючи масове поширення інноваційних розробок у кормовиробництві, годівлі й утриманні тварин, застосуванні різноманітних біодобавок і стимуляторів росту, потребує ветеринарної оцінки та врахування їх впливу на здоров'я тварин, споживчі якості продукції, здоров'я людини. У сукупності ветеринарна діяльність потребує всебічної регламентації, економічної аргументації доцільності, обгрунтування економічної ефективності, порядку й механізмів здійснення. Особливого значення набуває обгрунтування інноваційних засад організації та надання ветеринарних послуг, інноваційного змісту ветеринарних заходів. Важливим є також визначення й удосконалення інвестиційних і фінансових джерел ветеринарної діяльності, здійснення підготовки фахівців із ветеринарії, перепідготовки кадрів з урахуванням сучасних інноваційних процесів, які супроводжують розвиток тваринництва та виробництва продовольчої продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку тваринництва в Україні досліджували відомі економісти-аграрники – І.Н. Топіха [1], П.С. Березівський [2], М.В. Місюк [5], С.І. Поперечний [6] та ін. Проте системні дослідження ветеринарного обслуговування в галузі тваринництва практично відсутні. Слід відзначити також дослідження, виконані на рівні кандидатських дисертацій, фахівцями з ветеринарії у частині економічного обгрунтування ефективності ветеринарних послуг. Однак

питання організації ветеринарної діяльності на комерційних засадах, її здійснення в умовах ринкового конкурентного середовища висвітлені недостатньо. Поглибленого обґрунтування потребує економічна оцінка ефективності ветеринарного обслуговування, у т.ч. при оцінці якості й придатності продовольчої продукції.

Мета статті – обґрунтувати методологічні та методичні засади оцінки й аналізу економічної ефективності ветеринарної діяльності та надання ветеринарних послуг у галузях тваринництва в умовах розширення форм їх організації, методів здійснення, удосконалення порядку й напрямів виконання.

Виклад основних результатів дослідження. Ветеринарна діяльність в Україні регламентується Законом України "Про ветеринарну медицину" [2], який визначає загальні правові, організаційні та фінансові засади функціонування ветеринарної медицини, вимоги щодо ветеринарно-санітарної якості й безпеки продукції тваринного, а на ринках і рослинного походження, охорони довкілля, а також повноваження державних органів, права та обов'язки юридичних і фізичних осіб у сфері забезпечення ветеринарного й епізоотичного благополуччя, карантину тварин, здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду.

Методологія й методика оцінки ефективності ветеринарного обслуговування тваринницьких галузей передбачає, насамперед, необхідність всебічного врахування великої кількості лікувальних та профілактичних заходів, обгрунтування економічної доцільності їх проведення як співвідношення витрат і вигід у теперішньому та майбутньому періодах. Із цією метою доцільно використовувати як загальноприйняті методи й методики оцінки виробничої діяльності та надання послуг, так і спеціальні методи й показники, які дають змогу виявити ефективність затрат праці ветеринарних фахівців та її продуктивність, вартість, ціну й економічну доцільність проведення тих чи інших профілактичних заходів, засобів і методів боротьби з різними хворобами тварин, собівартість та ціну ветеринарних послуг і способи їх зниження, ефективність форм організації ветеринарної діяльності й управління нею [3].

Різноманіття об'єктів ветеринарної діяльності, різні напрями ветеринарної роботи потребують урахування складної сукупності фінансово-економічних показників і методів їх розрахунку. Вони також є основою для планування, прогнозування та моделювання ветеринарної діяльності на перспективу. Необхідно відзначити, що оцінка економічної ефективності профілактичних і лікувальних заходів у ветеринарній діяльності є складною економіко-математичною задачею з необхідністю врахування значної частки чинників впливу, отже, статистичних імовірностей. Це необхідно чітко розуміти й направляти хід своїх розрахунків на одержання достовірного результату. До чинників, завдяки впливу яких розрахунки економічної ефективності в більшості випадків є не абсолютно достовірними, а вірогідними, належать такі:

по-перше, захворюваність сільськогосподарських тварин може сильно змінюватися з року в рік навіть у відносно стабільних антропозоонозних умовах. Вона являє собою вкрай складний, значною мірою випадковий процес, заснований на дії багатьох факторів і процесів;

по-друге, процес виникнення й перебігу інфекційних хвороб контролюється за допомогою лабораторно-діагностичних досліджень і специфічною профілактикою, схемою лікування при незаразних хворобах, а також комплексом інших факторів невизначеності, багато з яких, включаючи фізіологічні, рівень санітарії та гігієни в тваринницьких підприємствах, рівень годівлі тварин, захворюваність у попередні роки, обсяги фінансування ветеринарних заходів, важко прогнозувати в динаміці та якісному відношенні;

по-третє, достовірні характеристики перебігу хвороб тварин можуть бути оцінені дослідним шляхом на основі детальних і послідовно проведених багаторічних спостережень.

Таким чином, для всебічної оцінки економічної ефективності лікувальних та профілактичних ветеринарних заходів у тваринництві необхідно: застосовувати зіставні

показники та єдині методичні підходи у розрахунках, які унеможливлюють вільну інтерпретацію формул і підміну понять; використовувати достовірні й об'єктивні статистичні дані за тривалий період спостережень; розробити змістовні методики, прості у використанні. Для визначення економічної ефективності ветеринарних заходів, спрямованих на запобігання захворювань, збереження продуктивного стада та протидії падежу тварин, втрат тваринницької продукції необхідно, передусім, враховувати фактичні й відвернені економічні збитки (прибутки), витрати на проведення ветеринарних заходів, економічний ефект [5].

Фактичні економічні збитки розуміються нами як втрати, причиною яких є хвороби або падіж тварин, виражені в грошовому еквіваленті. Економічний збиток складається з падежу, вимушеного забою або знищення тварин, зниження продуктивності та племінної цінності тварин, зниження якості продукції, одержаної від тварин, вибраковування заражених або невідповідних стандартам споживання продуктів тваринного походження, зниження їх сортності, втрати приплоду, зменшення добового приросту й ін. У розрахунках їх обсягів доцільно використовувати середні реалізаційні ціни на продукти тваринництва в поточний період, або якщо розрахунок роблять за попередній період, то застосовують зіставні ціни.

Відвернені економічні збитки – це різниця між можливими і фактичними їх обсягами. Зменшення фактичної шкоди досягається проведенням ефективних профілактичних ветеринарних заходів, застосування нових, інноваційних лікарських ветеринарних препаратів, методів, засобів при лікуванні або профілактиці хвороб, утриманні та годівлі тварин. Вони можуть бути виражені в грошовому еквіваленті, у натуральних і відносних показниках. Витрати на проведення ветеринарних заходів включають оплату праці ветеринарних спеціалістів, вартість медикаментів, біопрепаратів, дезінфікуючих засобів, інших лікарських матеріалів тощо. При цьому вартість комунальних послуг, спецодягу й інших засобів, використовуваних для проведення ветеринарних заходів, слід враховувати у розрахунках, якщо є прямий, а не опосередкований зв'язок із проведеними маніпуляціями. Зарплату ветеринарних фахівців, що знаходяться в штаті, має сенс включати в структуру витрат тільки в тому випадку, якщо для проведення ветеринарних заходів необхідні значні трудові затрати, які істотно збільшили їхню зайнятість.

Нарешті, економічний ефект – це ефект, який може бути одержаний від проведення ветеринарних заходів у грошовому виразі, розрахований як різниця між витратами на запобігання шкоди і витратами на проведення ветеринарних заходів у тваринництві. Він включає додаткову вартість, одержану за рахунок збільшення кількості та поліпшення якості продукції, економію трудових і матеріальних витрат у результаті застосування нових, інноваційних засобів та методів проведення ветеринарних заходів, економію в суміжних галузях виробництва. Економічна ефективність ветеринарних заходів – це відношення економічного ефекту до витрат на їх проведення. Вимірюється в гривнях, одержаних на гривню витрат.

Необхідно зазначити, що хвороби й незадовільний стан здоров'я сільськогосподарських тварин спричиняють економічні збитки різного порядку: збиток від падежу, вимушеного забою, низького приросту живої маси тварин та їх приплоду, зниження надоїв молока від корови, якості та сортності тваринницької продукції, несучості птиці. Суттєвих збитків може завдати вибракування уражених туш, окремих органів тварин, сировини. По-суті, їх розраховують за єдиним принципом, який полягає у зіставленні результатів господарювання до і після проведення ветеринарних заходів, або їх вартістю й вартістю одержаного ефекту після їх запровадження або надання.

Так, збитки від вимушеного забою (З) пропонуємо розраховувати як різницю між вартістю тварин і грошовою виручкою від реалізації продуктів забою за формулою:

$$З = Кп \cdot Жв \cdot Ц - Гр,$$

де Кп – кількість загиблих, убитих, знищених тварин, гол.;

Жв – середня жива маса однієї тварини, кг;

Ц – закупівельна ціна 1 кг живої маси тварини, грн;

Гр – грошова виручка від реалізації продуктів забою, грн.

Економічні збитки від зниження надоїв (Зн) молока пропонуємо визначати зіставленням обсягів надою (кг) до введення ветеринарних препаратів або до захворювання і після введення препаратів або після захворювання за формулою:

$$Зн = М \cdot (Дв - Пв) \cdot Т \cdot Ц,$$

де К – кількість тварин;

Дв – середньодобовий надій до введення препарату або до захворювання, кг;

Пв – середньодобовий надій після введення препарату або після захворювання, кг;

Т – термін спостереження або час хвороби, дні;

Ц – закупівельна ціна 1 л молока, грн.

Економічні збитки від вибракування уражених туш, органів, сировини (Зв) пропонуємо визначати за формулою:

$$Зв = Вп \cdot Ц - Впв,$$

де Вп – обсяг продукції та сировини, вилученої за різних уражень, кг;

Ц – закупівельна ціна одиниці продукції або сировини середньої якості, грн;

Впв – вартість продукції або сировини, одержаних після переробки вилученої сировини, грн.

Загальний (сумарний) економічний збиток (Ззаг), заподіяний тими або іншими хворобами тварин, пропонуємо визначати як суму окремих категорій збитку, які мали місце при даній патології за формулою:

$$Ззаг = З + Зн + Зв + і\ т.д.$$

Розрахунок запобігання шкоди проводять із використанням коефіцієнтів захворюваності, втрат продукції, летальності тварин тощо. Зазвичай для цих цілей використовують базові або розраховані самостійно коефіцієнти. Попереджений або відвернений економічний збиток при профілактиці та ліквідації хвороб тварин (Пз) розраховується як різниця між можливим і фактичним економічним збитком. Маючи величину запобігання шкоди, можна розрахувати економічний ефект від проведення профілактичних ветеринарних заходів (Епв). Отже, під економічним ефектом ветеринарних заходів розуміють різницю між сумою запобігання шкоди у тваринництві, вартість, одержану додатково за рахунок збільшення кількості й поліпшення якості продукції, економію трудових і матеріальних витрат у результаті застосування нових засобів та методів проведення ветеринарних заходів й економію в суміжних галузях виробництва.

Висновки. Основними напрямами та завданнями підвищення економічної ефективності ветеринарної діяльності у тваринництві є: зменшення падежу тварин, запобігання терміновому (вимушеному) забою, вимушеній утилізації тварин при виникненні особливо небезпечних хвороб (африканська чума, грип птахів, ящур й ін.), скорочення втрат від зниження продуктивності хворих і перехворілих тварин [4]. Велике значення має економія матеріальних та трудових ресурсів за рахунок використання інноваційних ефективних засобів і методів ветеринарного обслуговування, у т.ч. вакцин із лікувальними властивостями, біодобавок та біостимуляторів, стимуляторів росту, підвищення продуктивності тварин, вітамінів й ін.). Важливим напрямом є збільшення вартості тваринницької продукції за рахунок поліпшення її якості, споживчих кондицій.

Крім того, підвищенню економічної ефективності сприяє економія в сфері охорони здоров'я (профілактика захворювань людей), захист навколишнього середовища, охорона праці та безпеки життєдіяльності. Згідно з вимогами ЄС, спеціалісти ветслужби мають здійснювати також контроль за якістю й дотриманням стандартів продуктів харчування та сировини для їхнього виробництва. Вказані аспекти діяльності втілюються у практику ветеринарного обслуговування в Україні та потребують додаткових досліджень ефективності.

Список використаних джерел

1. *Топіха І.Н.* Економіка аграрних підприємств : [курс лекцій] / І.Н. Топіха. – Миколаїв: Видавничий відділ МДАУ, 2005. – 318 с.

2. *Березівський П.С.* Впровадження внутрішньогосподарських організаційно-економічних механізмів забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств / П.С. Березівський // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 52-55.

3. Закон України "Про ветеринарну медицину"// Відом. Верхов. Ради України (ВВР), 1997. – № 7. – С. 57.

4. *Круковська О.В.* Факторний аналіз чинників, які впливають на вартість та ефективність ветеринарного обслуговування / О.В. Круковська // Таврійський наук. вісн. : зб. наук. праць. – Вип. 67. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 237–241.
5. *Місюк М.В.* Сучасний стан і перспективи виробництва та забезпечення регіону тваринницькою продукцією / М.В. Місюк // Агроінком. – 2007. – № 1-2. – С. 38–39.
6. *Поперечний С.І.* Маркетингові дослідження ринку ветеринарних послуг / С.І. Поперечний, Л.В. Одинак // Вісн. нац. ун-ту "Львівська політехніка". – №547 : Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення та проблеми розвитку. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2005. – С. 196–203.
7. *Ashley S.D.* The Changing Role of Veterinary Services : A Report of a Survey of Chief Veterinary Officers Opinions / S.D. Ashley, S.J. Holden, P. B. S. Bazdey. – United Kingdom : Livestock in Development, 1996. – 18 p. – Режим доступу : http://www.eldis.org/fulltext/OIEreport.pdf.
8. *Brown J.P.* The current and future market for veterinarians and veterinary medical services in the United States / J.P. Brown, J.D. Silverman // JAVMA. – 1999. – Vol. 215, № 2. – P. 161–183.
9. *Lisovski L.* Ile powinna kosztowac usluga weterynaryjna? / L. Lisovski // Zycie weterynaryjne. – 2003. – Tol. 78, № 2. – S. 79–83.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2014 р.

*

УДК 631.145:620.9(477.64)

Л.В. ВОЛОВОДЕНКО, старший викладач
Мелітопольський відокремлений підрозділ
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

Потенційні можливості створення агроенергетичного кластера на підставі енергетичного потенціалу регіону

Постановка проблеми. Широковідомим є факт існування суттєвої різниці у розвитку різних регіонів – як країн, що розвиваються, так і високорозвинутих. Причому не завжди адміністративне ділення збігається з реальними економічними зонами, що визначаються, передусім, особливостями ринків (праці, капіталу, продуктів харчування та ін.). Так, у США, крім стандартного адміністративного поділу на штати існує ділення на 172 економічні зони, що визначені Бюро економічного аналізу та які повністю покривають територію США. Крім економічних зон і штатів у США існує інше ділення: прилеглий район зі столицею (мегаполіс). Така класифікація охоплює приблизно 85% території США та 88% населення [12]. На жаль, в Україні не існує регіонального ділення, відмінного від існуючих меж адміністративних утворень (області, райони), хоча скоріше за все економічні зони вже сформувалися й не завжди відповідають адміністративним межам.

За визначенням Портера, існує три типи регіональних економік [6,12].

Перший тип – локальний, який орієнтується на локальні ринки товарів і послуг з боку місцевого населення. Це маломасштабне виробництво продовольчих товарів, індустрія будівництва. У США в підприємствах такого типу зосереджено понад 60% регіональної робочої сили.

Другий тип – ресурсоспрямоване виробництво, в якому зайнятість концентрується в регіонах розташування ресурсів. Така індустрія конкурує не тільки з іншими місцевими підприємствами, але й із підприємствами інших регіонів.

Третій тип – це підприємства, які не є ресурсозалежними та орієнтуються на національний або світовий ринок. До них належить виробництво експортоорієнтованих галузей: автомобілебудування, літакобудування, виробництво комп'ютерного обладнання.

© Л.В. Воловоденко, 2014

4. *Круковська О.В.* Факторний аналіз чинників, які впливають на вартість та ефективність ветеринарного обслуговування / О.В. Круковська // Таврійський наук. вісн. : зб. наук. праць. – Вип. 67. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 237–241.
5. *Місюк М.В.* Сучасний стан і перспективи виробництва та забезпечення регіону тваринницькою продукцією / М.В. Місюк // Агроінком. – 2007. – № 1-2. – С. 38–39.
6. *Поперечний С.І.* Маркетингові дослідження ринку ветеринарних послуг / С.І. Поперечний, Л.В. Одинак // Вісн. нац. ун-ту "Львівська політехніка". – №547 : Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення та проблеми розвитку. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2005. – С. 196–203.
7. *Ashley S.D.* The Changing Role of Veterinary Services : A Report of a Survey of Chief Veterinary Officers Opinions / S.D. Ashley, S.J. Holden, P. B. S. Bazdey. – United Kingdom : Livestock in Development, 1996. – 18 p. – Режим доступу : http://www.eldis.org/fulltext/OIEreport.pdf.
8. *Brown J.P.* The current and future market for veterinarians and veterinary medical services in the United States / J.P. Brown, J.D. Silverman // JAVMA. – 1999. – Vol. 215, № 2. – P. 161–183.
9. *Lisovski L.* Ile powinna kosztowac usluga weterynaryjna? / L. Lisovski // Zycie weterynaryjne. – 2003. – Tol. 78, № 2. – S. 79–83.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2014 р.

*

УДК 631.145:620.9(477.64)

Л.В. ВОЛОВОДЕНКО, старший викладач
Мелітопольський відокремлений підрозділ
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

Потенційні можливості створення агроенергетичного кластера на підставі енергетичного потенціалу регіону

Постановка проблеми. Широковідомим є факт існування суттєвої різниці у розвитку різних регіонів – як країн, що розвиваються, так і високорозвинутих. Причому не завжди адміністративне ділення збігається з реальними економічними зонами, що визначаються, передусім, особливостями ринків (праці, капіталу, продуктів харчування та ін.). Так, у США, крім стандартного адміністративного поділу на штати існує ділення на 172 економічні зони, що визначені Бюро економічного аналізу та які повністю покривають територію США. Крім економічних зон і штатів у США існує інше ділення: прилеглий район зі столицею (мегаполіс). Така класифікація охоплює приблизно 85% території США та 88% населення [12]. На жаль, в Україні не існує регіонального ділення, відмінного від існуючих меж адміністративних утворень (області, райони), хоча скоріше за все економічні зони вже сформувалися й не завжди відповідають адміністративним межам.

За визначенням Портера, існує три типи регіональних економік [6,12].

Перший тип – локальний, який орієнтується на локальні ринки товарів і послуг з боку місцевого населення. Це маломасштабне виробництво продовольчих товарів, індустрія будівництва. У США в підприємствах такого типу зосереджено понад 60% регіональної робочої сили.

Другий тип – ресурсоспрямоване виробництво, в якому зайнятість концентрується в регіонах розташування ресурсів. Така індустрія конкурує не тільки з іншими місцевими підприємствами, але й із підприємствами інших регіонів.

Третій тип – це підприємства, які не є ресурсозалежними та орієнтуються на національний або світовий ринок. До них належить виробництво експортоорієнтованих галузей: автомобілебудування, літакобудування, виробництво комп'ютерного обладнання.

© Л.В. Воловоденко, 2014

Проаналізуємо регіональну економіку Запорізької області з погляду наведеної вище класифікації. В області розташована значна кількість енергогенеруючих компаній, які виробляють до 30% усієї електроенергії в Україні. Більша її частка споживається поза межами області [7]. Енергетичний комплекс належить до другого типу регіонального виробництва за визначенням Портера. Слід зазначити, що значна частка продукції аграрного сектору області (рослинництво) також не використовується в регіоні, а спрямована на експорт, тобто може бути віднесена до другого типу виробництва.

Третій тип регіональної економіки також присутній на Запоріжжі. Це – підприємства, які працюють на національному й наднаціональному рівні (автобудування, виробництво двигунів для літаків, металургійні підприємства).

Щодо першого типу регіональних економік, то внесок підприємств, які орієнтуються на локальні ринки, є не значним. Причини цього полягають у тому, що в 30-ті роки минулого століття Запоріжжя планувалось як потужний центр важкої індустрії національного рівня. Він мав бути забезпеченим надійним енергетичним потенціалом і стати частиною оборонного комплексу країни. Ця тенденція збереглася й нині, однак після кризи 2008-2009 років і зростання пропозиції на світовому ринку металопродукції попит на продукцію металургії Запорізької області продовжує знижуватися [1], що негативно впливає в цілому на стан регіональної економіки; крім того, мешканці регіону недоодержують продовольчих товарів та послуг, що могли б вироблятися, грунтуючись на потужному енергетичному потенціалі області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У класичній роботі П. Фелдмана й Д. Аудретча (P.Feldman, D.B. Audretch, 1999) розглядаються питання регіонального розвитку мегаполіса з використанням науково обґрунтованого співвідношення диверсифікації та спеціалізації [9]. При цьому підкреслюється, що інноваційні технології поширюються серед споріднених за родом діяльності підприємств, що зумовлює значний прогрес усієї регіональної економіки. У роботі наведено докази на користь диверсифікації по відношенню до вузької спеціалізації. Однак ще в 70-ті роки минулого століття існував погляд [8], що інноваційні технології поширюються не тільки серед споріднених підприємств, тому кластери можуть створювати достатньо диверсифіковані підприємства, і це також сприяє зростанню показників економічного розвитку. Диверсифікація споріднених регіональних кластерів скоріше, ніж диверсифікація галузей економіки, сприяє успішному регіональному розвитку [10]. У роботі М. Портера дано класичне визначення кластера як групи географічно близьких взаємозв'язаних компаній, що діють у певній сфері, які характеризуються спільною діяльністю та взаємодоповнюваністю один одного [12]. Кластери мають різни форми, але у більшості випадків включають у себе компанію кінцевого продукту, який споживається населенням, або іншими підприємствами. Суттєвою перевагою кластера є диверсифікація, яка поширюється на всі складові його діяльності.

Важливість створення вертикальних кластерів із метою підвищення ефективності аграрних підприємств України розглядається в роботах вітчизняних учених [3,4]. Такий кластер складається з виробництва, зберігання й реалізації кінцевого продукту. Крім вертикальної інтеграції, автори підкреслюють наявність і позитивний вплив конкуренції та горизонтальної інтеграції. Можливість створення агропромислових кластерів на міжрегіональній основі розглянута в роботі М.Ф. Кропивка [2], який вважає, що в таких кластерах аграрна продукція має становити понад 50%.

Мета статті – обґрунтувати можливість створення на базі потужного енергетичного комплексу Запорізької області агроенергетичного кластера, спроможного забезпечити попит місцевих мешканців на продукти харчування, визначити головні складові цього кластера, завдяки яким можливе його ефективне використання.

Виклад основних результатів дослідження. Розглянемо існуючі тенденції в споживанні окремих видів енергії в Запорізькій області та їх використання з метою поліпшення рівня життя її мешканців (табл.).

Споживання енергетичних ресурсів у Запорізькій області

Роки	Кам'яне вугілля, млн т (PJ)	Газ природний, млрд м³ (PJ)	Бензин, тис. т (PJ)	Дизельне паливо, тис. т (PJ)	Електроенергія,млрд кВт· год (PJ)
2000-2002	5,1 (136,6)	2,95 (109,2)	84,3 (3,7)	190 (8,2)	29 (100,8)
2010-2012	4,5 (109,4)	1,36 (50,3)	45 (2,0)	156,5 (6,6)	20,6 (74,2)
Відхилення від 2000-2002, %	-19,9	-53,9	-46,6	-17,6	-26,4

Джерело: [1], власні розрахунки.

Первинні енергетичні ресурси, що споживаються в області, – кам'яне вугілля, природний газ, бензин і дизельне паливо. До енергоресурсу, що також використовується, слід віднести й гідроресурс відповідної частини Дніпра, ядерне паливо для Запорізької АЕС, яка виробляє 60-70% електроенергії області. Споживання кожного з енергоресурсів, наведеного в таблиці, оцінюється як у природних для даного енергоресурсу одиницях, так і в їх енергопродуктивностях (питома теплота згоряння), що вимірюється в петаДжоулях (PJ-10^{15} дж). Загальне споживання енергоресурсів становило у 2000-2002 роках 257,7 PJ, тоді як у 2010-2012-х – тільки 160,3 PJ, тобто на 37,8% менше. Це зниження зумовлене передусім скороченням споживання природного газу й кам'яного вугілля. Водночас відбулося зменшення споживання електроенергії на 26%. На наш погляд, таке становище пояснюється зниженням попиту на енергоресурси з боку підприємств чорної та кольорової металургії. У цих умовах дедалі більша частка енергоресурсів області (електроенергії) залишається незатребуваною. Аграрний сектор Запоріжжя споживає в основному дизельне паливо і в значно меншому ступені електроенергію [7].

Розглянемо ситуацію з задоволенням потреб жителів області в продуктах харчування.

При кількісному аналізі даних вдалося виявити стабільну тенденцію до зростання споживання м'ясопродуктів зі швидкістю 4,1% на рік, тоді як ніякої тенденції щодо виробництва м'ясопродуктів виявити не вдалося. Крім відсутності будь-яких тенденцій, виробництво характеризується надзвичайно великою волатильністю (коефіцієнт варіації V=8,7%). Це, на наш погляд, доводить про те, що велику частку м'ясної продукції в області постачають селянські господарства, які працюють у складних умовах. Крім того, з наведеного рисунку зрозуміло, що зростає розбіжність між споживанням та виробництвом м'ясопродуктів і дедалі більша частка споживання задовольняється виробництвом м'ясної продукції за межами Запорізької області.

Розглянемо блок-схему (системний підхід) функціонування регіонального агропромислового комплексу, що як головний гравець включає населення, енергетичний комплекс, підприємства, які не належать до аграрного виробництва, аграрне виробництво, а також можливості створення регіонального кластера, що грунтується на потужному енергетичному секторі Запорізької області, попит на продукцію якого зменшується рік за роком, та попиті населення на м'ясопродукти, що не задовольняється за рахунок місцевого виробництва. Як зовнішнє середовище розглядаються всі суб'єкти підприємницької діяльності, які знаходяться поза межами області. Визначимо можливі шляхи трансформації регіональної структури виробництва і споживання електроенергії, що сприятимуть зростанню споживання м'ясопродуктів, яких суттєво не вистачає в раціоні мешканців області.

Запишемо енергетичний баланс області (електроенергія), баланс виробництва та споживання аграрної продукції, баланс виробництва і споживання промислової продукції:

$$E(t) = E_1(t) + E_2(t) + E_3(t) + E_4(t); \quad (1)$$

$$V(t) = V_1(t) + V_2(t); \quad (2)$$

$$C(t) = V_1(t) + V_3(t); \quad (3)$$

$$W(t) = W_1(t) + W_2(t), \quad (4)$$

де $E(t)$ – електроенергія, що виробляється за рік t;

$E_1(t)$ –, $E_2(t)$ –, $E_3(t)$ – і $E_4(t)$ – електроенергія, що споживається відповідно проми-

словістю, населенням, аграрним сектором і поза межами Запорізької області;

$V(t) - C(t) -$ аграрна продукція, що відповідно виробляється та споживається в межах області;

$V_1(t)$ – аграрна продукція, що виробляється та споживається в межах Запорізької області;

$V_2(t)$ – аграрна продукція, що виробляється в межах і споживається поза межами області (рослинництво);

$V_3(t) -$ аграрна продукція, що виробляється поза межами та споживається в межах області (тваринництво);

$W(t)$ – промислова продукція, що виробляється в межах області;

$W_1(t)$ – промислова продукція, що виробляється і споживається в межах області;

$W_2(t)$ – промислова продукція, що виробляється в межах та споживається поза межами області.

Виробництво електроенергії в Запорізькій області зберігається на стабільному рівні, споживання промисловістю – зменшується, тому експортується дедалі більше електроенергії за межі області. Скорочення споживання електроенергії є ознакою того, що рівень життя мешканців області також погіршується. Ситуація може бути поліпшена зростанням споживання електроенергії в аграрному секторі.

На рисунку 1 представлена схема функціонування агроенергетичного кластера Запорізької області, створення якого сприятиме задоволенню потреб жителів регіону в якісних м'ясопродуктах і зростанню обсягів електроенергії, що споживається в межах області. Існують два можливих варіанти рівноваги у виробництві й споживанні електроенергії, які описуються через перші похідні виробництва та споживання:

$$1)\ \frac{dE}{dt} = 0 \Leftrightarrow \frac{dE_1}{dt} < 0; \frac{dE_3}{dt} > 0; \qquad (5)$$

$$2)\ \frac{dE}{dt} = 0 \Leftrightarrow \frac{dE_1}{dt} < 0; \frac{dE_4}{dt} > 0.$$

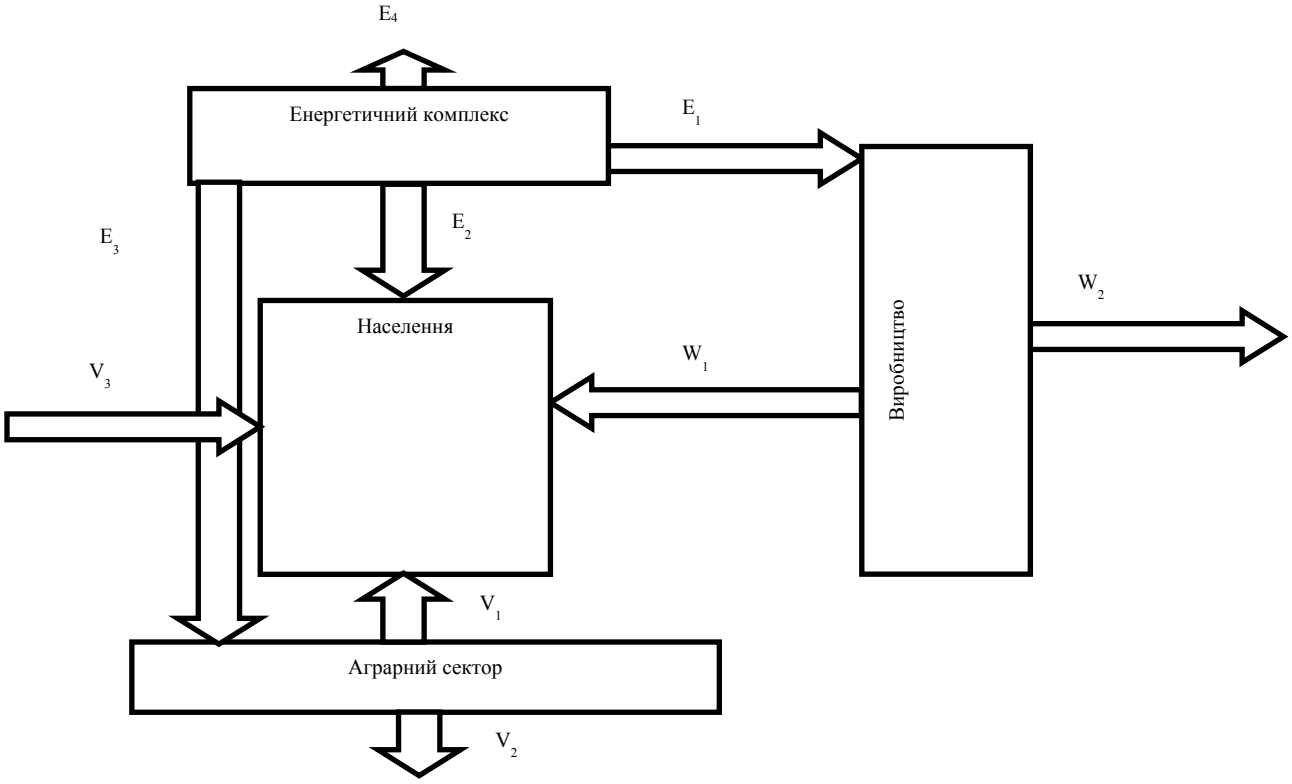

Рис. 1. Схема функціонування агроенергетичного кластера Запорізької області

Джерело: Власні розрахунки.

У разі реалізації першого варіанта (зростання експорту за межі області) очікуються такі наслідки для регіональної економіки: зменшення валового регіонального продукту через те, що електроенергія не є кінцевим продуктом споживання, а попит із боку регіо-

нальних підприємств зменшується, погіршується ситуації із самозабезпеченням м'ясопродуктами мешканців регіону.

У разі реалізації другого варіанта збільшення споживання електроенергії аграрним сектором супроводжуватиметься зростанням валового регіонального продукту за рахунок м'ясопродуктів, що виробляються, та зменшенням споживання м'ясопродуктів, що виробляються поза межами області. Це також призведе до зниження трансакційних втрат електроенергії в мережах, які на порядок вищі, ніж кількість електроенергії, що споживається аграрним сектором спільно з рибальством та лісовим господарством, і приблизить споживача м'ясопродуктів до виробника. Таким чином, у Запорізькій області може бути створено агроенергетичний кластер, що ґрунтується на потужному й незатребуваному енергетичному потенціалі регіону та незадовільному попиті населення на м'ясопродукти. Реалізація кластера залежить від умов, які знаходяться поза межами регіону: наявність довгострокових кредитів (3-7 років) зі зрозумілими кредитними ставками або цільового інвестора. На наш погляд, слід переглянути заборону на видачу валютних кредитів, ставки за якими суттєво нижчі (внаслідок існування курсових ризиків для гривні), ніж по гривневих кредитах.

Розглянемо обсяг додаткового регіонального ринку м'ясопродуктів, який може виникнути при створенні енергетично аграрного кластера. Враховуючи існуючу розбіжність між споживанням і виробництвом (20 кг на душу населення при 1,78 млн осіб) це приблизно 1,78 млн осіб·20 кг = 35,6 тис. т. Якщо розглядати як цільові світові стандарти споживання, то ця величина збільшується вдвічі. Враховуючи ціну 30 грн/кг, обсяг ринку м'ясопродуктів становитиме від 1 до 2 млрд грн, що може бути від 2,3 до 4,6% ВРП Запорізької області. Головним енергетичним ресурсом, що використовується в аграрному секторі області, є дизельне паливо. Згідно з даними країн ЄС, виробництво м'ясопродуктів – надзвичайно енергоємний процес і частка енергоресурсів у деяких країнах (Польща, Фінляндія) становить більше 50% від собівартості продукції [11]). Тому надзвичайно важливо оцінити вартісні показники використання електроенергії й інших видів палива.

Як альтернативу електроенергії розглянемо дизельне паливо, яке найчастіше використовується в аграрному секторі. Питома теплота спалювання для дизельного палива 10 300 ккал/кг, вартість 1 л дизеля на 11.05.2014 становила з ПДВ 15 грн/л. Враховуючи, що щільність дизеля 0,85 кг/л, вартість 1 кг дизеля – 15/0,85=17,6 грн/кг, тобто вартість 10 000 ккал при використанні дизельного палива дорівнює 17,1 грн.

Розглянемо вартість 10 000 ккал при використанні електроенергії. Найвищий тариф на електроенергію для підприємств відповідно до постанови НКРЕ від 15.04.14 становить з урахуванням ПДВ 1,3 грн/кВт·год; 1кВт·год=860 ккал. Звідси 10 000 кал коштує 1,3 грн·10 000/860 =15,1 грн. Тобто, вартість дизельного палива, що використовується для одержання однакових обсягів тепла, на 13,2% більше, ніж електроенергії. Отже, використання електроенергії інвестиційно привабливіше, ніж використання традиційного дизельного палива. При заданій нормі рентабельності час окупності інвестицій у виробництво м'ясопродуктів за умов створення агроенергетичного кластера суттєво залежить від ставки кредитування.

Існує два можливих варіанти створення агроенергетичного кластера: із залученням зовнішнього інвестора і без залучення. Принципова різниця полягає в наявності зовнішнього відносно основних складових кластера інвестора у першому випадку (рис. 2) та використання як інвестиції фінансових резервів енергогенеруючих компаній у другому випадку (рис. 3).

Принциповою відмінністю другого варіанта є те, що прибутки залишаються всередині кластера. Крім того, цей варіант має суттєву перевагу, оскільки існуюча система законодавства дозволяє використовувати для виробників аграрної продукції спрощену систему оподаткування (фіксований податок, який залежить виключно від площі, що використовується для аграрного виробництва).

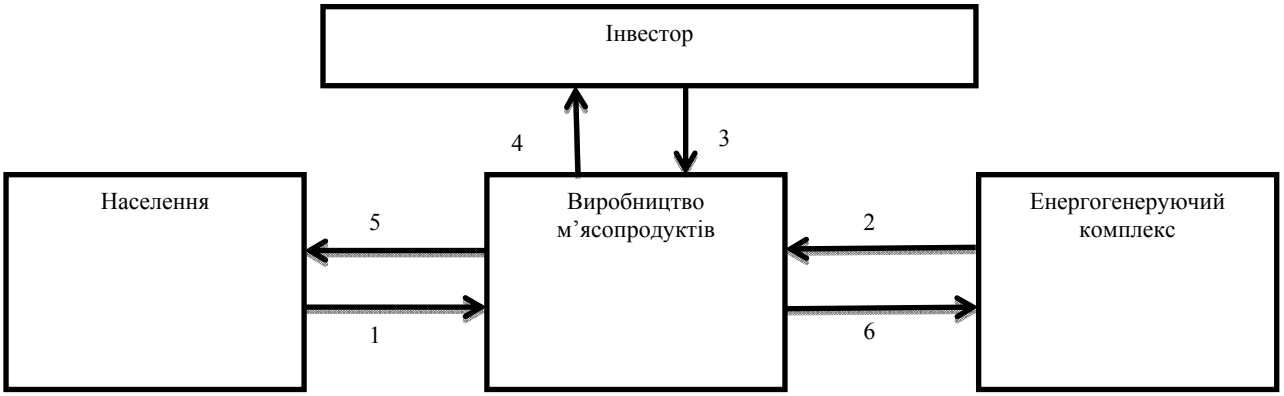

Рис. 2. Схема створення агроенергетичного кластера із залученням зовнішнього інвестора

1 – платоспроможність населення;
2 – енергопостачання для виробництва м'ясопродуктів;
3 – інвестиції на побудову виробництва м'ясопродуктів;
4 – прибуток від реалізації продукції;
5 – постачання м'ясопродуктів;
6 – плата за енергопостачання.

Джерело: Власні розрахунки.

Рис. 3. Схема створення агроенергетичного кластера із використанням енергогенеруючих підприємств як інвестора

1 – платоспроможність населення;
2 – постачання м'ясопродуктів;
3– постачання енергоресурсів;
4 – інвестиції у виробництво м'ясопродуктів;
5 – плата за енергопостачання та прибуток від реалізації продукції.

Джерело: Власні розрахунки.

У випадку, коли понад 75% загальної продукції кластера є аграрна продукція, він сплачує тільки фіксований податок, тобто енергогенеруюча компанія, яка обслуговує тільки виробництво м'ясопродуктів, відповідно до існуючого законодавства не сплачуватиме податків [5]. Звичайно, це можливо якщо кластер представлено однією юридичною особою.

На підставі балансових рівнянь можна оцінити як вплине створення аграрно-енергетичного кластера на валовий регіональний продукт Запорізької області. Останній визначається кінцевою продукцією, що вироблена і споживається в області, або споживається за її межами (не обов'язково кінцевою). Електроенергія, що споживається промисловістю області, у валовий регіональний продукт не входить. Звідси валовий регіональний продукт у грошовому виразі визначають за формулою:

$$Y_p = E_2 + E_4 + V_1 + V_2 + W_1 + W_2 . \qquad (6)$$

Створення аграрно-енергетичного кластера полягає у виробництві додаткової кількості м'ясопродуктів ($\Delta V_1(t)$), що залежить від обсягу інвестицій (I) та обсягу додаткової енергії ($\Delta E_3(t)$), що споживається кластером:

$$\Delta V_1(t) = f(I, \Delta E_3(t)/\tau) \cdot p_м , \qquad (7)$$

де $\tau -$ тарифна ставка за електроенергію для підприємств;

$p_м$ – вартість одиниці продукції, що виробляється.

На виробництво 1 т м'яса птиці витрачається 14,5 гіга (мільярдів) Джоулів, на виробництво 1 т свинини – 17,8 гіга Джоулів.

Вартість витрат на електроенергію для 1 т м'яса птиці: 14,5/3,6·1,3=5,24 тис. грн, для 1 т свинини: 17,8/3,6·1,3=6,43 тис. грн. Вартість 1 т м'яса птиці становить приблизно 20 тис. грн, вартість 1 т свинини – приблизно 35 тис. грн.

Тобто, якщо енергопостачання до кластера ΔE_3 збільшуватиметься за рахунок зменшення транзиту електроенергії за межі області E_4, то це позитивно вплине на головний показник регіонального розвитку – валовий регіональний продукт на душу населення.

Висновки. Регіональна економіка Запорізької області сформувалася ще в роки планової економіки як важлива складова воєнно-промислового комплексу колишнього СРСР. Для забезпечення ефективної роботи цього комплексу було створено потужні електрогенеруючі підприємства, які нині не мають достатнього попиту на власну продукцію.

Аграрний сектор області також не спрямовано на задоволення потреб місцевого населення (значну частку продукції експортують). Нестача м'ясної продукції покривається за рахунок потужностей інших областей, однак м'яса на душу населення споживається менше, ніж у цілому по країні.

Створення агроенергетичного кластера на підставі існуючого нерівноважного попиту на м'ясопродукти й надлишкової потужності електрогенеруючих підприємств сприятиме як поліпшенню раціону харчування мешканців області, так і зростанню показників регіонального розвитку.

Найперспективнішим слід вважати шлях створення агроенергетичного кластера з використанням енергогенеруючих підприємств як інвесторів. Крім того, можна використовувати існуючий пільговий режим оподаткування виробників аграрної продукції, який відповідно до діючого Податкового кодексу може поширюватися також на енергогенеруючі компанії.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Запорізькій області. Економічне і соціальне становище Запорізької області за 2008–2012 роки. – Запоріжжя, 2009–2013 рр.
2. *Кропивко М.Ф.* Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком аграрного виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 3–13.
3. *Одінцов М.М.* Основні напрямки кластерної організації регіонального агропромислового виробництва / М.М. Одінцов, О.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 23–29.
4. *Одінцов О.М.* Формування організаційно-економічного механізму аграрно-промислових кластерних систем / О.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2012 – № 12. – С. 18–23.
5. Податковий кодекс // Відом. Верхв. Ради України (ВВР). – 2011. – Розділ 14 (Спеціальні податкові режими).
6. *Портер М.* Конкуренция / М. Портер, пер. с. англ.– М.: Вильямс, 2006. – С.154.
7. *Скрипник А.В.* Регіональна ефективність використання наявних енергоресурсів в аграрному виробництві Запорізької області / А.В. Скрипник, Л.В. Воловоденко // Економіка АПК. – 2014. –№ 6. – С.3–13.
8. *Jacobs, J.*, 1969. The Economy of Cities. RandomHouse, New York.
9. *Maryann P. Feldman, David B.* Audretsch ,Innovationin cities: Science-based diversity, specialization and localized competition European Economic Review 43 (1999) P.409–429.
10. *KetelhohnN. W.* (2002) The Role of Clusters as Sources of Dynamic Externalities. DBA dissertation, HarvardUniversity.
11. *Meul, M., Nevens, F., Reheul, D.G.* Energy use efficiency of specialized dairy, arable and pig farms in Flanders. Agriculture, Ecosystems&Environment. – 2007. V.119(№1-2). – P. 135.
12. *Porter M.E.* The Economic Performance of Regions // RegionalStudies, Vol. 37.6&7. – August/October 2003. – Pp. 549-578.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2014 р.

* * *

УДК 330.341:176.72

В.П. ГОРЬОВИЙ, доктор економічних наук,
завідувач кафедри менеджменту ім. проф. Й.С. Завадського
О.В. СИДОРЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Когнітивне моделювання біржового ринку сільськогосподарської продукції

Постановка проблеми. Результатом комплексного дослідження економічної системи є формулювання оптимального сценарію розвитку подій та встановлення відносних меж відхилення у досягненні стратегічної цілі.

Але часто економічні системи є слабоструктурованими, слабоформалізованими і багатозв'язковими системами великої розмірності, що створює перешкоди для забезпечення кількісного їх аналізу та моделювання [4, 9]. Традиційні математичні й статистичні підходи стають неефективними для проведення досліджень, тому для опису подібних систем нині застосовуються також когнітивно-адаптивні моделі.

Біржовий ринок сільськогосподарської продукції (далі – БРСГП) теж слабо структурована система з характерними рисами: складність, а часто і неможливість, точної оцінки витрат у момент продажу біржових товарів та надання біржових послуг; наявність значного зовнішнього впливу, який знаходиться в динамічно нестабільному стані, й висока залежність від нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми когнітивного моделювання досліджували відомі вчені: Р. Аксельрод [14], Б. Коско [16], Ф. Робертс [17], С. Коврига [6], А. Кулинич [8], Д. Євстегнєєв, Т. Ледащева [5], Г. Горелова [4], І. Прангішвілі [9], В. Шемаєв [13] та ін. Проблематику когнітивно-адаптивного моделювання соціально-економічних систем і процесів для прогнозування їх можливої поведінки або стану в майбутньому досліджено у роботах Є. Корноушенко, В. Максимова [7], В. Прохорової [10] й ін.

Мета статті – розробка когнітивної моделі причинно-наслідкових зв'язків у формуванні ефективної системи концептів управління розвитком біржового ринку сільськогосподарської продукції України.

Виклад основних результатів дослідження. З цією метою і для математичної формалізації кількісної та якісної оцінки причинно-наслідкових зв'язків між факторами впливу на БРСГП у даному дослідженні було використано методологію когнітивного моделювання.

За визначенням когнітивне моделювання в задачах аналізу й управління слабо структурованими системами – це дослідження функціонування та розвитку слабо структурованих систем і ситуацій за допомогою їх моделювання на основі когнітивної карти [4]. Іншими словами, когнітивна карта – це спосіб уявлення про досліджувану проблему, ситуацію, пов'язану з функціонуванням і розвитком слабо структурованої системи. Структурними елементами когнітивної карти є базисні фактори (концепти) й причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Спочатку варто визначитись із типом когнітивної карти, яку будуватимемо. В цілому за способами вираження експертами ступеня сили причинно-наслідкових зв'язків і значень концептів виділяють такі види когнітивних карт: зважені (визначається знак (+ або -) та вага впливу, що визначає силу

© В.П. Горьовий, О.В. Сидоренко, 2014

причинного зв'язку) [15], нечіткі (ваги ребер є значеннями з деякої лінгвістичної шкали) [16] та якісні (знакові) [8,14].

У нашому дослідженні використаємо саме традиційний підхід Р. Аксельрода до побудови якісних (знакових) когнітивних карт, згідно з якими будується орграф, в якому чинники ситуації пов'язуються причинно-наслідковими відношеннями із визначенням тільки знаку впливу: позитивного (+1) або негативного (-1). При позитивному зв'язку зростання фактора-причини призводить до зростання фактора-наслідка, а при негативному − до зменшення. Якщо ж від одного вузла (вершини) графа до іншого ведуть обидва зв'язки, то питання про сумарний характер впливу залишається невизначеним [14].

Формально когнітивна модель уявляється орієнтованим графом і узагальнено являє собою причинно-наслідкову мережу $G=<C,W>$, де G − орієнтований граф (когнітивна карта); C − множина вершин (концептів, або факторів), $c_i \in C$, $i=1,2,...,n$, що є елементами досліджуваної системи; W − множина зв'язків між концептами (ребер графа), які інтерпретуються як причинно-наслідкові (каузальні) зв'язки. Множину факторів С (концептів) розбивають на три підмножини: множину вхідних факторів, або параметрів управління $U=\{u_1,u_2,...,u_m\}$, множину проміжних факторів $E=\{e_1,e_2,...,e_p\}$ та множину вихідних (цільових) факторів $Y=\{y_1,y_2,..., y_l\}$. Кожній вершині С ставиться у відповідність вектор незалежних змінних $Xi=X^{Ci}=\{x_g^{Ci}\}$, $g=1,2,...l$, що характеризують її суттєві параметри [3,5,11,12].

Проведення когнітивного моделювання передбачає такі етапи [2,13]:

1) структуризацію інформації (проводиться з метою формування множини базових факторів);

2) структурний аналіз когнітивної моделі (оцінка цілей управління та їх протиріччя, управління й узгодження цілей, ефективність інтегрального впливу факторів на цільові);

3) синтезування та інтерпретація результатів когнітивного моделювання.

Структуризація інформації проводиться з метою формування множини факторів (концептів) і визначення причинно-наслідкових відношень між ними. Для кожного концепту встановлюється його «тенденція» — сила зростання показника, що характеризує об'єкт, явище або процес, який асоційований з даним фактором. Для причинно-наслідкових відношень визначається характер концепту (позитивний, негативний або відсутній) та сила зв'язку між факторами. Значення відповідних параметрів задаються у лінгвістичній шкалі.

Підготовчим етапом стало формування системи факторів-концептів впливу, відбір яких здійснюватиметься на основі попередньо проведених PEST і SWOT аналізів у рамках експертного опитування (інструментів, призначених для виявлення факторів зовнішнього впливу, можливостей та загроз, слабких і сильних сторін БРСГП). У результаті виявлено групи концептів (факторів), що вливають на рівень розвитку БРСГП (табл. 1), де цільовими є: «Біржовий ринок сільськогосподарської продукції України» (e_0) та «Запровадження ф'ючерсної торгівлі» (e_4) як характеристика ступеня розвитку БРСГП. Решта концептів базисні.

1. Концепти впливу на систему біржового ринку сільськогосподарської продукції*

Ум. поз.	Назва концепту	Характеристика концепту
e_1	Конкурентний потенціал с.г.	Загальний стан розвитку сільського господарства є фундаментом функціонування БРСГП: чим вищий потенціал с.г., тим стабільніший біржовий ринок
e_2	Запровадження інф.-технічних досягнень	Новітні технології активізують біржову торгівлю та забезпечують постійний доступ інвесторів до торгів
e_3	Розвинений біржовий товарний ринок	Загальний стан розвитку біржового ринку інших груп товарів дає можливість використовувати його напрацювання та методики для розвитку БРСГП

Продовження табл. 1

e_4	**Запровадження ф'ючерсного ринку**	Наявність ф'ючерсної торгівлі доводить про існування механізмів обігу на ринку товарних деривативів, а отже механізмів хеджування, клірингу та прозорого ринкового ціноутворення
e_5	Стимулювання спотового ринку СГП	Ринок спотових контрактів закладає підвалини для запровадження ф'ючерсних контрактів і є індикатором довіри інвесторів до біржового ринку; чим досконаліші механізми обігу цих контрактів, тим легше запроваджувати товарні деривативи
e_6	Запровадження нових біржових послуг	Динаміка запровадження нових біржових послуг є свідченням активності біржової торгівлі та відображає динаміку якісного розвитку БРСГП: чим частіше вводяться нові послуги й різноманітнішими вони є, тим конкурентоспроможнішою є біржова торгівля
e_7	Інтеграція у міжнародне біржове товариство	Відсутність інтеграційних процесів біржових інституцій показує про консервативність і неконкурентоспроможність системи та намагання ізолюватися від зовнішніх чинників
e_8	Посилення ролі СРО	Ефективність діяльності СРО доводить про рівень самоорганізації учасників БРСГП та рівень незалежності від державних регуляторів; чим активнішими є СРО, тим вищі внутрішні резерви стабільності системи
e_9	Посилення державного регулювання	Тенденції в державному регулюванні показують рівень адміністративного втручання в біржові процеси та «державний інтерес» у біржовій торгівлі
e_{10}	Створення єдиного регулятора на БРСГП	Наявність єдиного регулятора є фактом «зрілості» біржової системи та проявом ефективності регуляторної політики
e_{11}	Скорочення кількості організаторів	Кількість бірж, які функціонують на БРСГП, є акумулюючим показником його стану: чим більша кількість при низькій якості надання послуг, тим нижча конкурентоспроможність ринку
e_{12}	Відсутність концепції розвитку	Наявність концепції розвитку є генеральним (стратегічним) планом розвитку та показником запиту суспільно-економічної системи на такий інститут, як БРСГП
e_{13}	Відсутність належної системи клірингу	Клірингова система є запорукою успішного укладення біржових угод і гарантування їх виконання; відсутність клірингового забезпечення доводить про непрозорість та ризикованість біржових трансакцій
e_{14}	Низький рівень довіри	Рівень довіри до біржового ринку переконує про рівень його активності й динамічності: чим вона нижча, тим менше потенційних інвесторів торгують на ринку
e_{15}	Низька фахова кваліфікація учасників	Рівень фахової кваліфікації доводить про рівень професійності та якість надання біржових послуг; низька фахова кваліфікація обмежує доступ до біржових операцій
e_{16}	Недосконале біржове законодавство	Стан законодавства є рушійною силою усіх динамічних процесів у системі; чим досконаліше правове поле, тим ефективніше та прозоріше працює біржова система в цілому і конкретні її елементи зокрема
e_{17}	Відсутність належної системи страхування с.-г. виробників	Система страхування сільгоспвиробників: 1) знижує ризикованість їхньої господарської діяльності на ринку реальної продукції, а тому стимулює їхню активну участь в укладенні біржових угод; 2) є основою стабільної системи хеджування ф'ючерсних операцій
e_{18}	Незаінтересованість держави у БРСГП	Незаінтересованість держави у функціонуванні БРСГП вказує на відсутність такої у прозорому ринковому ціноутворенні та «запровадженні відносин вільного ринку», а отже, на недемократичний та бюрократичний напрям розвитку національної економіки
e_{19}	Негативний інвестиційний клімат	Стан інвестиційного клімату переконує про відкритість економіки для внутрішніх і зовнішніх інвесторів та її гнучкість: чим він негативніший, тим неконкурентоспроможнішою є економіка й незахищеною перед зовнішніми загрозами

Продовження табл. 1

e_{20}	Висока корупція	Рівень корупції є свідченням про рівень прозорості господарських відносин: чим він вищий, тим слабкішою є біржова торгівля та вищою монополізація великими інвесторами
e_{21}	Політична нестабільність	Політична нестабільність впливає на рівень очікувань суспільно-економічних процесів: чим стабільніша ситуація, тим більше довгострокових планів передбачається господарюючими суб'єктами та швидшими темпами розвиваються економічні системи
e_{22}	Неефективна податкова політика	Рівень оподаткування впливає на активність і заінтересованість учасників у біржовій торгівлі: чим вищий податковий тиск на учасників, тим менша заінтересованість у прозорості ведення бізнесу
e_{23}	Неефективність антимонопольних заходів	Антимонопольна політика формує конкурентне середовище на ринку та рівноправні правила ведення бізнесу для всіх його учасників; чим ефективнішою вона є, тим активнішою є торгова політика й динаміка господарської діяльності
e_{24}	Нестабільна грошово-кредитна політика	Стан грошово-кредитної політики показує про тенденції на валютному ринку та доступність кредитних ресурсів для потенційних учасників біржових відносин: чим вона лояльніша, тим динамічніше зростає біржова торгівля
e_{25}	Висока міжнародна біржова конкуренція	Рівень міжнародної конкуренції свідчить про стан зовнішніх глобалізаційних процесів та фінансово-економічне становище міжнародних ринків: чим вона вища, тим більше потрібно підвищувати рівень конкурентоспроможності внутрішнього ринку й модернізувати його
Цільовий концепт (e_0) - БРСГП		

Джерело: Авторська розробка.

Карта не охоплює всі фактори-концепти, а лише ті, які, на погляд експертів, є найвпливовішими. Передусім вони ілюструють синергію впливу факторів один на одного, на систему та систему на них. Іншими словами, граф використовується для якісного оцінювання впливу окремих концептів на стійкість системи (векторного критерію) і допомагає визначити зміну її стійкості, якщо деякі вершини достатньо сильно впливатимуть одна на одну (або на кілька концептів), або й змінять знак дуги.

Після всіх підготовчих процедур будуємо когнітивну карту у вигляді орієнтованого графа концептів впливу на БРСГП та потенціал його розвитку, а також причинно-наслідкових зв'язків між ними, що описують поширення впливів одного чинника на інші (рис. 1). Базисні чинники внесені у вершини графа, а причинно-наслідкові зв'язки відображаються на його дугах, що з'єднують вершини: як знак «+» на карті, якщо зв'язок є позитивним (збільшення значення фактора-причини призводить до збільшення значення фактора-наслідку); як знак «-» на карті, якщо негативний зв'язок (збільшення значення фактора-причини, навпаки, приводить до зменшення значення фактора-наслідку). Одночасно формуємо вихідну матрицю концептів W [3, с. 64].

Наступним етапом когнітивного моделювання є структурний аналіз когнітивної карти – визначення відносин причинності й напряму впливу між обраними концептами. Для цього на підставі побудованої карти та вихідної матриці взаємовпливу концептів досліджують поведінку і стійкість побудованої карти та розраховують інтегральні показники (табл. 2).

Отже, алгоритм розрахунку необхідних показників передбачає проведення ряду маніпуляцій із вихідною матрицею за визначеною методикою і в певній послідовності [3, с. 61-64; 12, с. 294]:

для визначення взаємовпливу концептів e_i, e_j, на основі когнітивної карти додатновід'ємних нечітких зв'язків формується матриця додатних зв'язків R розміром 2n×2n, елементи якої визначаються з матриці $W=[w(e_i, e_j)]\ nxn$ [3, с. 61];

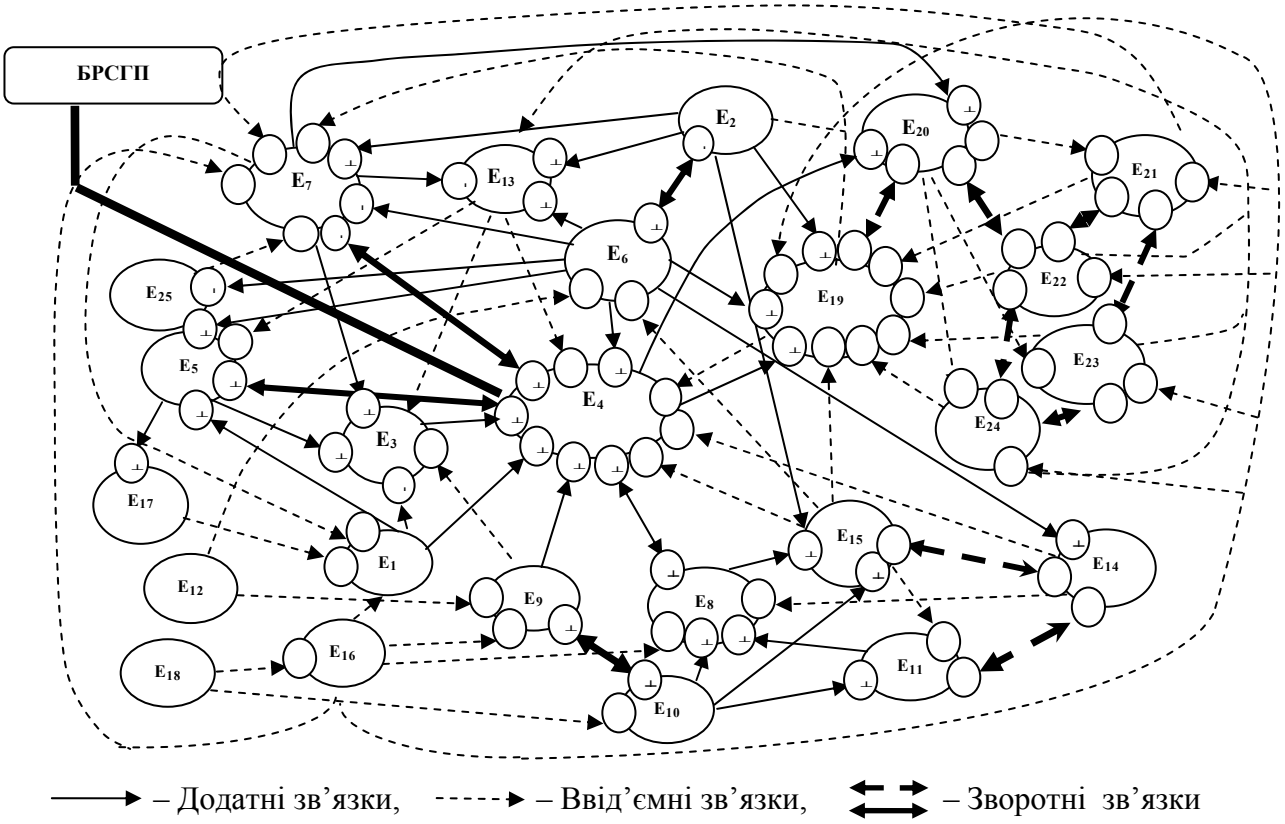

Рис. 1. Когнітивна карта множини факторів-концептів впливу на біржовий ринок сільськогосподарської продукції України

Джерело: Авторська розробка..

для визначення узгоджень відношень взаємовпливів концептів будується транзитивно замкнена матриця $\bar{R}$ через замикання нечіткого бінарного відношення зв'язків матриці *R,* дотримуючись правила формули 1 [3, с.62]:

$$\bar{R} - \bigvee_{i}^{\infty} R^{i} \qquad (1)$$

для визначення показників, що характеризують динаміку причинно-наслідкових зв'язків між концептами поділом на дві групи: прямий та обернений напрямки зв'язків. Для цього у проміжну $\bar{R}$ матрицю узагальнених характеристик БРСГП причинно-наслідкового змісту вводиться матриця V порядку *n* додатно-від'ємних пар зв'язків, що складається з додатно-від'ємних пар елементів v_{ij}, $\bar{v}_{ij}$, утворених за правилом $v_{ij} = max\,(r_{2i-1,2j-1}, r_{2i,2j})$; $\bar{v}_{ij} = -\,max\,(r_{2i-1,2j}, r_{2i,2j-1})$, де v_{ij} - кількісна оцінка тісноти позитивного (прямого) зв'язку між j- та j-м концептами; $\bar{v}_{ij}$ – кількісна оцінка тісноти від'ємного зв'язку між і та j-м концептами [3, с. 62]. Елементи матриці V=[$(v_{ij}, \bar{v}_{ij})$] є в основі цих показників. Усі проміжні матриці дають можливість обчислити основні показники нечітких когнітивних карт – консонанси впливів і взаємодію концептів (табл. 3) [11; 3, с. 62-63].

2. Системні характеристики когнітивної карти

Системні показники	Вплив концепту і-го на j-й	Вплив і-го концепту на систему	Вплив системи на j-й концепт
Консонанс впливу	$c_{ij} = \frac{\lvert p_{ij} - n_{ij} \rvert}{p_{ij} + n_{ij}}$	$c_i = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{1} c_{ij}$	$c_j = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{1} c_{ij}$
Позитивний вплив	p_{ij} – кількість позитивних впливів концепту *i* на концепт *j*	$P_i = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{1} p_{ij}$	$P_j = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{1} p_{ij}$

Продовження табл. 2

Негативний вплив	n_{ij} – кількість негативних впливів концепту *i* на концепт *j*	$N_i = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{1} n_{ij}$	$N_j = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{1} n_{ij}$
Пріоритетність напрямку впливу між концептами		$Z_{ij} = sign(v_{ij} + \bar{v}_{ij})\max(\lvert v_{ij}\rvert, \lvert\bar{v}_{ij}\rvert), \lvert v_{ij}\rvert \neq \lvert\bar{v}_{ij}\rvert$	
Щільність взаємодії концептів		$Z_i = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{1} z_{ij}$	$Z_j = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{1} z_{ij}$
Ступінь централізації взаємодії		$Y_i^v = Z_i - Z_j$	

Джерело: Складено за [1, с.108; 3, с.61-63].

Власне за інтегральними показниками таблиці 2 стає можливим сформувати аналітичну базу прийняття обґрунтованих рішень щодо пошуку механізмів та інструментів управління розвитком БРСГП в Україні на основі застосування нечітких когнітивних карт.

Результати розрахунку цих показників для когнітивної моделі виявлення причинно-наслідкових зв'язків між концептами БРСГП представлено в таблиці 3.

3. Системні характеристики когнітивних показників причинно-наслідкових зв'язків БРСГП

Концепт	C_i	C_j	Z_i	Z_j	Y_{ij}
e_1	0,33	0,45	0,08	-0,20	0,28
e_2	0,37	0,16	0,00	0,00	0,00
e_3	0,44	0,40	**0,56**	0,00	**0,56**
e_4	**0,61**	**0,53**	0,08	-0,12	0,20
e_5	0,40	0,40	0,36	-0,12	**0,48**
e_6	0,43	0,44	0,12	0,16	-0,04
e_7	0,36	0,33	-0,12	0,04	-0,16
e_8	0,35	0,40	-0,04	0,08	-0,12
e_9	0,48	0,16	**0,52**	0,00	**0,52**
e_{10}	0,29	0,16	-0,08	0,00	-0,08
e_{11}	0,25	0,24	0,20	0,08	0,12
e_{12}	**0,61**	0,00	-0,08	0,00	-0,08
e_{13}	0,40	0,45	**-0,44**	0,04	**-0,48**
e_{14}	0,36	**0,52**	-0,08	0,20	-0,28
e_{15}	0,28	0,28	0,08	-0,04	0,12
e_{16}	0,41	0,24	**-0,48**	-0,12	**-0,36**
e_{17}	0,16	0,12	-0,16	0,12	-0,28
e_{18}	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
e_{19}	0,34	**0,71**	0,12	**0,40**	-0,28
e_{20}	0,17	**0,53**	0,28	0,16	0,12
e_{21}	0,16	0,40	0,16	0,08	0,08
e_{22}	0,24	0,36	-0,12	0,04	-0,16
e_{23}	0,21	0,24	-0,20	-0,08	-0,12
e_{24}	0,20	0,37	0,16	0,08	0,08
e_{25}	0,20	0,16	-0,12	0,00	-0,12

Джерело: Авторська розробка.

Статистичний аналіз когнітивної карти, а саме показників консонансу, в цілому доводить про існування достатнього ступеня довіри до знаку взаємодії між концептами, а це дає змогу проводити подальшу інтерпретацію напрямів впливу усієї системи концептів БРСГП. Проте певні показники консонансів впливу як окремих концептів на систему, так і системи на концепти є досить низькими (або й зовсім відсутні), що виправдано відображає слабкість і нерозвиненість БРСГП, його низьку системну структурованість та відсутність щільних взаємозв'язків між певними факторами-концептами.

Зокрема аналіз консонансів впливу концептів на систему БРСГП (*Ci*) дає змогу стверджувати, що вона суттєво залежить від загального стану ф'ючерсного ринку (0,61) і від відсутності концепції розвитку (0,61) та досить залежна від посилення державного

регулювання (0,48). Разом із тим система загалом (*Cj*), маючи таке кон'юнктурне співвідношення концептів, достатньо сильно впливає інвестиційне середовище (0,71), підсилює корупційну складову ринку (0,53) й відповідно блокує розвиток ф'ючерсного ринку (0,53), що формує недовіру суспільства (інвесторів) до ринку (0,52) та створює певні перешкоди для запровадження нових видів послуг на БРСГП (0,44). Якщо ж припустити, що граничне значення консонансу має бути не нижче 0,5 (рекомендоване порогове значення згідно [1, с.108]), то орієнтований граф обмежиться взаємодією цих п'яти факторів. Це означає, що решта концептів вже акумульовані в них і для розвитку БРСГП фактично варто приділити особливу увагу саме їм (рис. 2).

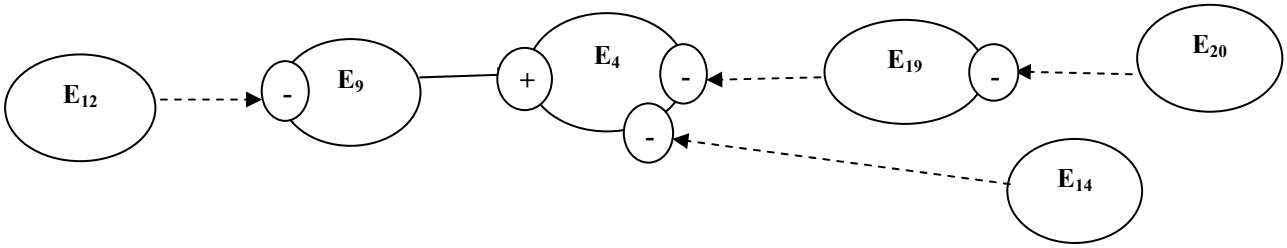

Рис. 2 Знаковий орграф G_2 у випадку граничного значення 0,5 консонансу впливу системи на концепт

Джерело: Авторська розробка.

Взаємодія концептів кількісно відображає пріоритетність залежності їх від системи (Z_i) та системи від концептів (Z_j) БРСГП і визначається за показником щільності взаємозв'язків між концептами.

Очевидно, що найбільшу вагу у взаємозв'язках перебирають на себе концепти «Посилення державного регулювання»(e_9) й «Стан біржового товарного ринку» (e_3), тобто зростання сили впливу цих факторів призводить до зростання сили впливу пари взаємозв'язаних із ними інших концептів. Найбільший обернений (від'ємний) зв'язок формують концепти «Недосконале законодавство» (e_{16}) та «Відсутність належної системи клірингу» (e_{13}). Це означає, що у випадку впливу на ці концепти або на взаємозв'язані із ними, спостерігатиметься взаємовиключення операцій впливу при здійсненні їх лише в напрямі одного концепту, а не пари одночасно. Фактично показники взаємодії вказаних концептів із усією системою БРСГП вказують на потенційні напрями впливу задля обрання потрібної стратегії розвитку, зокрема шляхом підвищення рівня розвитку біржового товарного ринку інших груп (не сільськогосподарських) товарів (0,56) і посилення державного регулювання (0,52), а також на пріоритетну потребу в додатковому стимулюванні розвитку спотового ринку (0,36). Показники впливу системи на певний концепт також відображають потенційні напрями розв'язання проблем розвитку БРСГП, зокрема: за рахунок поліпшення інвестиційного клімату (0,40), формування довіри до ринку (0,20) та запровадження нових видів послуг (0,16). Прямий взаємозв'язок системи із цими концептами доводить, що загальна тенденція поліпшення стану БРСГП і синергія його концептів стимулюватиме інвестиційне середовище, довіру до ринку й відкриватиме шляхи для запровадження нових видів біржових послуг.

У результаті аналіз інцидентів централізації взаємодії концептів (Y_{ij}) дає змогу сформувати концептуальні засади прийняття необхідних управлінських рішень щодо застосування певних механізмів та інструментів розвитку системи БРСГП. Тобто, найбільший потенціал для пошуку резервів розвитку БРСГП акумулюється на біржовому товарному ринку (не сільськогосподарських груп товарів) (0,56), у стимулюванні спотового ринку (0,48) й посиленні державного регулювання (0,52). Іншими словами, поточне стимулювання цих джерел-концептів забезпечує існування діючої системи БРСГП і сприяє формуванню оптимальної системи розвитку. Проте значний ресурс для прийняття ефективної стратегії розвитку БРСГП криється також у розв'язанні проблеми недосконалого законодавства (-0,36) й відсутності потрібної клірингово-розрахункової системи (-0,48). Власне вони є головними

практичними перепонами, які стають на заваді розбудови цивілізованого біржового ринку сільськогосподарської продукції та запровадження ф'ючерсного ринку як індикатора рівня його розвитку. Від'ємні ж їхні показники доводять, що система уникає розв'язання проблеми свого розвитку саме через усунення «недосконалого законодавства» й «неналежну систему клірингу». Разом із тим це є переконливим свідченням того, що саме ці фактори-концепти можуть бути головними стимуляторами розвитку БРСГП.

Висновки. Побудована когнітивна карта включає в себе найважливіші зв'язки, що формують біржовий ринок сільськогосподарської продукції України, а знаковий орграф був використаний для якісного оцінювання впливу окремих концептів на стійкість системи БРСГП. Граф допоміг визначити зміну стійкості системи, коли деякі вершини достатньо сильно впливають одна на одну (чи на кілька концептів одночасно), або змінюють знак дуги.

Оскільки в когнітивній карті нами було виділено цільові та базові (вхідні) концепти, на які можна впливати, то для нас коло подальших досліджень забезпечує можливість проведення оцінки досяжності поставлених цілей і розробки у перспективі сценаріїв управління розвитком БРСГП. Одним із механізмів побудови сценаріїв може бути імпульсне моделювання, згідно з яким при аналізі динаміки зміни стану ситуації враховується зміна значень цільових та проміжних концептів залежно від зміни значень деяких (базових) вхідних концептів і з одночасним урахуванням зміни цієї ситуації в часі.

Список використаних джерел

1. *Бакурова А.В.* Оцінка системних характеристик когнітивної моделі ціноутворення у сфері послуг / А. В. Бакурова, Д. В. Очеретін // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. – 2011. – №2 (10). – С. 105–112.
2. *Бурчевський В.З.* Когнітивне моделювання в стратегічному аналізі страхового бізнесу / В. З. Бурчевський // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – № 16. – С. 208-213.
3. *Вергунова І.М.* Системне моделювання в економіці: [блок 2]/ І.М. Вергунова – К.: ФОП Корзун Д.Ю, 2011. – 106 с.
4. *Горелова Г.В.* Когнитивный анализ, синтез, прогнозирование развития больших систем в интеллектуальных РИУС / Г.В. Горелова, Э.В. Мельник, Я.С. Коровин // Искусственный интеллект. — 2010. — № 3. — С. 61—72.
5. *Евстегнеев Д.* Использование когнитивных моделей при построении комплексной оценки состояния территории [Электронный ресурс] / Д. Евстегнеев, Т. Ледащева // Электронный научный журнал "Исследовано в России". МФТИ. – Режим доступа: http://zhurnal.ape.relarn.ru/ articles/2003/135.pdf.
6. *Коврига С.В.* Методические и аналитические основы когнитивного подхода к SWOT-анализу / С. В. Коврига // Проблемы управления. – 2005. – № 5. – С. 58-63.
7. *Корноушенко Е.К.* Управление процессами в слабоформализованных средах при стабилизации графовых моделей среды/ Е.К. Корноушенко, В.И. Максимов // Труды ИПУ РАН. Вып. 2. – М., 1998. – С. 34-49.
8. *Кулинич А.А.* Когнитивное моделирование в системах поддержки принятия решений / А. А. Кулинич // Междунар. конф. по проблемам управления. – Т. 3. – М.: ИПУ РАН, 1999. – С. 56-68.
9. *Прангишвили И.В.* О методах аффективного управления сложными системами / И.В. Прангишвили // Труды 5-й междунар. конф. "Когнитивный анализ и управление развитием ситуаций" (CASC'2005) / ИПУ РАН. М., 2005. – С. 7-15.
10. *Прохорова В.В.* Науково-методичні аспекти розробки когнітивного підходу щодо моделювання управлінських впливів на розвиток підприємства / В.В. Прохорова // Проблеми системного підходу в економіці [Електронне наукове видання]. – 2011. – № 1. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/index.htm.
11. *Силов В.Б.* Принятие стратегических решений в нечеткой обстановке / В.Б. Силов. – М.: ИНПРО—РЕС, *1995. — 228 с.*
12. *Складанний* Д.М. Когнітивне моделювання процесів публічно-приватного партнерства в регіонах України / Д.М. Складанний, В.Ф. Тищенко // Проблеми економіки. – 2013. – № 2. – С.288-297.
13. *Шемаев В.Н.* Обобщенные оценки факторов в задачах когнитивного моделирования / Т. А. Таран, В.Н. Шемаев // Математичні машини і системи. – 2004. – № 3. – С. 111–124.
14. *Axelrod R.* The Structure of Decision: Cognitive Maps of Political Elites. – Princeton. University Press, 1976.
15. *Yaman D., Polat S.* A fuzzy cognitive map approach for effect-based operations: An illustrative case // Information Sciences. – № 179. – 2009. – P.382–403.
16. *Kosko B.* Fuzzy cognitive Maps / B. Kosko // International journal of Man. – Machine Studies. – 1986. – № 24. – P. 65–75.
17. *Roberts F.* Graph Theory and its Applications to Problems of Society, Society for Industrial and Applied Mathematics. - Philadelphia, 1978.
18. *Smarandache F.* Fuzzy cognitive maps and neutrosophic cognitive maps [електронний ресурс] // Florentin Smarandache, W. B. Vasantha Kandasamy – Доступ до ресурсу - http://arxiv.org/ftp/math/papers/0311/0311063.pdf.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2014 р.

*

UDS 330.338

L.V. KOZAK, candidate of economic sciences, associate professor (docent),
dean of the faculty of economics
National University "Ostroh Academy"

Modern Approach to the Formation of the Concepts of Customer Value

Scientific problem. The vast majority of experts refer the market for agricultural products to the category of industrial relations. This is because farmers directly cooperate with the trade facilitation and production structures, rather than consumers. The fundamental difference of this market is the complexity of decision-making of buyers and sellers, and, therefore, their motivation in making these decisions. In the consumer market, buyers subjectively assess actual and associative attributes of the goods in order to determine the benefits of its acquisition, and subjectively assess the significance of these benefits for themselves and feeling satisfaction / dissatisfaction of their needs.

The sequence of thoughts of business customers is similar to that of individual consumers, but they apply professional and formal approach to their decision making. Competence and rationality of business customers lies in shaping the purchases of raw materials, while taking into account the values and needs of end users. This fact is extremely important in shaping the concept of competitive advantage of agricultural production farms, however, the existing requirements and quality standards of agricultural products do not take into account this factor. Thus, the improvement of the modern approaches to the formation of the concept of customer value of goods offered on the agricultural produce market has stipulated the meaning and direction of this research.

Analysis of recent researches and publications. The scientific basis for the solution of the problem is the theory of the behaviour of buyers in the consumer and business markets, and the research of the agricultural and industrial complex. Among the many publications on the abovementioned issues we identified the following works of domestic and foreign scholars: R. Blackwell [1], P. Doyle [3], J. Engel [1], N. Goncharova [6], A. Yerankin [4], Kotler [15],W., Koester [14], E. Krykavsky [6], J.J. Lambe [16], P. Miniard [1], S. Minett [7], V. Nordhauz [18], E. Rice [17], P. Samuelson [18], J. Trout [16], A. Starostina [6]. These authors and many scientists, who are not mentioned in this paper, have created a solid theoretical and methodological foundation for the abovementioned issues. However, applied research on the characteristics of the market positioning of agricultural products is not sufficient, which determines the relevance of the study.

The objective of the article. The study aims to substantiate the methodological and practical approaches to the concept of customer value and positioning in the markets of agricultural products with the account of the requirements of industrial customers and values / needs of end users.

Statement of the main results of the study. Effective cooperation between business and consumer markets can be explained by the presence of so-called resonating values in the behaviour of buyers and sellers. In the domestic theory and practice of strategic management, particularly in shaping strategies for positioning products and services, this phenomenon is relatively new. Basing one's communication programs on symbols and images of the "excellent corporate behaviour", which corresponds to the modern principles of ethical and social responsibility of enterprises (e.g. concern for environmental protection, social disadvantaged groups, etc.) has become a common practice. However, in contrast to the excellent corporate behaviour "the level of resonating values is related to how companies manage vendor ex-

© L.V. Kozak, 2014

press the values which a particular individual consumer is trying to embody in his own way of life," as one of the renowned experts of B2B Marketing S. Minett has noted [7, p. 113]. This means the extent to which the production of resources is associated with the values and approaches to life of the end users.

An increasing number of international scientists recognize the importance of resonating values for efficiency of both market positioning strategies of enterprise, and communication programs used for their implementation. Discussions are continuing mainly on the role of this factor in the market positioning of the "fashionable" and "technological" products. At first glance, one can assume that resonating values have a greater influence in positioning of the groups with a high level of emotional complexity, the demand for which largely depends on dominating in a certain period of time stereotypes of consumer behaviour and fashion.

However, due to the development of information technology, there is a rapid increase of the awareness of end-users of the technologies and approaches to the fundamental business strategies which are used by enterprises. Every year there is increasing number of consumers who refuse to consume products from manufacturers that work with suppliers whose behaviour in their view is unethical. Therefore, the factor of this study is gaining weight in the implementation of the effective business strategies used by the enterprises that produce goods. Thus, sellers in the market of the goods targeted at business consumers need to understand and be able to anticipate the interests of both business partners and end users. For example, for the agricultural enterprise, the professional approach in the formulation of the concept of agricultural products determines the understanding of causes and motivations of the processing enterprises in the purchases of raw materials and in the sense of 'tribal' needs and motivations of food purchases by the end users (Figure 1).

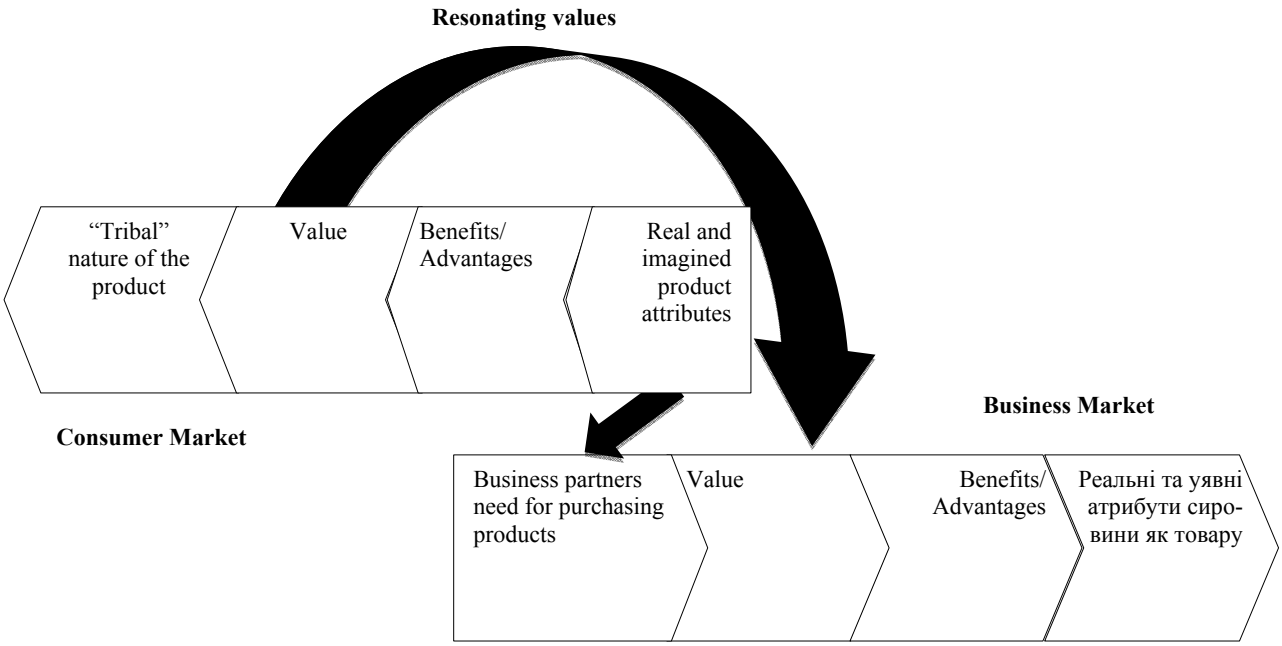

Figure 1. Correlation of Values and Needs of Business and Consumer Markets

*Developed by the author

In our view, this factor is also important in the positioning of products of agricultural enterprises in Ukraine appointed factor, moreover, its role will continually increase in the future. Agricultural products are standard goods with a low degree of functional and emotional complexity. Because of this, is difficult to differentiate the external attributes of products' **resonating values, but it can be achieved through the formation of trust of the end users in the applicable production technology**. The main indicators of the formation of this trust should be: firstly, a sufficient amount of information about the technology and compli-

ance with ethical standards of values in its consumer choice; secondly, the accuracy of the information that is necessary to convince consumers that they are not mislead; thirdly, in the business process, it is necessary to convince consumers that the chosen direction is continuing. We believe that this factor will result in a significant positive effect in the market positioning of products of agricultural enterprises, as they are the raw material for the production of goods with a high degree of emotional complexity.

That is why the development of effective strategies for market positioning of farms and processing enterprises should be based on a detailed study of consumers' views on the level and criteria of assessing the food quality. Taking into consideration these arguments, we conducted market research to determine the real and emotional attributes of agricultural products and raw materials that are meaningful to consumers. For selective market research we selected the least researched consumer segment, namely young people aged 19 to 22 years, which is called generation Y according to the American classification cohorts [5, p. 183]. However, they were born in a period of generation change; their views were formed in the Information Technology era, the beginning of the 21st century, and can also reflect the stereotypes of the next generation Z. This factor determines the particular relevance of the study. The study involved 1270 individuals in ten regions of Ukraine, including 540 men and 730 women. In planning representativeness and sample size, we used was methodical approach of Paniotto Maksymenko [8, p. 117-122].

As it is shown in the Table 1, baseline value and the main criterion in the purchasing behaviour of Generation Y in Ukraine appears the health and environment safety; hence, the real main attribute in positioning food is the content of harmful additives.

Table 1. Elements of the concept of customer value in the market of food for members of Generation Y in Ukraine*

Concept Elements	The Essential Characteristic of the Segment
"Tribal" essence of a product	**Catering for explicit needs:** maintain vital body - 64,7%; ** maintain the level of physical activity - 54.6%; freedom of choice - 21.7%; own safety - 16.5%; expression of own lifestyle - 12.9%; social contacts - to 3.5%. **Catering for emotional needs:** the desire to take pleasure in the taste of food - 71.7%; desire to get a sense of usefulness for health - 51.3%; desire to feel confident in the correctness of the choice of - 21.7%; desire to meet the caloric intake of -21.3%; desire of a sense of caring for themselves - 20.5%; desire of satisfaction in the appearance of food - 16.9%; desire of a sense of family comfort - 14.3%; desireof the pleasure of novelty and unusual food -11.8%.
Value	**Value purchase criteria:** health safety - 73.0%; family traditions - 38.0%; environmental security - 28.0%; science-based nutrition standards - 14.5%; national traditions - 13.0%; values of reference of the groups' influence - to 10.0%.
Advantages/Benefits	A combination of factors of price / quality - 69.0%; acceptable quality level - 27.7%.
Real and associated benefits	**Real attributes:** 1) content of food additives (the most important of which are GM (66.8%), synthetic chemicals (54.6%), nitrates, nitrites and pesticide residues (54.3%), preservatives and chemical dyes (50.6%), growth hormones and antibiotics (44.1%), radionuclides (39.2%) 2) taste, consistent with national traditions; 3) calorie ratio and micro and macro elements. **Associated attributes:** 1) rational consumers' feelings that cause emotions about the health safety; 2) patriotism, urging compliance with the flavor of food and family traditions of national consumer; 3) rational consumers' feelings that cause emotions of fullness and convince the ability of food to maintain a high level of physical activity.

*Author's analysis on the basis of the own market research.

** percentage of importance among respondents.

However, the vast majority of domestic enterprises, in their positioning strategies, prefer characteristics such food calorie ratio and micro and macro elements, linking their consumption to two important associations: consumer needs for expression of their lifestyle and social contact. We do not deny the importance of these attributes for other age cohorts (at least because they were not investigated), but positioning data strategy for Generation Y in Ukraine appears to be obsolete and no longer relevant.

Therefore, for the studied consumer age group, positioning strategy of food products requires revision , which, in turn, will lead to a multiplier effect on the market positioning of raw materials for food production. In our view,

the elements of the concept of customer value of agricultural products as raw materials for food production, which is corresponding the reasonable views of Generation Y in Ukraine, are given in the Table 2.

Table 2. Elements of the concept of customer value of agricultural products as raw materials for food production, corresponding to the reasonable views of representatives of Generation Y in Ukraine*

Concept elements	The essential characteristic elements important for trade transactions in the industrial market
"Tribal" essence of a product	**Catering for explicit needs of industrial customers:** compliance with the requirements of end users over the content or absence of food additives; compliance with the requirements of end users in the ratio of micro and macro elements; suitability for industrial processing. **Catering for emotional needs of industrial customers:** the ability to form associations, important for end users.
Value	**Value purchase criteria:** evidence-based standards of safety to human health; science-based standards of environmental safety; national traditions of eating behavior.
Advantages/Benefits	A combination of factors of price / quality criteria that are appropriate for both processors and end users; a voluntary commitment of agricultural enterprises for higher quality of agricultural products than evidence-based standards of safety and environmental performance.
Real and associated attributes	**Real attributes:** 1) indicators of harmful additives relevant for end-users; 2) the performance of micro-content and macro elements important for end users; 3) technical and technological parameters important for industry buyers. **Associated attributes:** safety for human health, positive impact on the environment and national traditions.

*Developed by author.

As it can be seen from the table, the basic need of food producers to provide agricultural raw materials is its compliance with the requirements of end users for the content of harmful additives and the ratio of micro and macro elements, on the one hand; and the suitability for industrial processing (for water supply, debris, etc.), on the other hand. In addition, for the industrial buyers, the ability of farms to create associative attributes of their products which are important for end users should be a major concern. This criterion should be taken into consideration along with specific quantitative technical and technological parameters of agricultural products in the process of making decisions by the agricultural enterprises.

Because the consumers of food in the tested segment evaluate the competitive advantage of the food products by a combination of factors of price / quality, similar behaviour of industrial buyers of agricultural products is justified. In our view, specific indicators of competitiveness of the agricultural enterprises depend on assumed voluntary commitments on the level of quality of agricultural products over evidence-based standards of safety and environmental performance. This way of seeing the competitiveness of agricultural production parameters provide agricultural enterprises with the sustainable advantage in the long run, and will allow to differentiate from competitors, which is the main criterion of efficient positioning strategies.

Agricultural enterprises are significantly diverse as per organizational and technological approaches to their productive activities that affect the quality of their products. Content or absence of harmful additives in agricultural production is closely associated with the level of fertilizers and other modern means of agricultural, animal farming and veterinary nature by a number of local scientists. Despite the developed legislation on maximum allowable norms of these substances in most countries, including Ukraine, there is an urgent need to improve the state control over compliance. An equally important task is to develop **a transparent and coherent system of informing the public about the safety of technology used by farmers**. This system can serve not only for the improvements of the control of ecological agricultural technologies in order to reduce their negative impact on the environment, but also for solving a number of problems in the market positioning of agricultural products.

To demonstrate this issue, the example of fertilizers which balance the level of nitrates and nitrites in the agricultural plants. According to official statistics, the use of fertilizers in the 2012-2013 is almost twice lower than in 1990

and is characterized by the relatively moderate growth rates [9, p. 109]. The reason that hinders farmers from the application of the more intensive technologies is disparity in prices between agricultural products and resources for its production. Hence, it can be assumed that, in the future, the use of fertilizers per hectare of crops will not increase significantly. Thus, by this criterion, level of ecological agricultural products has improved, but in the market positioning of agricultural enterprises products this factor is not used.

The level of fertilizers' application is also a significant factor of not only better performance of the domestic agricultural sector, but also an indicator of the higher quality of the Ukrainian agricultural production as compared to the number of foreign competitors. As per the average fertilizer use per hectare of crops in 2005, Ukraine was 4.3 times behind the EU and almost 6 times behind from Poland. Despite the tendency to reduce the use of fertilizers in the EU, now the gap is almost doubled. The current leader in terms of fertilizing is Belarus, where 230-240 kg of nutrients is found per hectare. Thus, according to this criterion, Belarus was ahead of Ukraine by 7.2 times, and in 2012 by 3.3 times [10]. Despite the established stereotypes in our society, the thesis about the most safe for human health agricultural products of Belarus is debatable.

One more aspect of the abovementioned issue is worth to consider. According to official statistics, it can be ascertained that there is a wide variation in the level of fertilizer use by region of Ukraine. Thus, the rate of fertilization on the farms, during the 2012 harvest, ranged from 40-50 kg (Dnipropetrovsk, Donetsk, Lugansk, Odessa and Kherson region.) to 110-130 kg per hectare (Vinnytsia, Ivano-Frankivsk, Lviv, Ternopil Rivne, Khmelnytsky and Cherkasy region.). Oscillation index factor analyzed by region of Ukraine is 128%, and the difference between the lowest (Kherson region.) and the highest (Lviv region.) is 3.2 times [2, p. 20].

It is clear that such variation in the use of fertilizers is largely related to the climate and soil type. In addition, fertilizers can be different as per the content of harmful substances, and more or less adapted to specific soil and climatic conditions which affects both the quality of agricultural products and environmental pollution. For the identification and analysis of the real state of affairs, specialists and scientists of various branches of the national economy should be involved, including those dealing with environmental research and quality of agricultural products. However, the analysed facts and numerous publications done by economists and environmentalists indicate the need for the introduction of measures that would stimulate farmers to reduce the use of fertilizers, and their transition to the use of tools to improve crop yields, created by modern environmentally friendly technologies. This equally relates to the mineral fertilizers and the other chemicals that are used in crop production.

Animal farming in Ukraine is focused on large farms applying modern intensive technologies, to a great extent. In our view, poultry and pig production are the most environmentally hazardous among the animal farming industries. The intention of many manufacturers to accelerate time of the animals' growth through the use of chemical additives adversely affects the quality of meat products. For example, according to official statistics, an average of 8,13-8,31 feeding units per one hundredweight growth of pigs is used in the small animal farming, while in commercial animal farming the same index is 5,37-5,98 feeding units. [11, p. 35], and in the top twenty largest pig farms in Ukraine it constitutes 2, 5-2, 8 feeding units. [8]. This situation is primarily due to the use of different systems of animal feeding.

Thus, in the present conditions the recognition of the technologies used in the food and agricultural products production is needed to complement the existing system of standardization and certification. Current standards for agricultural products rather describe its suitability for industrial processing, transportation and durability than serve as an indicator of quality characteristics which are important to consumers. Detection of harmful additives in the products requires considerable investments of time and laboratory studies and they are difficult for the understanding of the ordinary consumers. That is, even if the implementation of information of these studies' results, from our point of view, would not lead to a significant increase in consumer confidence in the quality of agricul-

tural products and, consequently, to food products. A vivid illustration of this is the social pressure on the use of GMOs which has not reduced as a result of the introduction of appropriate food labeling.

That said, the conclusion can be made that there is an urgent need to develop a transparent and simple system of classification and identification of the technologies farms that would serve as an indicator of environmental performance and safety of agricultural products be for all interested social groups and market forces. **Such system, if voluntarily adopted by a specific agricultural enterprise, will better position it on the market.** In addition, such system will significantly reduce the cost of quality control of agricultural products and, under the conditions of its thorough organisation, significantly increase the level of consumer awareness and, as a result, confidence in domestic food production. It is this factor (i.e. confidence in the technology of agricultural production), as shown by the results of our market research, is one of the main incentives for the purchasing of food products.

In theory and practice of business, it is fairly common that by analyzing the organizational structures of enterprises lead to conclusions about the level of quality of goods or services offered by them at the market. For a better perception of such information, there are different ways of simple and symbolic notation. It is often used for the quality assessment of food products which requires special training, and their intangible attributes are transmitted through relevant associations. Examples include a variety of rating used for businesses that operate in the financial markets. The most famous of them is the system of assigning ratings to the commercial banks, which are often linked to the system developed by three of the world's leading rating agencies Standard & Poor's, Moody's and Fitch Ratings. Credit rating intends to give a comprehensive and systematic representation of the bank's ability to timely pay all assumed financial obligations to all depositors and creditors, which is the main indicator of the quality of services provided. To calculate this rate, a thorough retrospective analysis of the bank's activities and the forecast of its future solvency needs to be conducted, which is the power of financial professionals only. The results of the study carried by the detached party (the influential rating agency) corresponds more confidence; and the simplified notation system by the letters of the alphabet (e.g. according to Standard & Poor's: AAA - the highest level of solvency, D - default) provides better understanding of commercial banks to the ordinary customers.

With the aim of differentiation of the agricultural enterprises, an introduction of the ranking system is proposed in terms of environmental safety of products they offer to the market. This ranking can be established by analysing the mandatory statistical reporting of the farms as per the use of agricultural, animal farming and veterinary data to establish those which increase certain contaminants in agricultural products. The above rating system may be performed by the authorized government agencies, companies involved in agribusiness market research, education institutions on the supply and demand study, and others. New elements need to be introduced to provide more information on the existing system of rating procedures to the statistical reporting of the farms on the volume of mineral and organic fertilizers. An equally important task is the scientific study of methodological approaches to determining the environmental safety of products of agricultural enterprises. Considering the above, a methodological approach for the introduction of rating farms by definition criteria is proposed by the author of this paper (Table 3).

Table 3. Methodological approach to the introduction of agricultural enterprises ranking in terms of environmental safety of agricultural products *

Classes of environmental safety of agricultural products	Level of the dangerous to humans and the environment technological substances, as% of scientifically based calculation rules			Symbolic notation
	A**	B**	C**	
First class	0 - 25	0 - 25	0 - 25	AgroEcoClass-111
Second class	26 - 50	26 - 50	26 - 50	AgroEcoClass -222
Third class	51 - 75	51 - 75	51 - 75	AgroEcoClass -333

Продовження табл. 3

Fourth class	76 - 100	76 - 100	76 - 100	AgroEcoClass -444
Fifth class	100-125	100-125	100-125	AgroEcoClass -555
Sixth class	Over 126	Over 126	Over 126	AgroEcoClass -666
Example of mixed model	0 - 25	26 - 50	51 - 75	AgroEcoClass -123
Example of mixed model	26 - 50	51 - 75	76 - 100	AgroEcoClass -234

*Developed by Author.

**A, B, C– means (substances) in agricultural, animal farming and veterinary nature that give rise to contaminants in agricultural products.

The basic principle of the classification of agricultural products is the degree of use of products of agricultural, animal farming and veterinary nature that give rise to certain contaminants. In memorizing these classification approaches by the ordinary consumers it is better to combine, or group them. For example, in Table 3 of our group proposed three specific terms listed for crop production: A – Fertilizers, B – Agrochemicals and Pesticides, B – adjuvants and plant growth stimulants; and for livestock products: A – feed additives of chemical origin, B – antibiotics, B – adjuvants and growth promoters of animals. In symbolic notation of the ecological safety of agricultural products, the slogan "AgroEkoclass" and the corresponding number of its levels transcription is offered.

For the improved perception, the main quantitative criteria proposed to define classes of the environmental safety of products of agricultural enterprises is the degree of use of means of agricultural, animal and veterinary nature products which are dangerous to humans and the environment, and cause deterioration of agricultural products' quality. The proposed method is distinguishing six classes of environmental safety of agricultural products: the first - the absence or minimal use of these additives; the following five classes are defined depending on the level that an agricultural enterprise applies the listed additives, calculated as a percentage of the scientifically based standards for their use.

Since the current rates of consumption of fertilizers and other farming accelerators per 1 ton of crops of primary production may increase or decrease within 25 per cent, depending on the content of mobile forms in soil nutrient pollution level acreage weeds, fifth grade environmental safety of agricultural products can be considered as acceptable, and the sixth as a potential threat to the environment and human health. The practical value of this approach is that it allows agribusinesses choose mixed model of the level of environmental performance of its products, taking into account the specific conditions of their management (climate, soil type, etc.). In addition, this approach will help to distinguish farms that are excessively using agro-chemical means.

The practical value of this approach is that it allows agricultural businesses to choose mixed patterns of environmental performance of its products, taking into account the specific conditions of their management (climate, soil type, etc.).

The introduction of such ranking gives agricultural enterprises some advantages in the market positioning of their products. First of all, this classification system is not denying the existing approaches to standardization and certification of agricultural products, but complements and extends their capabilities. Agricultural enterprises acquire opened up possibility of being "distinguished" by its own model of environmental technologies applied without violating the current legislation on product quality. Secondly, the introduction of control over the use of dangerous to humans and the environment meansof agricultural, animal and veterinary origin, including evidence-based norms, is important in the present conditions of constantly growing pollution. The exercise of such control is more simple and economical compared with laboratory tests of every batch of sales of agricultural products. In addition, strengthening control functions at the stage of agricultural production and the timely publication of the results greatly enhance the market image of domestic agricultural enterprises both in domestic and foreign markets. The positive result of this process will be the improvement of the financial performance of farms due to better positioning of their price. Also, this system completes the vision of the concept of strategic positioning of products of agricultural en-

terprises. Producing standardized products, farmers get an efficient and effective mechanism for protecting its own concept of customer value as intellectual property.

Conclusions. On the basis of the study it can be argued that the effective interaction of buyers and sellers in the market for agricultural products is largely conditioned by the presence of resonating values in shaping concepts of marketing products. Since agricultural products are standardized commodity, agricultural enterprises have difficulty to distinguish by the external attributes of products. According to the author, the resonating values can be achieved through the formation of trust of the end users in the applied production technology. In order to ensure their recognition, it is proposed to introduce ranking of the agricultural enterprises in terms of environmental safety of products they offer to the market.

References

1. *Blackwell, R. Miniard P., Engel, J.* Consumer Behavior [English translation E.Kolotvyn, L.Kruglova-Morozova]. – [10 ed.]. – St. Petersburg 2007. – 944 p.: ill. (Series «Classic Foreign Textbook»).
2. Use of mineral and organic fertilizers for crop harvest in 2012. Statistical Bulletin. – Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2013. – 52 p.
3. *Doyle P.* Marketing management and strategy. – 3rd ed. / English translation Ed. N. Kapturovsky. – St. Petersburg: Piter, 2003. – 544 p.
4. *Yerankin O.O.* Marketing Agriculture in Ukraine in the context of globalization: a monograph / O. Yerankin. – K.: MBK, 2009. – 419, [5] p.
5. *Kotler, F., Keller, K.* Marketing Management. Express course. 3rd ed. / Translation from English by Zhiltsov, S. – St. Petersburg: Piter, 2010 - 480 p. (Series "Classic Foreign Textbooks").
6. Marketing: text / A.O, Starostin, N. Goncharova, E.V. Krykavskyy et al.; Ed. A, A. Starostin - K: Knowledge, 2009. – 1070 p.
7. *Mynett S.* B2B marketing: different approaches to different types of clients. Full manual / S. Mynett; [English translation E. B. Kondukova, O.L. Pelyavsky]. – Moscow: Williams, 2004. – 208 p.
8. *Panyotto, V., Maksymenko, V.* Quantitative methods in sociological research. Monohrafyya – Kiev: Naukova Dumka, 1982 – 272 p.
9. Pig-farming in Ukraine and abroad. Rating pork Ukraine as of January 1, 2013 / [electronic resource]. – Mode of access: http://www.pigua.info/uk/top/9/.
10. Farming Ukraine 2012. Statistical Yearbook. – Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2013. – 392 p.
11. Agricultural Ukraine and some other countries Eletronni publication of civil society / [electronic resource]. – Mode of access: http://www.csi.org.ua.
12. Statistics of Agriculture and the environment: electronic publications of the State Statistics Committee of Ukraine [electronic resource] / by 2012 Animal Ukraine. / Articles. Compilation – Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2013.-212 p.-Access: http://ukrstat.org/menu/publikac_r.htm.
13. *Ulvyk E.* What do consumers want? / E. Ulvyk; [Lane. with the English. ed. S. Popkov]. K.: Sompanion Ghour, 2007. – 224 p.
14. *Koester U.* Grundzüge der landwirtschaftlichen Marktlehre. – 4 Auflage. – München: Vahlen, 2011. – 413 S.
15. *Kotler, Philip and Gary Armstrong*. Principles of Marketing. 12th edition. Hemel *Hempstead:* Prentice Hall International, 2007.
16. *Jean-Jacques Lambin*. Strategic Marketing: A European Approach. London; New York: McGraw-Hill, 1993.
17. *Ries,* Al and *Trout,* Jack. *Marketing Warfare.* 20th Anniversary Edition. New York: McGraw-Hill, *2006.*
18. *Samuelson, Paul A. and William D.* Nordhaus. Microeconomics. 19th edition. New York, NY: McGraw-Hill Irwin, 2010.

The article has been received 26.07.2014

* * *

УДК [336.59 + 336.777] : 338.432

Р.В. ЛАВРОВ, кандидат економічних наук, доцент
Чернігівський державний інститут економіки і управління

Банківські гарантії та акредитиви при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери

Постановка проблеми. Нині система забезпечення при обслуговуванні банками суб'єктів аграрної сфери ще недостатньо сприяє розв'язанню їх фінансових труднощів. Означені питання потребують розроблення сучасних параметрів і підходів до реалізації пошуку розмаїття варіантів докорінної реструктуризації та розвитку якісної системи банківських продуктів для агросфери в усій її складності. Формування на вітчизняних теренах нової економіки на підґрунті ринкових чинників спровокувало появу принципово нових проблем у сфері надання фінансовими установами послуг аграрним підприємствам. Під впливом посткризових процесів набувають абсолютно іншого забарвлення й дизайну такі елементи сервісу, як банківські гарантії та акредитиви. Тому поширення зазначених інструментів вимагає виважених і скоординованих дій, спрямованих на досягнення поступових якісних змін у сенсі теоретико-методологічних засад обслуговування сільськогосподарських товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових публікацій показує, що цій актуальній проблематиці велика увага приділена в працях таких відомих учених-дослідників: Ю. Бажала, І. Берджаміна [5], Р. Бертрамса [6], Л. Бірюкової [1], В. Гейця, О. Голубовича [2], О. Гудзь, М. Куркели [9], Б. Луціва, Г. Мансурова [3], А. Мороза, М. Роува [10], П. Саблука, А. Шамраєва [4] та інших. Високо оцінюючи існуючі напрацювання, слід відзначити недостатність наукового пошуку відносно пропозицій щодо розвитку теоретико-методологічного базису використання банківських гарантій і акредитивів при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери.

Мета статті – демаскування специфіки застосування банківських гарантій та акредитивів при обслуговуванні суб'єктів аграрної економіки, оцінка доцільності їх запровадження, виявлення існуючих загроз і можливостей у сучасних посткризових умовах економічного простору.

Виклад основних результатів дослідження. Нині вимоги до організації зовнішньоекономічної діяльності агропідприємств передбачають необхідність побудови ефективного механізму міжнародних розрахунків для мінімізації внутрішніх та зовнішніх ризиків, серед яких головним є ризик втрати власних коштів. Останнім часом дедалі більшого значення набувають такі форми забезпечення контрактних зобов'язань учасників зовнішньої торгівлі, як банківська гарантія й резервний акредитив. Ці інструменти користуються широкою популярністю поміж покупців і постачальників товарів (послуг), бо вирізняються доступністю, простотою та прозорістю проведення операцій, а основні ризики за ними перекладаються на банки.

По суті банківська гарантія і резервний акредитив – однакові фінансові інструменти, які використовують як додатковий засіб врегулювання взаємних зобов'язань сторін угоди. Так, банківські гарантії є традиційним банківським продуктом, який в різних формах пропонують вітчизняні та зарубіжні банки своїм клієнтам залежно від характеру зобов'язань. У свою чергу, резервні акреди-

© Р.В. Лавров, 2014

тиви з'явилися в США, де випуск банківських гарантій законодавчо не належить до видів банківської діяльності. Введення резервних акредитивів у міжнародну торгівлю допомогло клієнтам банків у наданні додаткових гарантій виконання зобов'язань перед контрагентами. Крім того, американські банки одержали достатньо високорентабельне джерело доходів, оскільки жодних обмежень щодо застосування акредитивів у США не існує [2].

Таким чином, банківські гарантії й резервні акредитиви являють собою інструменти, які використовуються в міжнародних розрахунках для розв'язання одних і тих самих завдань. Розглянемо детальніше особливості їх реалізації при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери.

Банківська гарантія – це зобов'язання банку-гаранта здійснити платіж бенефіціару в разі порушення чи невиконання принципалом умов контракту [1]. Порядок використання банківських гарантій регламентується законодавством країни місцезнаходження банку-гаранта й нормативними актами Міжнародної торгової палати (МТП), зокрема Уніфікованими правилами для платіжних гарантій [5]. Варто зазначити, що не всі пропоновані МТП уніфіковані правила одержали загальне визнання, деякі з них майже не застосовуються. На практиці кожний банк розробляє власну типову форму та особливий текст гарантії.

Згідно з МТП платіжна гарантія визначається як боргове зобов'язання або будь-яке інше платіжне зобов'язання, випущене банком, страховою компанією чи фізичною особою, яке в письмовому вигляді гарантує виплату грошової суми на підставі поданих документів щодо вимоги платежу [12]. Така гарантія випускається на прохання і за рахунок принципала, а також за дорученням банку, страхової компанії або іншої сторони, що діє від імені та на користь наказодавця.

При обслуговуванні суб'єктів агросфери доцільно застосовувати такі види банківських гарантій [7]:

1. Платіжна гарантія. Використовується, коли оплата товарів (послуг) покупцем здійснюється на умовах відкритого рахунку. При цьому продавець вимагає, щоб на його користь була випущена банківська гарантія платежу. Відповідно банк бере на себе зобов'язання розрахуватися з продавцем для запобігання неплатежу або затримки платежу з боку покупця в зазначені контрактом строки.

2. Тендерна гарантія. Покупець товарів (послуг) може вимагати випуску гарантії пропозиції, яка окреслює раніше досягнуті домовленості з учасником конкурсних торгів (постачальником) щодо оформлення тендерної документації. Як правило, такі гарантії покривають 1-5% вартості контракту.

3. Гарантія виконання зобов'язань за контрактом. Іноді покупець вимагає випустити на свою користь гарантію банку постачальника, яка б забезпечувала надання послуг або відвантаження товарів продавцем згідно з умовами контракту. В протилежному випадку банк постачальника виплачує покупцю близько 10-50% від вартості контракту.

4. Гарантія повернення авансу. При перерахуванні авансового внеску покупець може вимагати від банку постачальника гарантію відшкодування сплачених коштів у випадку непостачання товарів (послуг).

5. Гарантія повернення кредиту. Цей вид гарантії слугує забезпеченням корпоративної позики. Так, якщо дочірні підприємства агрохолдингів мають потребу в позиках, то такі фінансові вливання можливі при випуску гарантій материнської компанії, що забезпечують їх повернення.

До речі, банківські гарантії поділяють на прямі й непрямі. Пряму гарантію емітує уповноважений банк-гарант безпосередньо на ім'я бенефіціара, яку без будь-яких зобов'язань може авізувати банк одержувача. Якщо бенефіціара не влаштовує потенційний банк-гарант, тоді реалізується схема з підтвердженою (непрямою) банківською гарантією. При цьому банк принципала звертається до іншого банку з проханням виписати гарантію бенефіціару, а для забезпечення своїх боргових зобов'язань банк-гарант випускає контргарантію на користь банку-контргаранта. Між іншим, непряма гарантія випускається у випадку, коли бенефіціар наполягає на гарантії конкретного банку або емісія прямих гарантій заборонена [6].

Банківські гарантії як і резервні акредитиви при обслуговуванні аграріїв використовуються для забезпечення виконання зобов'язань однією зі сторін контракту. Проте банківські гарантії можуть застосовуватися, коли відсутня проста угода з поставки товару або послуги. Необхідність випуску гарантій часто виникає при проведенні операцій з нерухомістю й організації проектного фінансування, щоб продемонструвати фінансові можливості щодо дотримання умов контракту. Особливою сферою введення цього інструменту є реалізація проектів у сільському господарстві, коли постачальникам обладнання і техніки висувається умова надання гарантії виконання зобов'язань стосовно повної відповідності товару, що поставляється, заздалегідь укладеному договору [4].

Резервний акредитив являє собою банківську гарантію, оформлену як акредитив. Тобто це безвідкличне зобов'язання банку-емітента, що надане в документарній формі (або у вигляді повідомлення) бенефіціару акредитива за дорученням клієнта (заявника акредитива), виплатити гарантійну суму в разі настання гарантійного випадку (невиконання наказодавцем акредитива своїх зобов'язань перед бенефіціаром) [10].

Резервний акредитив є ознакою довіри та служить доказом фінансової надійності й платоспроможності. З одного боку, якщо продавець і покупець уклали контракт на предмет постачання товарів (послуг), то продавець може вимагати додаткових гарантій здійснення покупцем їх оплати. Інакше кажучи, резервний акредитив захищає бенефіціара від ризику неплатежу й дає значну впевненість, що його товари або послуги буде оплачено банком, який випустив акредитив, якщо покупець не спроможний провести розрахунки. З іншого боку, коли умовами контракту передбачено авансовий платіж продавцю, то покупець має право пред'явити вимогу щодо підтвердження відвантаження товарів чи надання послуг вчасно та у повному обсязі. В протилежному випадку такий авансовий платіж необхідно повернути покупцю. Тому резервний акредитив також виступає допоміжною формою забезпечення зобов'язань продавця [3].

При роботі з акредитивами суб'єктам аграрної сфери важливо розуміти відмінність резервного акредитива від звичайного документарного акредитива. Так, використовуючи документарний акредитив, бенефіціар повинен надати в банк оригінали відвантажувальних й інших документів, які засвідчують факт відправлення законтрактованих товарів. Відповідно до резервного акредитива бенефіціар виставляє вимогу платежу при невиконанні принципалом своїх зобов'язань за контрактом. Оплата за резервним акредитивом відбувається рідше порівняно з документарним, оскільки пред'явлення вимоги про платіж менш ймовірне, ніж подання відвантажувальних документів. У переважній більшості для розрахунків за товарними угодами застосовують документарний акредитив, а резервний акредитив відкривають за товарними та фінансовими операціями [8; 11].

Отже, резервний акредитив є дуже гнучким фінансовим інструментом. Інколи резервні акредитиви випускають на користь інших банків, якщо між останніми виникають позикові відносини, або неможливе використання прямого акредитива. Однак найчастіше віддають йому перевагу при розрахунках за торговельними угодами на умовах відкритого рахунку. Тобто, на ім'я продавця відкривається резервний акредитив і здійснюється оплата за поставлений товар (послугу), якщо покупець не виконує платіжних зобов'язань.

Зазвичай резервні акредитиви виконуються негайно після звернення з письмовою вимогою бенефіціара до банку щодо погашення заборгованості наказодавця. Перерахування бенефіціару вказаної суми платежу без доведення його правомірності та обґрунтованості можливе, якщо акредитив містить таку умову. Тому серед ризиків, з якими найперше стикаються банки, виділяють імовірність несумлінної поведінки бенефіціара і пред'явлення безпідставних вимог за акредитивами. Враховуючи вищевикладене та з метою уникнення непорозумінь, особливу увагу при роботі з такими інструментами доцільно приділяти регулюванню суми акредитива й термінів її виплати.

Механізм розрахунків за банківськими гарантіями та акредитивами при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери включає такі етапи [9]:

1) виставлення вимоги (бенефіціар представляє документи в банк, які доводять про законність вимоги платежу);

2) проведення платежу (виконуючий банк одразу перераховує кошти на рахунок бенефіціара);

3) відшкодування (наказодавець відшкодовує банку всі сплачені суми безакцептним списанням коштів із власного рахунку або реалізації застави з публічних торгів).

Висновки. Як показує світовий досвід, запровадження банківських гарантій та акредитивів є одним із динамічних сегментів ринку платіжних інструментів, який користується довірою економічних суб'єктів зовнішньої торгівлі, в т.ч. й вітчизняних агропідприємств. Сучасний фінансовий ринок характеризується високим рівнем конкуренції сервісного обслуговування. Так, банки змагаються за право випуску гарантій зі страховими компаніями, які мають велику свободу дій із надання таких послуг. Разом із тим комерційні банки останніми роками проводять активну роботу в напрямі спрощення та гармонізації процедури розміщення гарантій і зміцнення їх конкурентних позицій на міжнародному ринку.

Пріоритетність застосування банківських гарантій полягає в тому, що бенефіціар застрахований від невиконання принципалом умов контракту й упевнений у неможливості відкликання чи зміни гарантії без попереднього узгодження. Тоді як очевидною перевагою резервних акредитивів є те, що їх випускають для забезпечення торгових і фінансових зобов'язань, а це важливо при регулюванні кредитних відносин.

Використання суб'єктами аграрного сектору таких форм гарантування розрахунків, як банківські гарантії та резервні акредитиви, безперечно, стає необхідною передумовою успішного укладення торговельних угод і набуває більших масштабів у зв'язку з надійністю й невисокою вартістю подібних інструментів.

Список використаних джерел

1. *Бирюкова Л.А.* Банковские гарантии: теория и практика / Л.А. Бирюкова. – М.: Спарк, 2004. – 160 с.
2. Гарантии и аккредитивы в современной банковской практике / под ред. А.Д. Голубовича. – М.: Менатеп-Информ, 1994. – 158 с.
3. *Мансуров Г.З.* Международный аккредитив: доктрина, нормотворчество и правоприменительная практика / Г.З. Мансуров. – М.: Спарк, 2004. – 128 с.
4. *Шамраев А.В.* Правовое регулирование международных банковских сделок и сделок на международных финансовых рынках / А.В. Шамраев. – М.: КноРус, 2010. – 160 с.
5. *Bergamin, I.* (2002). Payment Techniques in International Trade. Frankfurt-Am-Main: ING-Bank. 65 p.
6. *Bertrams, R*. (2013). Bank Guarantees in International Trade. Paris – New York: Kluwer Law International. 648 p.
7. Financing of International Trade. (2007). Zurich: UBS AG. 45 p.
8. International Standby Practices (ISP 590). (1998). Paris – New York: International Chamber of Commerce. 76 p.
9. *Kurkela, M.* (2007). Letters of Credit and Bank Guarantees under International Trade Law. New York: Oxford University Press Inc. 518 p.
10. *Rowe, M*. (1987). Guarantees, Standby Letters of Credit and Other Securities. London: Euromoney Publications. 245 p.
11. Uniform Customs and Practice for Documentary Credits (UCP 600). (2007). Paris: International Chamber of Commerce. 72 p.
12. Uniform Rules for Demand Guarantees (URDG 758). (2010). Paris: International Chamber of Commerce. 84 p.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2014 р.

* * *

UDS 338.43.431.4

L.V. ZABURANNA, doctor of economic sciences, professor
N.A. GERASYMCHUK, candidate of economic sciences, associate professor (docent)
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The essence of the criterion of resource saving and mechanism of its implementation in the sustainable development conditions

Scientific problem. The mechanism of resource saving cannot be analyzed without its connection to the overall objectives of increasing production efficiency. The effectiveness of social production reflects the completeness of social and personal needs satisfaction with rational use of inputs. Being objective economic category, the effectiveness is most common described as relationship between the goals and methods of its achieving, showing their proportions, the development of tools to achieve the goal, etc.

Due to the fact that the end result of production is satisfaction of consumer needs, the effectiveness of social production must be viewed not only as purely economic, but also as a socio-economic category. According to the concept of sustainable development adopted at the Conference in Rio de Janeiro in 1992 as part of the of "Agenda for the XXI Century," social and economic efficiency are organic unity and relationship by establishing direct social requirements (including constraints) to conduct business.

Analysis of recent researches and publications. Studies related to the issue of resource saving were conducted by of many Ukrainian and foreign scholars, such as V.G.Andriychuk [1], I.V.Andronova [2], M.I.Dolishniy [3], S.Doroguntsov [4], V.M.Geets [7], N.O.Kondratenko [8], I.V.Li [9], E.I.Loktik [10], M.I.Malik [11], V.V.Rossokha [12], P.T.Sabluk [13], O.M.Shpychak [13], I.M.Sotnik [14], O.P.Starytska [15], A.V.Ulezko [18], O.S.Vihansky [19].

However, research has shown that there are lack of reasonable basics for agricultural enterprises resource saving strategy, including: imperfect methodological principles for resource saving selection criteria, diagnostic and control system of indicators that would reflect the implementation mechanism of resource saving production and economic activity of agricultural enterprises and allow to evaluate the effectiveness. Studying criteria and mechanism for resource saving and program evaluation measures to ensure it is relevant and up scientific and practical interest.

The objective of the article. This paper is dedicated to studying the essence of the concept of criterion of resource saving in agriculture in condition of sustainable development economy.

Statement of the main results of the study. By recent economic research the efficiency of the use of material resources is considered as relation of volume of the produced products to the volume of the material resources consumed at its production.

$$E_{ев} = \frac{\text{final result of production}}{\text{expences of factors of production}}. \quad (1)$$

It is necessary to distinguish efficiency of the use of material resources and efficiency of public production. The increase of efficiency of the use of material resources is taken as bigger amount of produced products from the same amount of material resources [1, c. 124]. We will consider this

© L.V. Zaburanna, N.A. Gerasymchuk, 2014

statement in more detail. This definition, to our opinion, not quite exactly characterizes the specific of efficiency in regard to the material resources use, not really correct about effect and expenses in question, and also does not reflect the specific of the requirements for resource saving strategy on the modern stage [1, c. 137]. And that's why. Firstly, not every producing of products we can attribute to effective, because absence in products, for example, of quality descriptions of sufficient level, accordance to the technical, social, ecological and other requirements, frequently do the produced products not only not effective but also harmful for society, as well as for a human being individually. Secondly, not every product produced can be considered balanced and fully consumed by society. Especially sharply it is seen in the conditions of sustainable development.

Thirdly, not every products can be put to the category of that recycling resources can be used. And by fourth, the final result of production cannot be associated with the volume of the produced products. The point here is that treating of the question of surplus value by classic economics K. Marx, the volume of output (W) can be written as [2, c. 178]:

$$W = c + V + m, \qquad (2)$$

where c – the cost of production, V – the cost of labor, m – additional cost.

From this expression it follows that the dynamics of change in one direction or another the W value depends on all of its components. Thus, responses to changes in the price of labor, or price fluctuations in production or under other conditions such as market will not only reflect but also intentionally distort the situation in the use of material resources. It ensues from this expression, that dynamics of change in one or another side of size depends on all constituents. Consequently, return reactions on the changes of price on labour resources, or price-waves on products under influence of different conditions, for example market ones, will not only reflect but also intentionally distort of the use of material resources.

We already talked about the necessity of differentiation of efficiency of public production and efficiency of the use of material resources. This statement is base on foremost that reflecting single relations concerning the use of material resources, they can have a different dynamics of the development, i.e., having homogeneous quality basis, these concepts can have different quantitative description. At the unchanging size of efficiency of the use of material resources efficiency of public production can have certain changes. That is why, in our view, it is necessary to distinguish the concept of efficiency of the use of material resources in the isolated, objectively existent economic category, reflecting the level of the use of material resources depending on the level of development of productive forces and productive relations.

Taken in the account above said concepts, it is possible to make an effort to theoretically express efficiency of the use of material resources as the division of sum of the used values on the produced products and the volume of material resources necessary for producing of products. This statement is true only at terms of conforming to the consumer requirements to products (quality, technical and other level), balanced on demand and supply.

We will consider some questions, related to the consumer preferences in produced products. Every commodity possesses the certain use value. Use values, as well as costs of commodities in general, on different markets are different. There is contingently distinction of level of necessities and development of economy. Thus, the stronger economy of country, the higher level of necessities of society and, in most cases, lower use value of commodity, shown in a certain equivalent.

Side by side with this, as we marked before, a cost of commodity in money term is cost. In the conditions of sustainable development essence of price acquires another side. So, its level cannot be determined coming from the classic understanding of cost of commodity, as amount of publicly-necessary labour necessary for the production of this commodity. At the market price adjustments are caused by such cleanly market factors, as demand and supply, competition, novelty of commodity, seasonal necessities and other market factors.

In other words, the level of price is determined by the level of requirements in this commodity and, consequently, by the level of the use values. In addition, a commodity in the process of demand has two isolated forms:

commodity with its use values and its money equivalent. This equivalent is expressed by a consumer price, i.e. by a price, that society is ready to pay to the producer, but not that a producer wants to get for the commodity.

This consumer price is the reflection of the use values celled in a commodity, and shows the size of the satisfied necessities this commodity, expressed by a money equivalent.

Thus, the size of the use values of commodity is determined in a value term by the cost of realization or consumer price. The level of the use values of different national economies is different, in this connection the standard of prices is different on the same commodities.

Obviously, that foregoing discussion about efficiency of the use of material resources gives only, so-called, internal description of the phenomenon and very poorly reflects the phenomenon in general. From our point of view, it has primacy on the general understanding of efficiency of public production in general and as well affects resource saving concept in particular. So, in our interpretation, the common understanding of efficiency of their use of material resources implies consideration of level and volumes of the use of material resources in the light of number of cycles of the use of material resources with a permanent turn them in the process of production.

Really, aforesaid determination of efficiency of the use of material resources is one by cyclic presentation of the use of material resources, where the last enter into a product lifecycle one time, and as though as lose in it the potential possibilities of the use again. At such statement of a question it is necessary to divide all material resources into one cyclic one, two cyclic and multi cyclic.

To one cyclic belong those material resources that is consumed fully or partly and can not be re-used in the subsequent cycles of reproduction. Practically all fuel and energy resources, some types of gases of and other could be name as those resources that have one time. To two cyclic resources belong those material resources that change the material form though participation in two cycles of reproduction – two cyclic resources.

It is such resources as, for example, coal that in the first productive cycle enters as a fuel, and in the second, as building or other material. Most widespread are multi-cyclic resources. They are characterized by that they can participate in a few productive cycles in a the same material form. Entering into a certain productive cycle, they act as tools to create the certain use values. After making of the consumer resources, they are utilized, processed and enter into a new productive cycle, but in less (from the inevitable losses of resources), creating the new use values. This process takes place to complete exhaustion of this resource.

In this connection, it is possible to define efficiency of the use of material resources from the resource point of view, as a relation of sum of the use values, created in all productive cycles to the certain volume of material resources, originally entering into the first productive cycle.

Obviously, that complete efficiency of the use of material resources will be studied from the theoretical point of view, as a relation of sum of the use values created in all productive cycles to all expenses of certain volume of material resources in all productive cycles to their complete exhaustion in the last productive cycle.

Coming from aforesaid, two sides of a question are taken into account when studying the efficiency of the use of material resources : it is a resource side, which is reflecting the level of the use of material resources in the scale of national economy (region) and involving in the process of production all new additional material resources; and productive side, showing the level of the use of material resources in the cut of one productive cycle in the scale of national economy, region, enterprise. Both sides do not conflict with each other, and only show the breadth of scope of problem.

For realization of reasonable resource saving strategy it is necessity to have information of both resource and productive character, showing how one or another variant of development of region, national economy or exact production will treated in society, and also in a management by resources and expenses. All of it determines expediency of basing of conception of resource saving on resource-expense approach.

The conditions of sustainable development economics dictates the need to create effective anti expense mechanism of efficiency of resource consumption, that would allow to pro-

vide the resource saving and anti expense orientation of all economic development from enterprises and region to all national economy.

Objective character of resource saving in the conditions of sustainable development dictates necessity of development of mechanism of resource saving and making its criteria.

It should be noted that in the most civilized countries the decision of problems of resource saving, rational nature usage and ecological safety comes at national level. They are distinguished considerable facilities on realization of large scientific researches, created special legislatively-legal, administrative and organizational- economic mechanisms of realization of resource saving strategy, ecological and social responsibility. The mechanism of implementing efficiency of use of material resources is shown on a Figure.

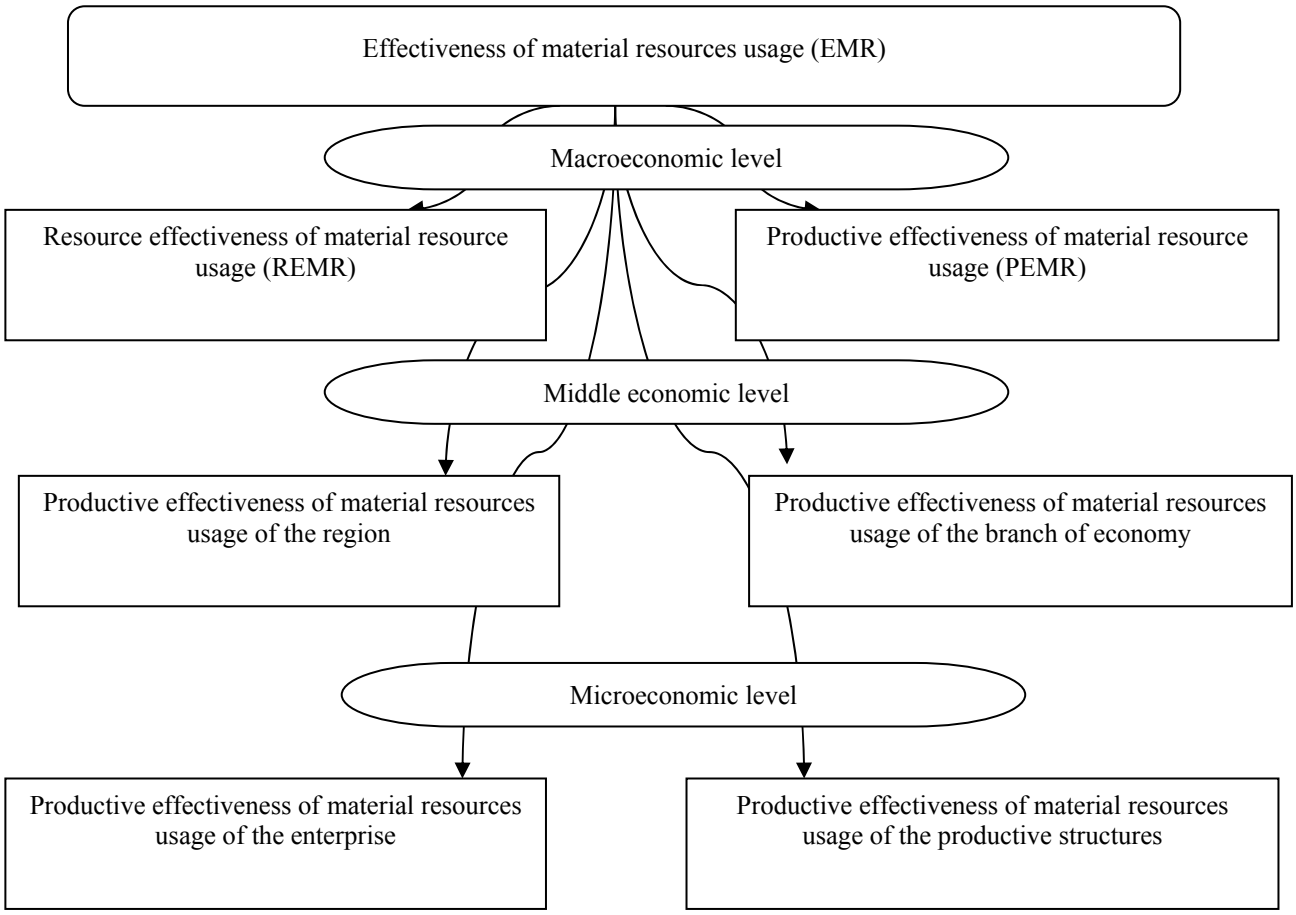

The mechanism of implementing efficiency of the use of material resources

*Authors work.

As we have noted before, the measures to increase resource effectiveness of material resource usage is based on the extension of the lifetime of physical resources and it can be regarded as the coefficient of return Kr:

$$Kr = \frac{O_{i+1}}{O_{\mathrm{i}}}, \qquad (3)$$

where O – volume of material resources; i – number of productive cycle this material resource is used in.

In the first productive cycle i = 0. On the size of coefficient of return it is possible to define exactly enough the amount of cycles this material resource participates in that, and, consequently, sum of the use.

Productive effectiveness of material resource usage (PMR) exposes the internal state of production process : organizational, technical and technological level of production, level of development of scientific research and connections of it with production, level of social and economic responsibility and different other requirements of society to the level of development of production and other. It is presently accepted to evaluate mechanism of implementing efficiency directly with expenses (with different approaches about their composition) and

the effect got from it. This approach, it seems to us, not quite complete and not fully reflects main issue of the phenomenon.

It embraces only directly the process of production and does not touch the problems attended with it.

Really, a higher aim of any production is satisfaction of consumer necessities, but not production of some product in general. As a result of activity of man it is necessary to include not only physical mass of product of his labour but also its quality side, characterizing the degree of the positive and negative influence affecting man, i.e. quality descriptions of product of labour, ecological influence and other which is possible to characterize. From this point of view PMR is:

$$\text{PMR} = \frac{\text{Mass of the satisfied necessities of society}}{\text{Amount of material resources necessary for creation of this mass}} \quad (4)$$

or

$$PMR = \frac{\text{Standard of living of members of society}}{\text{Amount of material resources on one member of society}}. \quad (5)$$

Such interpretation of PMR has a theoretical orientation on a greater measure, what practical in connection with certain difficulties of settling of constituents. Other positive aspect of PMR can be and concept of degree of intensity first, that is characterized by attitude of existent increase of PMR toward the best in world practice for certain period of time, and intensity of PMR, characterized by a relation by the own size of PMR and the best world standards of this size.

By a basic index on that efficiency of the use of material resources could be measured presently there is resource-demanding index. By this theory Andriychuk V.G. is stating that efficiency of the use of resources on every stage of productive process shows up in final analysis as the decline of resource-demanding index and serves as the important source of production increase [1].

It is necessary to mark that resource-demanding index is examined by economists in relation to the questions of process of production, that, in turn, serves for the receipt of certain effect.

Macroeconomic efficiency of the use of material resources can be defined as the relation of volume of the produced products toward the volume of material resources involved at making of this products, on condition of providing of competitiveness first at the market (in ideal case accordance to the level of world standards), and also balanced of volume of the produced products and necessity of society in it, reduction of time of their processing, and also passing of rates of place of manufacturing industry as compared to mining.

We will add that it is necessary to distinguish efficiency of material resources usage in internal and external market. The necessity of this differentiation is conditioned by the features of forming of price processes and possibilities of incomparableness of cost indexes of effect of the produced products on internal (IM) and external (EM) markets. In addition different expenses are possible on creation of the same effect. Really, not secret, that in the conditions of the poorly developed economy and, according to the not competitive products of this economy, prior creation of economic conditions is needed for entering on external market for the production of separate types of products with corresponding of the internal descriptions to the requirements of external market.

For such production is characteristic: relatively progressive types of equipment and technological processes being in general highly expense investments; bringing in of more quality and expensive materials, highly skilled labor and in other words, the process of entering on external market carries discrete character with the high enough expenses of relatively similar products of internal market. However, sometime wrong opinion would be done that products for external market are created only in like manner, without orientation on internal market, which is not true.

Scientific based product can also compete on external market without some cardinal additional expenses compared to internal. In addition, products of mining and processing industries also can be presented by a wide assortment on external market without some additional expenses in relation to internal market. The aforesaid suggests an idea about differentiation of all mass of producible at the national market products on the products of foreign market (EM), products of internal market (IM) and products universal both for IM and for EM.

Analyzing those concept, we consider some effect-making factors and conformities to law

of market also. So, we marked already, that as an effect of any products it is necessary to accept those satisfactory necessities of participants of process their productions that is celled in this products. In other words, a man enters into the process of production not for a receipt the determined amount of money, or amounts of things of the produced products, but for satisfaction of existing presently to time of necessities. Therefore the process of entering to EM takes character of increase and new possibilities of satisfaction of necessities of socety. Thus correlation of effect comeasure d to the expenses.

$$\frac{\text{Effect got on IM}}{\text{exp}\,enses} \langle \frac{\text{Effect got on EM}}{\text{exp}\,enses}. \quad (6)$$

This pattern (theoretical) are characterized as to overstocked national market and to national market (NP), which is characterized by a large trade deficit.

Also in this case must be considered a commodity EMR or comparative efficiency of production with internal efficiency of resources as well. EMR shows how it is effective to produce certain kind of products across the enterprise, industry, region and country. Schematically, it can determined from the formula:

$$CERM = \frac{P_в - P_a}{W}, \quad (7)$$

where: *CEMR* – Commodity effectiveness of material resources usage (CEMR); P_B – the effect created by the products produced; P_A – the effect created in the same direction with the use resources in an alternative direction; W – expenses of material resources. P_B is calculated if there are the difference between the value of production, expressed in terms of value and the total cost (including material) necessary for its production. P_B is nothing but profit. In turn, P_A is defined as the net income for society of the alternative use of resources. P_B for any variant of material resources, except the best shows negative value which indicates the amount of the shortage of society use values per unit cost of MR because of their inefficient use. For a best option of resource usage R_B is equal to P_A, and hence the magnitude of the losses referred to 0, and in this case we have the best way to use the material resources corresponding to the present level of production. Thus heading efficiency characterizes the best use of material resources and has two interdependent sides.

♦ First, it is the effectiveness of direct cost of material resources, manifested in: reducing material consumption, waste reduction, efficient use of business waste and secondary resources in production, etc.

♦ Second, the effectiveness of this indirect savings of material resources, the level of which is characterized by technical indicators and consumer products.

The two sides do not contradict each other, and vice versa, with the right addition of their potencies give a powerful impetus in the economical and rational use of material resources. However, the external conditions, so-called environment for the production process, in which may reveal reserves. In our opinion, resource saving strategy in recent years has a beneficial effect on this process.

Conclusions. Based on a comprehensive review of the scientific literature and current concepts of material resources the authors in the articles reviewed objectively nature of the resource in an economy of sustainable development, which is due on the one hand, the increasing demand for resources, on the other – their constant shortage. Efficient and effective resource saving are the main factors of economic development and the tool to overcame economic crisis. The article explains the purpose of the criterion of resource and put mechanism to implement resource strategies at different levels of the economy.

References

1. *Andriychuk V.G.* Economics of agricultural enterprises: Textbook / V.G. Andreichuk. – K.: KNEU, 2013. – 780 p.
2. *Andronova I.V.* Socio-economic aspects of resource management efficiency in the real economy (scientific publication) / I.V. Andronova / / Bulletin of the scientific program "Peculiarities of the Russian culture and mentality as a factor of socio-economic development of the country" – M.: Foundation of modernization and development of the "Society", 2007. – № 2.
3. *Dolishniy M.I.* Regional policy at the turn of XX-XXI century: new priorities [Text] [monograph] / Dolishniy, Marian I.; National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv: Naukova Dumka, 2006. – 512 p.
4. *Doroguntsov S.* Evaluation of land resource potential and problems of Ukraine to ensure its effective use [Text]: Science. report / Doroguntsov, Sergei [et al.]; National Academy of Sciences of Ukraine, Council for the Study of the productive Forces of Ukraine. – K.: [BV], 1999. - 83 p.

5. Economics Dictionary [Text]: scientific edition / G.V. Osovska, O.O. Yushkevich, J.S. Zavadsky. – K.: Condor, 2007. – 360 p.
6. *Gerasymchuk N.A.* Development of resource saving strategy in economic activity of agricultural enterprises // Modern Management Review. – № 1, 2013. – P. 21-28.
7. *Geyets V.M.* Innovative perspectives of Ukraine [Monograph]. / V.M. Geets, V. Seminozhenko. – Kharkov: Constant, 2006. – 272 p.
8. *Kondratenko N.O.* Resource strategy of regional economic systems [monograph] / N. Kondratenko. – Kharkov: NTMT, 2010. – 362 p.
9. *Li I.V.* Resource strategy in market conditions and its effectiveness. – SPb., 1998. – 214 s.
10. *Loktik E.I.* Economic mechanism of resource saving in companies with different ownership forms [Text] / E.I. Loktik // Bulletin of personnel policy, agricultural education and innovation. – 2012. – № 7-9. – P. 15-18.
11. *Malik M.I.* Sustainable development of rural areas on the basis of regional nature and ecological agricultural production. / Malik M.I., Hvesyk M.A. // Economy of APC. – 2010. – № 5.
12. *Rossokha V.* The formation and development of the productive capacity of agricultural enterprises [Text]: monograph / Rossokha, Vladimir V. – K.: NSC "Institute of Agrarian Economics", 2009. – 444 p.
13. *Shpychak O.M.* Private farms in Ukraine – analysis of costs and efficiency of agricultural products [Text] / Shpychak, O.; Sabluk, P.T. [et al.]; eds. A. Shpychak; Institute of Agricultural economy. – K., 2001. – 236 p.
14. *Sotnik I.M.* Ecological and economic mechanisms of motivating resource saving: monograph / I.M. Sotnik. – Kharkov, GDP "Dream" Ltd., 2008. – 330 p.
15. *Starytska O.P.* Structural characterization of resource leverage in market // Ahroinkom. – 2005. – № 7. – P. 67-69.
16. Strategy of development of the agricultural sector for the period up to 2020 // Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of agricultural economic Scientists. – Kyiv, 2013. – 755 p.
17. Towards a Sustainable Economic Paradigm: From Labour to Resource Productivity – Proceeding for the conference // UNEP DTIE, 2013 – http://www.unep.org/dtie/Portals/126/At_a_glance_UK.pdf.
18. *Ulezko A.V.* Formation of strategy and tactics of resource potential of agricultural enterprises [Text] [monograph] / Ulezko, Andrey V. – Voronezh, 2004. – 223 p.
19. *Vihansky O.S.* Problems of development of social production management / Oleg Samuilovich Vihansky – Moskov, University Press, 1991 – 140 p.

The article has been received 26.06.2014

* * *

Новини АПК

Малі виробники сільськогосподарської продукції мають стати потужним сектором виробництва

Розвиток малих форм господарювання на селі обговорили експерти та науковці в рамках робочої групи, сформованої при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Зустріч відбулася під головуванням заступника Міністра аграрної політики та продовольства - керівника апарату Олександра Сеня.

«Малі виробники сільськогосподарської продукції повинні модернізуватися відповідно вимогам ЄС і стати потужним сектором виробництва», - зазначив заступник Міністра.

Обговорено питання правового врегулювання трансформації особистих селянських господарств в сімейні фермерські господарства та шляхи спрощення умов господарювання на селі, оскільки сьогодні саме дрібні виробники щороку виробляють близько 50% валової продукції сільського господарства.

У ході засідання учасники зустрічі висловили суттєві пропозиції щодо можливостей визначення статусу тих селянських господарств, які збираються виходити на ринок із власною продукцією. В майбутньому це має стимулювати спеціалізацію діяльності підприємців, що дозволить розширити обсяги та підвищити якість продукції. Крім того, це спростить їх доступ до програм державної підтримки, дешевих фінансових ресурсів. У підсумку такі інструменти сприятимуть адаптації селянських господарств до вимог внутрішнього та зовнішнього ринків.

За результатами зустрічі учасники домовилися підготувати пропозиції щодо змін і доповнень до Закону України «Про фермерське господарство». Крім того, члени робочої групи мають надати пропозиції щодо спрощення механізмів діяльності малих і середніх сільськогосподарських підприємств, особистих селянських та фермерських господарств, скорочення кількості контролюючих органів і показників, за якими звітують виробники.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 005.551:332(1-22)

В.К. ТЕРЕЩЕНКО, доктор економічних наук, професор, академік НААН
Н.В. МОРОЗЮК, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Напрями професіоналізації органів місцевого самоврядування сільських територій

Постановка проблеми. В Україні налічується близько 11 тис. сільських та селищних рад, на які покладено завдання забезпечувати повсякденні потреби третини населення держави та створювати сприятливі умови для його життєдіяльності. Проте погіршення соціально-економічних показників розвитку сільських населених пунктів (скорочення чисельності їхніх жителів, погіршення статево-вікової структури населення, його рівня освіти, здоров'я й ін.) показує неефективність виконання ними своїх функцій. Причин такої ситуації багато: дефіцит фінансових ресурсів, недосконалість законодавства, відсутність у громад можливостей розпоряджатися власними природними ресурсами тощо, але в епоху розвитку інформаційних технологій основним чинником діяльності будь-якого інституту суспільства, у т.ч. місцевого самоврядування, на перше місце виходять проблеми кадрового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні досліджуються юридичною наукою [1, 7], а також знайшли відображення у низці міжнародних нормативно-правових актів [8–12]. Проте особливості професіоналізації сільських та селищних органів місцевого самоврядування залишаються майже не вивченими.

Мета статті – визначити напрями професіоналізації органів місцевого самоврядування сільських територій.

© В.К. Терещенко, Н.В. Морозюк, 2014

Виклад основних результатів дослідження. За даними Національного агентства України з питань державної служби [2], в сільських і селищних органах місцевого самоврядування станом на 1 січня 2014 року зайнято 44,5 тис. осіб, ще 4,9 тис. осіб зайнято в районних радах. Більше половини з них старші 45 років, близько чверті мають вік до 35 років, що вказує на порушення оптимального балансу вікової структури у сільських органах самоврядування. Лише близько двох третин посадових осіб органів місцевого самоврядування мають вищу освіту за різноманітними спеціальностями: економіка, правознавство, агрономія, педагогіка, медицина тощо. Переважною є частка посадових осіб, які одержали освіту за радянського періоду. Не маючи змоги постійно підвищувати свою кваліфікацію, їхні знання й уявлення у багатьох випадках не відповідають сучасним умовам розвитку суспільства.

Професіоналізація – це цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору майбутньої професії. В умовах демографічної кризи в сільській місцевості очевидним є вже у найближчому майбутньому дефіцит кваліфікованих кадрів для сільських органів влади, особливо у віддалених населених пунктах. Людей, які народилися з відповідними особистими якостями для ефективної самовідданої роботи на благо власної громади, в суспільстві відносно невеликий відсоток і вони, не маючи змогу реалізуватися в селі, досягнувши повноліття, мігрують у великі міста або за кордон.

Необхідні психологічні та морально-етичні якості можна сформувати у процесі

виховання й навчання. Для цього у кожній територіальній громаді повинна діяти система, яка має охоплювати такі напрями, як виявлення та підтримка амбітної талановитої молоді в загальноосвітніх навчальних закладах, залучення її до участі у справах громади наданням можливості самостійно організовувати проведення заходів по благоустрою населених пунктів, культурному відпочинку, допомозі особам похилого віку тощо.

В умовах все більшої недоступності для сільської молоді вищої освіти дієвим інструментом може стати прозорий відбір органами місцевого самоврядування талановитої молоді для направлення на навчання, яке доцільно фінансувати як із місцевих, так і з державного бюджетів, для малозабезпечених студентів доцільно передбачити щомісячні стипендії. Гарантувати робоче місце випускнику допоможе укладення договору та створення механізму контролю за його дотриманням не лише випускників, але й роботодавців.

Проблема професіоналізації сільських органів місцевого самоврядування ускладнюється відсутністю в Україні єдиної системи підготовки фахівців. На даному етапі вона здійснюється в межах магістерських програм із державного управління, місією яких є професійна підготовка висококваліфікованих відповідальних кадрів, спроможних розробляти, аналізувати та реалізовувати державну політику, творчо, ефективно й результативно виконувати управлінські функції, сприяти інноваційним процесам у суспільстві з метою утвердження соціальної справедливості, демократії, забезпечення прав і свобод людини, сталого розвитку на основі світових та європейських стандартів [4]. Відповідно складаються й навчальні плани. З урахуванням таких завдань сформовано перелік спеціальностей: «Державна служба», «Місцеве самоврядування», «Управління суспільним розвитком», «Державне управління у сфері національної безпеки», «Державне управління у сфері освіти», «Державне управління у сфері охорони здоров'я», «Публічна політика і управління», «Публічне адміністрування», «Регіональне управління», «Електронне врядування», «Парламентаризм та парламентська діяльність».

Недоліком існуючої системи підготовки є те, що місцеве самоврядування розглядається як частина органів державної влади. Це не відповідає структурній і функціональній реформі організації місцевого самоврядування в Україні. Так, чинна концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [3] наголошує на необхідності розширення автономності територіальних громад у створенні й підтримці повноцінного життєвого середовища для своїх жителів, надання високоякісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території. При цьому передбачається формування механізму узгодження інтересів держави та територіальних громад, тим самим визнаючи місцеве самоврядування самостійним інститутом.

Для реалізації завдань Концепції [3] посадова особа сільських (селищних) органів місцевого самоврядування повинна мати відповідну професійну підготовку з питань економічного і соціального розвитку сільських територій, особливостей організації системи самоврядування в сільських територіальних громадах, формування сучасного життєвого середовища сільського населення. Для цього їй потрібні правові знання, а також з агрономії, захисту рослин, ґрунтознавства, зооінженерії, переробки рослинницької та тваринницької продукції, якості й безпеки продукції, її стандартизації та сертифікації, ветеринарії, проблем механізації й автоматизації виробництва сільськогосподарської продукції тощо. В таких умовах назріла необхідність введення нової спеціальності «Соціально-економічний розвиток сільських територій».

Важливим етапом професіоналізації, від якого залежить бажання молоді повертатися в село після закінчення навчання, є забезпечення високого соціального статусу посадових осіб сільських органів місцевого самоврядування створенням системи матеріальних і моральних стимулів. У розвинутих країнах світу (серед яких США, Великобританія, Канада, Франція, Нідерланди та ін.) це реалізується через управління результативністю діяльності працівників органів влади. В цих державах не розмежовують цілі діяльності органу влади та

його керівника, який досить часто несе персональну відповідальність за їх досягнення. Для проведення оцінки державних службовців у розвинутих країнах світу:

використовується угода про цілі з кожним працівником, яка містить основні критерії результативності його роботи. На її основі, як правило, будують матрицю KPI, яка містить певну кількість показників (рекомендується 4-5 для рядових співробітників та 6-7 для керівників), їхнє фактичне, базове, нормативне й цільове значення, а також їхню вагу відповідно до важливості поставлених перед працівником завдань;

встановлені терміни проведення оцінювання – проміжний та підсумковий. У процесі першого працівнику надається можливість обговорити з керівництвом перешкоди у виконанні поставлених завдань і шляхи їх подолання;

набуло поширення самооцінювання працівником власної діяльності, залучення різноманітних експертів, можливість обговорити результати з колегами, а також урахування думки одержувачів державних послуг, підлеглих та партнерів, з якими взаємодіє службовець;

запроваджено оплату праці за результатами роботи, взаємоув'язаність надбавок і премій з її ефективністю;

у разі недосягнення хоча б одного із запланованих результатів працівнику не продовжується термін дії трудового договору.

В Україні для оцінювання відповідності професійно-кваліфікаційним вимогам державних службовців та прирівняних до них посадових осіб органів місцевого самоврядування використовуються такі методики: атестація; щорічне оцінювання; зовнішнє оцінювання. Недоліками цих методів оцінювання є:

спрямованість на оцінку ділових якостей працівників і виконання ними професійних обов'язків відповідно до посадових інструкцій. При цьому не враховується вплив результатів їхньої роботи на розвиток відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

методики мають єдині критерії оцінювання службовців. Вони є обов'язковими для всіх органів управління, не враховуючи специфіки їхньої галузевої приналежності. Очевидно, що, наприклад, службовців управління агропромислового розвитку слід оцінювати за іншими критеріями, ніж працівників виконкомів місцевих рад;

порядок та терміни проведення різних видів оцінювання неузгоджені й установлюються керівником органу, в якому працює службовець;

як «еталон» у процесі оцінювання використовують посадові інструкції, в яких закріплені типові професійно-кваліфікаційні характеристики. Але вони повною мірою не враховують особливості органу влади, в якому працює службовець. Наприклад, посадові обов'язки працівників планово-економічних відділів є однотипними для всіх органів державної влади та місцевого самоврядування;

оцінювання службовців здійснюється їх безпосередніми керівниками, при цьому не враховується думка колег, підлеглих і користувачів адміністративних послуг. Про формальність проведення оцінки свідчать її результати. Так, за результатами атестації негативні висновки одержують лише близько 1% державних службовців, тоді як у розвинутих країнах цей показник досягає 5–10%.

Відповідно до нормативно-правових актів України [5, 6] результати атестації та щорічної оцінки виконання посадовими особами покладених на них завдань і обов'язків розглядаються під час вирішення питань просування по службі, присвоєння чергового рангу, встановлення надбавок або зміни їх розміру тощо. У разі, якщо посадова особа визнана за результатами атестації такою, що не відповідає займаній посаді, вона може навіть бути звільнена з роботи. Проте всі висновки атестаційної комісії мають рекомендаційний характер та не є обов'язковими до виконання.

Отже, взаємоузгодження діяльності суб'єктів управління на досягнення основної мети – підвищення рівня життя населення, повинно охоплювати всіх, які мають вплив на життєдіяльність сільських громад. Це не тільки місцеві органи влади, але й загальнодержавні (міністерства та відомства), регіональні (головні управління відповідних міністерств і відомств) та районні (різноманітні галузеві відділи й управління). Своєрідними «координаційними центрами» забезпечення розвитку сільських територій є: державні адміністрації;

районні ради; сільські, селищні та міські органи місцевого самоврядування.

Хоч безпосередні надавачі послуг (школи, дитячі садочки, амбулаторії тощо) розташовані на найнижчому рівні – безпосередньо на території громад, вони можуть підпорядковуватися органам управління вищих рівнів управління: районному, а іноді обласному або навіть загальнодержавному. Це також потрібно враховувати під час формування єдиної системи оцінки суб'єктів управління.

Спрощену модель такої ієрархії суб'єктів управління сільськими територіальними системами наведено на рисунку.

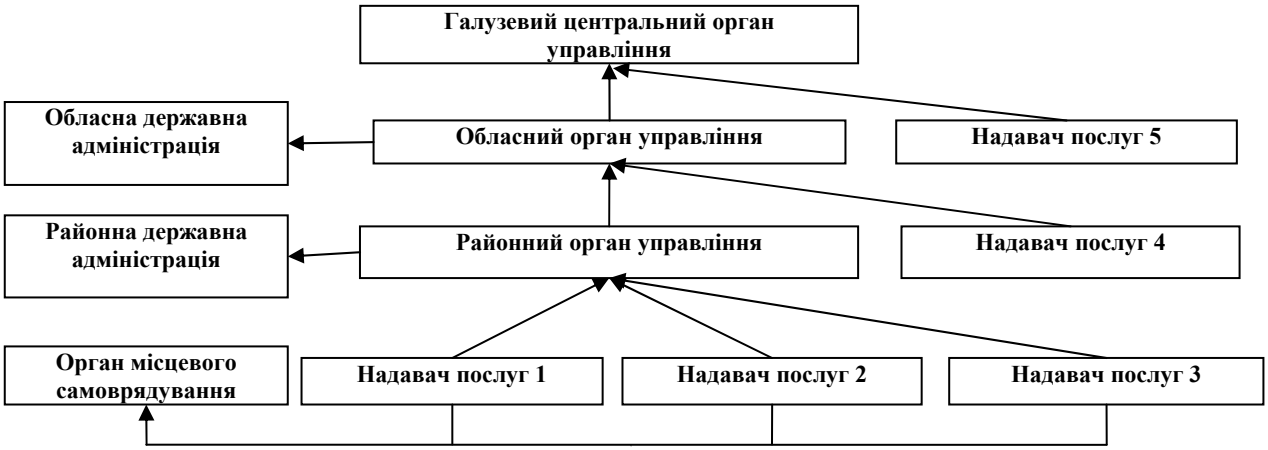

Модель ієрархії суб'єктів управління сільськими територіальними системами

Джерело: Розроблено автором.

Виходячи із зарубіжного досвіду, угоди про цілі слід впроваджувати і в Україні як додаток до трудових договорів. Наприклад, для керівника органу державної влади вона міститиме критерії, які він повинен досягти за певний проміжок часу. У разі невиконання поставлених перед ним завдань або погіршення основних показників діяльності в сфері суспільного життя, якою керує очолюваний ним орган, він повинен нести персональну відповідальність.

Для порівнюваності органів управління та надавачів послуг доцільно визначати єдиний інтегральний показник по кожному з них. За основу доцільно взяти формулу:

$$I_i = \sum_{j=1}^{m} \frac{f_j}{n_j} q_j , \qquad (1)$$

де I_i – узагальнений показник розвитку і-ї сільської території;

f_j – фактичний обсяг j-го часткового показника;

n_j – нормативний обсяг j-го часткового показника;

q_j – коефіцієнт пріоритетності j-го часткового показника (визначається на основі експертних оцінок).

Відповідно до моделі, наведеної на рисунку, для районного органу управління формула інтегрального показника матиме вигляд:

$$I_p = (I_a + I_b + I_c) / n , \qquad (2)$$

де I_a, I_b, I_c – інтегральний індекс розвитку відповідно надавачів послуг 1, 2 та 3;

n – кількість надавачів послуг, які підпорядковуються районному органу управління.

Для обласного органу управління:

$$I_o = (I_p + I_f) / n , \qquad (3)$$

де I_f – інтегральний індекс розвитку надавача послуг 4;

n – кількість надавачів послуг і районних органів управління, які підпорядковуються обласному.

Для «координаційних центрів» – органів місцевого самоврядування, районних державних адміністрацій, їхня оцінка повинна охоплювати всіх надавачів послуг, які їм підпорядковані, та показники, за які вони безпосередньо відповідальні.

Використання формули 1 можливе для визначення ефективності роботи конкретних працівників. Так, якщо інтегральний показник працівника дорівнюватиме 1, то він виконав поставлені перед ним завдання в повному обсязі. Його середньомісячна заробітна плата дорівнюватиме посадовому окладу з передбаченими надбавками, але без премії.

Якщо працівник за рахунок підвищення продуктивності праці перевиконав планові показники результативності, то він окрім по-

садового окладу може розраховувати на премію. Її розмір залежатиме від обсягів перевиконання. Саме такі працівники повинні мати право на першочергове підвищення в посаді.

У разі неналежного виконання працівниками своїх завдань, керівництво повинно розглядати кожен такий випадок окремо. Так, якщо низька ефективність роботи спостерігається протягом тривалого проміжку часу (навіть після вжиття всіх необхідних заходів), то це може бути підставою для звільнення посадової особи. Якщо ж до певного періоду працівник працював досить результативно, то доцільно обмежитися попередженням і розглянути можливість проходження ним відповідного професійного навчання.

Із метою підвищення кваліфікації та заохочення працівників до самоосвіти запропонована методика має бути доповнена так званими «бонусами за інновації» (підвищення кваліфікації, запровадження інноваційних ініціатив тощо). Безперечно, ці дії працівника не повинні виконуватися за рахунок своїх основних посадових обов'язків. Тому пропонується «бонуси за інновації» надавати лише тим працівникам, для яких інтегральний показник дорівнюватиме або буде більше 1.

Вищенаведена методика визначення показників результативності діяльності працівників є досить спрощеною. Складнішим варіантом такого підходу є матриця KPI, яка використовується в зарубіжних країнах, і крім нормативного значення показника та його ваги враховує й базовий рівень (найгірше допустиме значення, зниження якого призводить до невідворотних змін у системі) та цільовий рівень (який більший за нормативний). На основі розрахованих індексів KPI й коефіцієнтів результативності розраховується розмір заробітної плати.

Висновки. Відродження сільських територій неможливе без професіоналізації їхніх органів влади, що вимагає формування єдиної системи виховання та навчання сільської молоді, підготовки фахівців зі спеціальності «Соціально-економічний розвиток сільських територій» і забезпечення високого соціального статусу посадових осіб місцевого самоврядування. Одним із дієвих механізмів досягнення цього є побудова системи оцінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, яка б передбачала пряму залежність між ефективністю їхньої діяльності, критеріями розвитку громад і конкретними винагородами за успішну працю.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні / [Антонечко В.О., Баймуратов М.О., Батанов О.В. та ін.]; за ред. В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. – К.: Атака, 2007. – 864 с.
2. Державна служба в цифрах 2014 / Національне агентство України з питань державної служби. – К., 2014. – 28 с.
3. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333-р від 1 квіт. 2014 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8.
4. Офіційний сайт Національної академії державного управління при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» № 1140 від 26 жовт. 2001 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1440-2001-%D0%BF.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про проведення атестації державних службовців» № 1922 від 28 груд. 2000 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1922-2000-%D0%BF.
7. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток ; за заг. ред. А. В. Толстоухова, Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – Д., 2010. – 400 с.
8. Local Agenda 21. Methodological Manual Based on Experiences from Slovakia / Edited by Peter Mederly. – Bratislava, 2004. – 74 p.
9. Sustainable Development in Germany. Indicator Report 2006 / Federal Statistical Office of Germany. – Wiesbaden, 2007. – 59 p.
10. Our Community Our Future: A Gide to Local Agenda 21. – Canberra, 1999. – 188 p.
11. Sustainable Development Indicators for Sweden – a first set 2001 / Statistics Sweden. – Swedish Environmental Protection Agency, 2001. – 52 p.
12. Focus on Sustainable Development. Nordic Key Indicators 2006 / Nordic Council of Ministers. – Copenhagen, 2006. – 18 p.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2014 р.

* * *

УДК 631.15:636.2.034

Н.І. ШИЯН, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Парадигма визначення закономірностей розвитку молочного скотарства

Постановка проблеми. Молочне скотарство України, яке в минулому було провідною галуззю сільського господарства, тепер знаходиться у вкрай складному стані. Однак у 2012-2013 рр. тенденцію до скорочення обсягів виробництва молока вдалося змінити на протилежну, а відтак виробництво його зросло. Проте приріст був незначний: якщо у 2011 р. було вироблено 11086,0 тис. т, то у 2013 р. – 11505,3. Тобто виробництво молока за два роки зросло на 419,3 тис. т [11, с.19]. Якщо навіть такі темпи буде збережено в перспективі, то вони явно недостатні для того, щоб досягти прогнозних показників виробництва, які визначені на рівні 17,3 млн т у 2015-му й 23,0 млн т у 2020 р.[8, с. 220].

Слід сказати, що позначилася ще одна тенденція – зростання імпорту молочної продукції у процесі стабілізації обсягів експорту. І хоча зовнішньоторговельне сальдо її залишається позитивним, величина його у 2013 р. була найменшою за період 2009–2013 рр., дорівнюючи 273,5 млн дол.

Таке становище робить об'єктивною необхідність внесення суттєвих змін у Стратегію розвитку молочного скотарства з належним її науковим забезпеченням. А це, у свою чергу, потребує відповідного методологічного забезпечення досліджень з урахуванням тієї обставини, що все більшого визнання набуває положення про необхідність оновлення методології економічних досліджень у цілому [13].

Результатом такої установки стало підвищення уваги до проблем економічної методології, що знайшло підтвердження у стрімкому зростанні кількості публікацій із методологічної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає Даніел Хаусман, за редакцією якого вийшло три книги з антології філософії економіки, за 1975–1983 роки було видано, як мінімум, 19 книжок англійською мовою, присвячених безпосередньо економічній методології. У наступні 10 років таких видань було вже 50. Потім цей показник за той самий період подвоївся, а далі видань такого спрямування стало ще більше, що є доказом того, що останніми роками економічна методологія переживає розквіт [30, с. 50].

Методологія науки охоплює велику кількість проблем. Але не буде перебільшенням, якщо зазначити, що серед її досягнень – обґрунтування і відповідно введення в наукову термінологію поняття «парадигма», яке, посідаючи одне з провідних місць, допомагає обрати правильну методологію, із чим пов'язана успішність будь-якої діяльності, в тому числі й наукових досліджень. Це переконливо довів В.М. Жук на Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження В.І. Вернадського [32, с. 5,10].

Але, як ми з'ясували, щодо змісту цього поняття та доцільності його вживання як наукового терміна є принципово відмінні погляди. Зокрема, в авторитетному двотомнику «Панорама економічної думки кінця XX століття» [25] поняття «парадигма» взагалі не згадують.

Зрозуміло, що нині ситуація докорінно змінилася. Наприклад, у монографії, автором якої є Карлота Перес, розглядають різні

© Н.І. Шиян, 2014

аспекти формування й використання парадигм в економічній науці [26].

Широке коло проблем, пов'язаних із формуванням нової парадигми розвитку економіки, яка б була адекватною наявним реаліям, всебічно проаналізовано на Міжнародній науково-практичній конференції «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття» [9]. Також йшлося про необхідність в умовах формування інформаційно-мережевого суспільства оновлення моделей для управління економічними процесами, що розроблення нової парадигми розвитку економіки має здійснюватися разом із парадигмою розвитку суспільства [9, с. 112-113]. Тобто, парадигма системи нижчого рівня має бути адекватною парадигмі системи вищого рівня. З погляду мети виконуваного дослідження це означає, що розроблення парадигми досліджень проблем молочного скотарства слід здійснювати відповідно до закономірностей формування її у сфері економіки в цілому з акцентом на побудові моделей розвитку цієї галузі.

Мета статті – з'ясування змісту поняття «парадигма» з виявленням чинників, під впливом яких формується її сучасне розуміння щодо конкретного об'єкта досліджень – галузі молочного скотарства.

Виклад основних результатів дослідження. Нині найбільшого поширення набуло положення, згідно з яким поняття парадигми в науку ввів Томас Кун [31, с. 354]. Аналогічну позицію щодо визначення цього поняття займає В. Єременко [16, с. 50]. Справді, в наукових колах поняття парадигми почали активно використовувати після появи у 1962 р. праці Т. Куна «Структура наукових революцій», який уважав її сукупністю теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження [31, с. 354]. Але задовго до цього у добре відомому словнику Ф. Брокгауза й І. Ефрона вже з'явилося визначення цього поняття як прикладу, взятого з історії та наведеного для порівняння [18, с. 452].

Таким чином, є підстави вважати, що поняття «парадигма», що запровадив Т. Кун, набуло широкого визнання серед наукової спільноти. Проте й на нинішній час цей термін має чимало відмінностей у трактуванні. Одне з принципових питань, які виникають при цьому, полягає у з'ясуванні співвідношення понять «методологія» і «парадигма». Із приводу цього теж є різні погляди. На нашу думку, це споріднені поняття, що випливає з поняття, яке сформулював Т. Кун. Конкретно така спорідненість знаходить своє вираження в тому, що парадигма – це форма існування методології, яка з необхідною повнотою віддзеркалює особливості наукового пізнання на певному етапі його розвитку.

Одна із найзначніших особливостей розвитку методології економічних досліджень, а у зв'язку із цим також формування відповідної парадигми, полягала в орієнтації на фізику. Важливо зазначити, що обговорення питань, пов'язаних із роллю фізики в побудові відповідної парадигми економічних досліджень, на думку Д.П. О'брайтена, почалося майже одночасно з виникненням самої економічної науки [25, с. 73]. При цьому було висловлено різні погляди. Один із них пов'язаний зі застарілою парадигмою у фізиці, а тому орієнтація на цю науку не дала особливих дивідендів. Також деякі економісти вважали фізику вкрай недосконалим зразком. А тому логічним було те, що в працях, присвячених методологічним проблемам економічної науки, постійно поставало запитання про те, чи повинні суспільні науки, включаючи економічну теорію, брати за зразок природничі науки, включаючи фізику [30, с. 31]. Причому нерідко на ці запитання давали заперечні відповіді. Зокрема, деякі економісти, наприклад Ф. Найт і економісти австрійської школи, намагалися довести, що стандарти природничих наук до економіки не можуть бути застосовані [там само, с. 49].

Ситуація принципово змінилася з виникненням двох дисциплін: фізичної економії й еконофізики. Їх об'єднує те, що вони сформувалися як результат створення своєрідного «союзу» фізики та економіки, але механізми їхнього поєднання були істотно відмінними.

Сам термін «фізична економія», вважає Л.В. Воробйова, вперше використав М. Руденко у праці «Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії» у 1998 році. Водночас вона вказувала на те, що засновником цієї

науки слід вважати С. Подолинського [32, с. 159]. Така оцінка ролі вченого набула загального визнання, про що показує і матеріал підручника з економічної теорії [17, с. 484]. У роботі було також сформульовано поняття «українська наукова школа фізичної економії» і зазначено про винятково важливу роль у її створенні В.І. Вернадського [12, 32].

Фізична економія швидко розвивалася, про що було сказано на Міжнародній науково-практичній конференції «Фізико-економічні засади збалансованого розвитку агросфери», й у теперішній час її здобутки можуть стати значним внеском у забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. При цьому навіть було висловлено думку про пріоритетність ідей фізичної економії порівняно з ідеями політичної економії [32, с.166]. Однак така оцінка співвідношення ролі фізичної та політичної економії в науковому забезпеченні потреб національної економіки, на нашу думку, спірна. Більш зваженою вважаємо думку про те, що нині фізична економія, започаткована великим українським вченим С. Подолинським ще в XIX ст., є перспективним напрямом у розвитку постнеокласичної науки [там само, с. 97].

Провідним принципом фізичної економії як науки, на основі якої формується відповідна парадигма, є здійснення проекції сучасного бачення фізичної картини світу на сферу соціально-економічних відносин. На базі цього можна визначити відмінність цієї науки від еконофізики, яка почала розвиватися на початку 90-х років минулого століття [4,5]. На можливість і доцільність використання фізичних підходів до моделювання економічних процесів вказує Bouchaud [2, p. 1181]. Дослідження фізиків, які працювали над економічними проблемами [10, с. 112], виявилися достатньо продуктивними. Було зазначено, що із цієї проблематики вийшло друком чимало монографій та наукових статей, було підготовлено університетські курси [там само, с. 111].

На факт значного поширення фізики на поле економіки як на одну із закономірностей її розвитку вказують також В. Геєць і А. Гриценко, які результатом цього процесу вважають формування нового наукового напряму – еконофізики, в рамках якого виходять наукові праці, проходять конференції тощо [14, с. 4].

Природно виникає запитання про те, як саме на стику двох наук підвищується результативність проведення досліджень. Причому не виключено, що це стосується також сфери фізики. Але наш головний інтерес полягає в тому, щоб з'ясувати, за рахунок яких чинників фізика позитивно впливає на підвищення рівня результативності досліджень у сфері економіки. Серед тих науковців, які шукали відповідь на це запитання, слід вказати на доктора фізико-математичних наук Ф. Моцного. На його думку, відмінність еконофізики від традиційної економічної науки полягає в тому, що вона застосовує методологію фізики для аналізу економічних явищ, в тому числі й апарату статистичної фізики. При цьому важливим в економіці є акцент на здійснення математичного моделювання процесів розвитку та еволюції, що в перспективі може привести до побудови економіки на зразок точних і природничих наук [23].

Не заперечуючи доцільності такого підходу до проведення досліджень, водночас зазначимо, що саме на його використанні побудована економетрика, джерела якої пов'язані з іменами У. Мітчелла [34] й нашого співвітчизника Є. Слуцького [29]. Слід також зазначити, що, на думку ряду дослідників, еконофізичні методи відрізняються від традиційних економетричних широким використанням графічних зображень.

Наявність такої відмінності слід вважати спірною, бо навіть економічній теорії у її варіанті у вигляді економікс висувають претензії щодо того, що вона переповнена графіками, схемами, математичними формулами [24, с. 33]. Ще більшою мірою такий спосіб демонстрації особливостей економічних процесів притаманний економетричним дослідженням.

Тому вважаємо, що використання методів, притаманних еконофізиці, дає змогу підсилити значення того апарату досліджень, який уже сформувався в економічній науці. А їхнє широке використання є основою тих досліджень, які відбувалися останнім часом. Вони також вказують на особливе значення інформації про стан і динаміку

економічних процесів для розгортання досліджень. Щодо цього беззаперечно позитивну роль відіграє досвід фізики, на що особливо вказував В.В. Леонтьєв, який вважав, що вимогу економістів збільшити надходження первинних даних можна порівняти з вимогами вчених, які досліджують фізику великих енергій, забезпечити їх гігантськими прискорювачами [20, с. 158].

Як відомо, у фізиці в ролі джерела первинних даних виступають експерименти. Інша ситуація в економіці, розглядаючи яку М. Фрідман зазначає, що в суспільних науках ми рідко можемо конкретні пророцтва перевірити шляхом експериментів, спланованих таким чином, щоб елімінувати найважливіші збурюючі впливи. На його думку, реальність – це багаті й часто такою ж мірою переконливі дані, як і спеціально сплановані експерименти [30, с. 185]. Ідеться про статистичну та бухгалтерську звітність, завдяки яким формуються значні масиви інформації. А відтак постає питання про те, як найдоцільніше її обробити, щоб виявити закономірності, притаманні економічним системам різного рівня. Відповідь на нього стане черговим кроком у побудові парадигми.

При цьому не можна абстрагуватися від добре відомого положення, згідно з яким методологія економічної науки ґрунтується на найрізноманітніших засобах пізнання, на що вказує професор економічного факультету університету Стирлінга (Великобртанія) Ш. Доу [15, с. 60]. Водночас вона зазначає, що за останні 100 років математика посіла в економічній теорії важливе місце, а особливо роль її зросла останніми роками. Так, згідно з Р. Бекхаузом, рівень використання мови математики у статтях із провідних економічних журналів за 50 років зріс із 10 до 75 % [1].

Один із принципових поворотів в економічній науці полягає в орієнтації на посилення математизації економічних досліджень, а також в емпіричному повороті в них, що дає змогу сконцентрувати увагу на реальних процесах за рахунок їхнього економетричного складника і прикладних моделей [21, с. 54]. У зв'язку із цим виникає велика кількість проблем. Одна з них – вимірювання, що має різні аспекти, в тому числі наявність принципової можливості реальної її реалізації. Але в будь-якому випадку математизація економічних досліджень найтісніше пов'язана з наявністю якісної інформації про економічні процеси. Слід зазначити, що на це вказував ще у 1871 р. У.С. Джевонс, який уважав, що «політичну економію» можна було б поступово підняти до точної науки, якби комерційна статистика була повнішою й достовірнішою, ніж тепер, щоб можна було за допомогою числових даних надати формулам вичерпне значення» [6].

Наскільки успішно буде вирішено це завдання, значною мірою залежатиме від досконалості моделей, побудову яких здійснюватимуть із використанням економіко-математичних моделей. При цьому слід мати на увазі, що саме проблема побудови моделей в економічній науці набуває все більшого значення, а одне з головних завдань, яке треба розв'язувати – пояснити особливості реального світу – стає дедалі вагомішим [3].

Логічним результатом такого становища, на думку Даніеля Хаусмана, стало те, що поряд із двома основними магістральними напрямами економічної науки – мікроекономікою і макроекономікою, останнім часом внаслідок активного розвитку провідне місце посіла економетрика [30, с. 43].

Причому, як він уважає, слід не тільки поглиблювати знання про природу моделей, співвідносити їх із практичними рекомендаціями й емпіричними дослідженнями. Найголовніше він бачить у з'ясуванні того, як їх поліпшувати [там само, с. 51].

Власне завдання ми вбачали не в тому, щоб поліпшити систему побудови моделей, користуючись наявною статистичною звітністю. Його сутність полягала в тому, щоб шляхом моделювання визначити залежності, які є в галузі молочного скотарства, вийти на такий рівень дослідження, щоб виявити не просто тенденції, а наявність закономірностей чи навіть особливостей прояву певних уже виявлених законів.

Також планувалося одержані в процесі дослідження результати використати для перевірки положень, які, на нашу думку, є спірними в методологічному плані. Зокрема, з'ясувати наскільки обґрунтовані твердже-

ня про те, що наукові закони – це закономірності, які є у природі, а також у чому полягає відмінність між випадковою закономірністю та справдішнім законом [30, с. 17].

Шукали відповідь на запитання про те, що було породжено твердженням: економісти з більшим бажанням міркують про моделі, ніж про закони і теорії [там само]. Загальновизнаним є положення, згідно з яким основний результат істинної науки полягає у відкритті законів та формулюванні теорій. І якщо в економічній науці результати діяльності вчених не знаходять підтвердження в нових законах і теоріях, то це створює підстави для постановки ще одного запитання – чи слід вважати економічну теорію наукою у загальному розумінні цього поняття.

Однак у достатньо авторитетних виданнях зазначено, що звертання до моделей зовсім не означає ігнорування законів [22, с. 8, 28]. Також важливо зазначити, що моделювання є передумовою й засобом аналізу процесів, що відбуваються, і дозволяють на цій підставі зробити певні узагальнення [27, с. 198].

Зважаючи на такий підхід до визначення ролі моделювання в побудові економічних теорій, доцільно звернутися до позиції Мілтона Фрідмана щодо підходу А. Маршалла до вивчення економічної дійсності. Він виклав її в статті «Методологія позитивної економічної науки», яка була охарактеризована як одна з найважливіших робіт із методології економіки XX ст. [30, с.177].

Зокрема, М. Фрідман уважав, що Маршалл сприйняв світ таким, яким він є, і прагнув до того, щоб сконструювати «машину» для його аналізу [33, с. 48]. Вважаємо, що є підстави зазначити, що моделювання слід розглядати як дуже важливий елемент такої машини. Як уже зазначалося, під час формування парадигми досліджень особливу увагу необхідно приділяти особливостям об'єкта досліджень.

Послідовне врахування цієї обставини з одночасним орієнтуванням на сучасні механізми методологічної орієнтації досліджень створюють ту загальну теоретичну систему, в межах і за допомогою якої здійснюють конкретне дослідження. У зв'язку із цим постає питання про те, яким особливостям розвитку скотарства слід приділити особливу увагу.

Серед них, на нашу думку, важливо розглянути дві: неухильне зростання продуктивності корів й одночасно значну диференціацію показників надою на корову в підприємствах. Так, у період із 2003 по 2013 рік середній надій на корову зріс із 2295 до 4853 кг [11, с. 19], що відповідає загальносвітовій тенденції. Цього не можна сказати про відмінності у рівнях продуктивності корів, які залишаються дуже значними. Про це показує коефіцієнт варіації показників продуктивності корів у підприємствах України. Так, у 2011 р. він дорівнював 44,6 %, а в 2012 р. – 47,4 %.

Природно виникає запитання про те, під впливом яких факторів формуються значні відмінності у розмірах удоїв на корову. Опрацювання відповідей різних авторів на нього дає підстави зазначити, що всю сукупність чинників, які спричиняють такі розбіжності, можна об'єднати у дві групи: об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Аналіз даних по підприємствах дав змогу запропонувати іншу класифікацію з виділенням провідного чинника, з одного боку, і системи інших чинників – з іншого, під впливом яких відбувається відхилення індивідуальних показників від тренду, напрям якого головним чином пов'язаний із визначенням рівня продуктивності. Як показали численні дослідження, визначальна роль у формуванні рівня продуктивності належить розміру виробничих витрат на корову. Спочатку це положення розглядатимемо як гіпотезу, яку в подальшому слід перевіряти з використанням прийомів, притаманних емпіричним наукам [19, с. 3]. Залежно від того, наскільки повно висунута гіпотеза узгоджується з фактами, які вона покликана пояснити, вирішують питання про можливість її трансформації в закони або ж навіть теорії [31, с. 93] .

Перевірку розглядуваної гіпотези здійснювали побудовою моделі залежності продуктивності корів від величини виробничих витрат упродовж року на корову у двох варіантах: 1) із використанням даних по кожному підприємству; 2) із визначенням середніх даних по групах підприємств, які формували за ознакою величини витрат на корову. Крім продуктивності, при цьому ви-

значали й інші показники, що створювало підстави для визначення ефективності виробництва молока.

Було з'ясовано, що залежність між продуктивністю корів і розмірами виробничих витрат під час використання середньогрупових даних за результатами господарської діяльності підприємств, які у 2012 р. виробляли молоко, можна описувати таким рівнянням: $y = 0{,}3x + 1170{,}6$, де y – розрахунковий рівень продуктивності, x – витрати на корову, грн.

Слід зазначити, що було сформовано 24 групи підприємств, у яких розмір витрат коливався від 1965 до 27945 грн, а продуктивність корів – від 1217 до 9023 кг. Щодо адекватності моделі реальним фактам, то для її характеристики було використано коефіцієнт детермінації (він дорівнював 0,925) та кореляції (який становив 0,962). Вони доводять про наявність дуже тісної залежності між досліджуваними величинами, а відтак про визначальну роль величини витрат у формуванні продуктивності корів.

Під час оцінки значущості цього факту слід ураховувати, що аналогічною була тіснота залежності й у 2011 р., коли коефіцієнт парної кореляції між рівнем витрат і продуктивністю корів становив 0,978. Звідси випливає висновок, що зростання інтенсивності виробництва відіграє ключову роль у підвищенні продуктивності корів. Причому є підстави зазначити, що виявленій залежності притаманний закономірний характер.

Проте обов'язково потрібно враховувати можливість прояву в міру зростання витрат на корову дії закону спадної віддачі та що нейтралізація цієї можливості відбувається за рахунок інновацій. А тому найприйнятнішим шляхом розвитку скотарства слід вважати інвестиційно-інноваційний.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що для визначення закономірностей розвитку молочного скотарства особливо важливим у сучасних умовах є обґрунтування парадигми проведення досліджень. Під час побудови слід ураховувати наявність чітко визначених тенденцій у методологічній організації досліджень у сфері економіки. Одна з принципових особливостей полягає у послідовному застосуванні масових даних із використанням сучасних комп'ютерних технологій для їхньої обробки з метою побудови моделей протікання економічних процесів у різних сферах господарювання. Винятково важливе значення при цьому має якомога повніше відображення у парадигмі особливостей, притаманних об'єкту дослідження на сучасному етапі його розвитку. Також з'ясоване особливе значення в сучасних умовах формування конкурентоспроможного виробництва молока підвищення продуктивності корів із послідовною орієнтацією на інноваційно-інвестиційний шлях його розвитку.

Список використаних джерел

1. *Backhous R.E.* If Mathematics Is Informal, Then Perhaps We Should Accept That Economics Must Be Informal Too // Economics Journal. 1998.Vol. 108. No 451.–P. 1848–1858.
2. Bouchaud. Economics need a scientific // Nature. Voe 455, p. 1181.
3. *Chuchkalova S.V.* Demographic Simulation Model Example / S. V. Chuchkalova. – Conference publications Proceedings XV conference. - Econophysics: Mathematical Methods in Economy. – Vol. 1. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mce.biophys.msu.ru/eng/archive/doc21846.
4. *Cottrell Allin F*. Classical Econophysics / Allin F. Cottrell, Cockshott P. , Gregory J. Michaelson, Ian P. Wright, V. Yakovenko [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.bookfi.org/book/726247.
5. *Hideaki A*. Econophysics and Companies / A. Hideaki, F. Yoshi, I. Yuichi, L. Hiroshi. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svoy.ru/book/catalog/7721137/.
6. *Jevons W.S.* The Theory of Political Economy. London: Macmillan, 1871.
7. *Takayasu H.* Application of Econophysics: Proceedings of the Second Nikkei Econophysics Symposium / H. Takayasu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ozon.ru/context/detail/id/2517989/.
8. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) [текст] / [М. В. Присяжнюк та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка [та ін.]; ННЦ «ІАЕ». – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
9. *Базилевич В.Д.* Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття / В.Д. Базилевич, А.І. Ігнатюк, Т.В. Гайдай // Економічна теорія. – 2013. – № 1. – С. 111–118.
10. *Бурлачков В*. Экономическая наука и эконофизика: главные темы диалога / В.Бурлачков // Вопросы экономики. – 2007. – № 12. – С. 111–122.
11. *Бутило Р.* Українське скотарство у 2013 році: підсумки та прогнози / Р. Бутило // Молоко і ферма. – 2014. – №1. – С. 18–22.

12. *Воробйова Л.В.* Українська наукова школа фізичної економії як новітня економічна школа світового виміру / Л.В. Воробйова, В.О. Шевчук // Економіст. – 2002. – № 2. – С. 58–61.
13. *Гальчинський А.С.* Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К.: АДЕФ – Україна, 2010. – 572 с.
14. *Геєць В.* Економіка та суспільство: непізнані грані взаємовпливу (роздуми над прочитаним) / В. Геєць, А. Гриценко // Економіка України. – 2012. – № 3. – С. 4–24.
15. *Доу Ш.* Математика в экономической теории: исторический и методологический анализ / Ш. Доу // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 53–72.
16. *Єременко В.* Сучасна парадигма економічної науки / В. Єременко // Економіка України. – 1994. – № 11. – С. 50-55.
17. *Злупко С.М.* Історія економічної теорії: підруч. / С.М.Злупко. – К.: Знання, 2005. – 720 с.
18. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
19. *Карпович В.Н.* Проблема, гипотеза, закон / В.Н. Карпович. – Новосибирск: Наука, 1980. – 176 с.
20. *Леонтьев В.В.* Избранные произведения: в 3 т. Т. 3. Избранные статьи / В.В. Леонтьев. – М.: Экономика, 2007. – 414 с.
21. *Либман А.* Современная экономическая теория / А. Либман // Вопросы экономики. – 2007. – № 3. – С. 46–56.
22. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика: пер. с 14-го англ. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2004. – XXXVI, 972 с.
23. *Моцный Ф.* Экономикофизическая наука? / Ф. Моцный // Зеркало недели. – 2010. – № 17. – С. 4.
24. *Мочерний С.В.* Політична економія: навч. посіб. / С.В. Мочерний. – К.: Знання, 2007. – 684 с.
25. Панорама экономической мысли конца XX столетия / ред.: Д. Гринуэй, М. Блини, И. Стюарт: в 2 т.; пер.с англ. Т. 1; под ред. В.С. Автономова, С.А. Афонцева; «Экон. Школа», С.-Петербург. госуд. ун-т экономики и финансов, Госуд. ун-т - высшая школа экономики. – СПб., 2002. – 536 с.
26. *Перес К.* Технологические революции и финасовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / Карлота Перес; пер. с англ. – М.: «Дело» РАНХиГС, 2011. – 232 с.
27. *Райзберг Е.А.* Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 480 с.
28. *Семоток О.П.* Сучасний словник іншомовних слів / О.П. Семоток. – Х.: Веста, Ранок, 2007. – 464 с.
29. *Слуцкий Е.Е.* Экономические и статистические произведения. Избранное. Сер. «Антология экономической мысли» / Е.Е. Слуцкий. – М.: ЭКСМО, 2010. – 1152 с.
30. Философия экономики. Антология; пер. с англ. / под ред. Даниела Хаусмана. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. – 520 с.
31. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
32. Фізико-економічні засади збалансованого розвитку агросфери (до 150-річчя від дня народження В.І. Вернадського): зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 11 квіт. 2013 р., Київ; за ред. Ю.О. Лупенка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 302 с.
33. *Фридман М.* Методология позитивной экономической науки / М. Фридман // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 20-52.
34. *Ядгаров Я.С.* История экономических учений: учеб. / Я.С. Ядгаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 480 с.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2014 р.

* * *

Новини АПК

Україна здатна забезпечити власні продовольчі потреби та поставляти продукцію до інших країн

Про це Міністр аграрної політики та продовольства України Ігор Швайка зазначив під час зустрічі з Міністром продовольства Народної Республіки Бангладеш Ісламом Камрулом. Домовлено збільшити протягом двох років поставки українських зернових до Бангладешу та підписати довгостроковий контракт. Про що зазначено в Меморандумі, підписаному на зустрічі.

Партнери з Азії відзначили, що в Україні змінилися принципи державного менеджменту, що піде на користь нашій державі.

"Україна сьогодні - держава, яка ставить на перше місце інтереси країни, а не окремих чиновників. А це дійсно те, що ламає картину багатьох людей в тому числі й іноземців", - сказав Міністр Ігор Швайка й додав: «Сільське господарство України, незважаючи на всі останні політичні складнощі, продовжує зміцнювати позиції на світовому ринку продовольства».

У ході зустрічі українська сторона відзначила, що зацікавлена у подальшій співпраці з Бангладешем, зокрема в збільшенні обсягу експорту зернових, а також у налагодженні поставок молочної та іншої харчової продукції.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 658,7+338,49:633.1

*Т.Г. ДЗЮБЕНКО, аспірант**
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Розвиток інфраструктури та логістики зернового ринку України

Постановка проблеми. У зв'язку з плануванням у найближчі роки збільшення валового збору сільськогосподарських культур в Україні та обсягів їх експорту необхідно приділити особливу увагу розвитку вітчизняної зернової інфраструктури й логістики. Поліпшення стану і розбудови потребують мережа зернових елеваторів та система зернової логістики країні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. За інформацією аналітиків Institution of Mechanical Engineers (IME), щорічно в світі недоодержується 50% прибутку від виробленого обсягу сільськогосподарської продукції через незадовільний стан логістики й інфраструктури агровиробництва. При цьому найбільше це простежується в країнах, що розвиваються. Так, Пакистан щорічно втрачає близько 16% (що становить 3,2 млн т) від усієї виробленої в країні пшениці, причиною таких високих втрат є слаборозвинена інфраструктура зерносховищ. В Індії ситуація з останніми і логістикою виглядає ще сумніше – країна щорічно втрачає до 21 млн т пшениці, що еквівалентно середньому показнику виробництва зернових культур в Австралії за рік. В Україні також спостерігається подібна ситуація: 25-30% від усього виробленого в країні зерна так і не потрапляє на переробку [1]. Щоб розв'язати дану проблему, необхідні інвестиції в аграрний сектор, що дасть можливість удосконалити потужності для зберігання зерна. Тому нагальною проблемою стає розробка пропозицій щодо управління матеріально-інформаційними потоками й логістичними процесами. Різним аспектам функціонування логістики присвячені праці українських дослідників Т.В. Косаревої [3], І. Міщук [4], Л.В. Фролової [7] та інших. Разом із тим залишається низка питань, які потребують вивчення цього процесу з погляду сучасних тенденцій і форм його розвитку.

Мета статті – визначення сучасного стану інфраструктури й логістики зернового ринку України, обґрунтування пріоритетності розвитку окремих елементів системи зберігання, перевезення та навантаження, зумовлених рівнем їх рентабельності й важливості для виробництва, переробки та експорту зерна.

Виклад основних результатів дослідження. Невисокий рівень розвитку виробничої інфраструктури зернового ринку України, а саме – низька якість наявних потужностей для зберігання зерна в країні, високі тарифи на послуги елеваторів і хлібоприймальних пунктів за відсутності сучасних зерносховищ у більшості сільськогосподарських товаровиробників, змушують їх продавати зерно за відносно низькими цінами. Ускладнюють становище висока собівартість залізничних перевезень зернових, дефіцит вагонів-хоперів, нерозвиненість інфраструктури портів для швидкого експорту надлишків зерна у високоврожайні роки.

Так, у 2011 році, коли виробництво зерна становило 58 млн тонн (у бункерній масі), перевищивши високий урожай України у 2008-му – 53,29 млн т зернових [2], та у 2013 році, коли досягнуто найвищий валовий збір зернових і зернобобових культур – 63,1 млн т,

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© Т.Г. Дзюбенко, 2014

який згідно з даними Держслужби статистики став рекордним за останні 15 років, країна зіткнулася з проблемою зберігання і транспортування «зайвого» зерна, лишок якого утворився внаслідок скорочення його внутрішнього споживання й труднощів зі збутом на експорт. Проте зазначимо, що загальна ємність потужностей по зберіганню зерна в Україні оцінюється в 45 млн т, а обсяг сертифікованих елеваторних потужностей – 30 млн т (лютий 2014 року) [6], але в цілому матеріально-технічна база зберігання зерна знаходиться в незадовільному стані. Так, знос основних засобів та устаткування на багатьох елеваторах, хлібоприймальних підприємствах і реалізаційних базах хлібопродуктів досягає 70%. Вартість зберігання й доопрацювання зерна на старих елеваторах, їх енерго- і капіталомісткість на 30-40% вище, ніж у сучасних зерносховищах [6]. Така ситуація призвела до того, що значна частина виробників зерна перестала користуватися послугами елеваторів, що, в свою чергу, спричинило скорочення надходження зерна на елеватори й подальше зростання тарифів на їхні послуги (табл. 1, 2).

1. Україна: ціни на основні послуги елеваторів у 2010-2011 рр., грн/т

Регіон	2010			2011		
	Очищення	Сушіння	Зберігання	Очищення	Сушіння	Зберігання
Південь	11,19	4,81	5,81	12,78	4,6	4,95
Схід	6,95	2,26	7,95	6,06	3,66	7,29
Захід	13,56	2,39	6,55	5,6	3,22	4,96
Північ	7,53	4,43	8,18	8,76	5,05	7,75

2. Україна: ціни на основні послуги елеваторів у 2012-2013 рр., грн/т

Регіон	2012			2013		
	Очищення	Сушіння	Зберігання	Очищення	Сушіння	Зберігання
Південь	9,18	15,17	16,74	10,4	17,8	14,8
Схід	3,68	14,85	18,74	9,8	15,7	12,6
Захід	7,56	16,15	19,62	10,1	16,2	20,5
Північ	5,99	19,04	14,35	9,6	14,7	18,6

Джерело: Інформаційна компанія “ПроАгро” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: httphttp://www.proagro.com.ua/member/config/.

Оплата послуг зберігання та доробки зерна може виконуватися в грошовій і натуральній формах. При грошових розрахунках застосовують договірні ціни, при натуральних – встановлюють коефіцієнти в процентному виразі до маси прийнятого на зберігання зерна. Як правило, розроблені й комплексні стратегії ціноутворення, що включають елементи маркетингового коригування ціни, використовують в елеваторних комплексах, що входять у вертикально і горизонтально інтегровані структури.

Ціни на послуги зі зберігання зерна встановлюють на підставі калькуляцій, які розраховують за фактичною собівартістю витрат минулого року. Крім того, враховують інфляційну складову поточного року, зростання цін на енергоносії, послуги сторонніх організацій, матеріали, витрати на технічне переозброєння в поточному році, заробітну плату і т.д. При встановленні тарифу враховують також ціни на аналогічні послуги конкуруючих елеваторних комплексів. Тарифи на послуги зі зберігання зерна затверджує керівник підприємства та їх доводять до відома споживачів.

Оскільки витрати на зберігання зерна на більшості діючих елеваторів економічно невигідні для сільськогосподарських товаровиробників, то багато хто з них воліють зберігати зерно на своїх непристосованих зерносклaдах, піддаючи його високим ризикам втрати кількості та якості. Ситуація зі зберіганням зерна ускладнюється, оскільки значна частина зерновиробничих підприємств не має необхідної техніки для післязбиральної доробки та сушіння зерна перед закладенням на зберігання.

Тільки у відносно великих й ефективно працюючих багатогалузевих зерновиробничих підприємствах, котрі мають великий капітал, є окремі прогресивні нововведення, які відповідають технічним і технологічним параметрам, організаційної необхідності та економічної виправданості, реально впливаючи на підвищення ефективності й конкурентоспроможності підприємства.

Через рекордні врожаї останніх сезонів (2011/12 – 2013/14) підприємства скаржаться на брак потужностей для зберігання зібраного обсягу зернових. Особливо напружена ситуація склалася на елеваторах, розташованих на перетині транспортних потоків: у портах і на великих залізничних вузлах. На думку експертів аграрного ринку, з урахуванням збільшення обсягів збору врожаю в Україні, важливо нарощувати елеваторні потужності. Так, за різними оцінками в Україні щорічно ведеться будівництво нових потужностей [6].

Згідно з Держреєстром, найбільші потужності зі зберігання зерна та продуктів його переробки розташовані в Одеській і Полтавській областях [6].

Десять областей України з найбільшими потужностями по зберіганню зерна, тонн:

1. Одеська – 2 млн 693 тис.
2. Полтавська – 2 млн 635 тис.
3. Вінницька – 2 млн 252 тис.
4. Дніпропетровська – 2 млн 153 тис.
5. Харківська – 2 млн 147 тис.
6. Миколаївська – 2 млн 15 тис.
7. Київська – 1 млн 551 тис.
8. Сумська – 1 млн 515 тис.
9. Херсонська – 1 млн 474 тис.
10. Кіровоградська – 1 млн 439 тис.

Як показали результати 2011/12 МР, з необхідними темпами відвантажень, визначеними високим урожаєм зерна (56,7 млн т), дані зерносховища вже не справляються. Не останню роль у цьому відіграла структура ємностей для зберігання, яка є непрямим показником ступеня механізації сховища. Нині співвідношення між силосними і підлоговими ємностями для зберігання зерна в Україні – відповідно 46 і 54%. Підприємства, що мають переважно підлогові ємності зберігання, можуть забезпечити набагато меншу інтенсивність відвантаження, ніж ті, що оснащені вертикальними силосними ємностями. Так, середня інтенсивність завантаження зерна в залізничні вагони на елеваторах України становить близько 12 вагонів на добу, тоді як оптимальна інтенсивність – 54 вагони й більше [6]. Ще одним проблемним місцем елеваторів є застарілі приймальні пристрої, які не в змозі приймати великовантажні автомобілі-зерновози, що збільшує час обробки вантажу.

Українські склади для зберігання зерна й елеватори в більшості своїй не відповідають вимогам щодо зберігання зернових. Якщо подивитися на якісний бік зернових складів, то близько 46% із них відповідають сучасним вимогам до зберігання зерна, решта – побудовані в 50-60-х роках зернові приміщення, зерносховища. Найчастіше українські елеватори побудовані ще в радянські часи зі збірного залізобетону і мають більш розвинену технологію зберігання та доопрацювання зерна. Основна конкуренція на ринку – саме між такими підприємствами. Недоліком останніх є високе енергоспоживання й численність обслуговуючого персоналу (150-300 осіб порівняно з 35 на елеваторах нового типу).

При цьому усереднити тариф між сучасними енергозберігаючими технологіями і тими складами, які побудовані багато років тому, практично нереально. Потрібно стимулювати створення сучасних складів.

Враховуючи зазначені, а також ряд інших проблем елеваторів, сільгоспвиробники середньої та малої ланок менше користуються їхніми послугами і зберігають зерно у власних ємностях. Так, у 2010/11 МР в сховищах аграріїв зберігалося близько 59% зерна від загального обсягу на ринку. У 2011/12 МР даний показник дещо знизився, що зумовлено надходженням на ринок великої кількості кукурудзи, до обробки та зберігання якої зерносховища сільгоспвиробників непристосовані [6].

На нинішній час ключову роль в успішній реалізації запасів зерна відіграє можливість підприємства в найкоротші терміни відвантажувати його великі партії. Тому ще одним показником, що дає змогу оцінити ефективність і доцільність функціонування зерносховищ, є можливість відвантаження зерна на різні види транспорту. Серед сільгоспвиробників, що мають зерносховища, всі без винятку можуть відвантажувати зерно на автотранспорт, але перевозити ним великі експортні партії, особливо на далекі відстані (більше 200 км), недоцільно, тому в цьому сегменті конкурентоспроможнішими є підприємства, які мають можливість відвантажувати на залізничний або водний транспорт. Частка зерносховищ сільгосп-

підприємств, які відправляють партії зерна залізницею, становить близько 15%, а тих, що мають ділянки відвантаження на водний транспорт, – усього 1% [6].

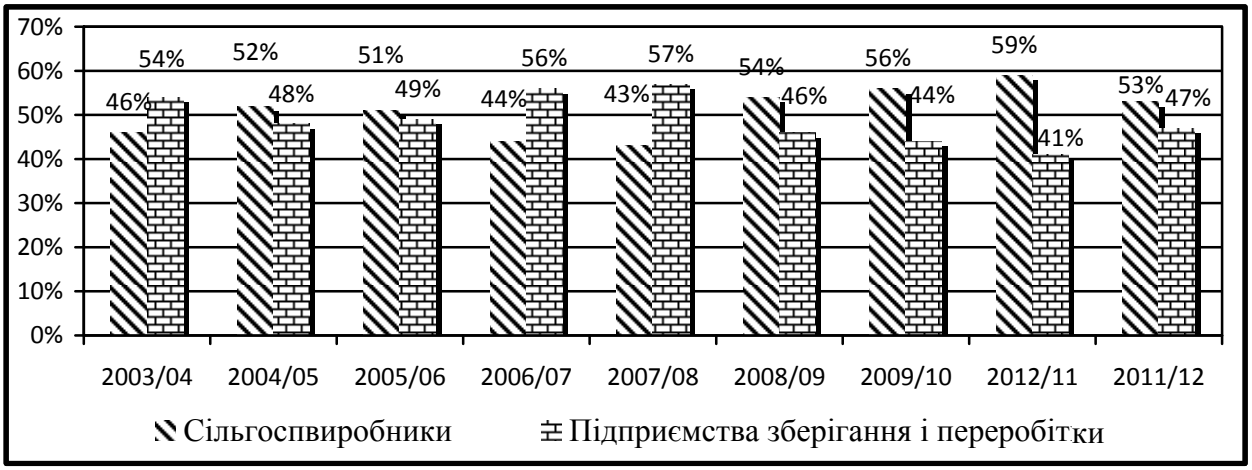

Рис. 1. Динаміка зміни співвідношення запасів зернових по підприємствах

Джерело: Світ АгроТехнологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svitagro.com/sistemi-zberigannya-zerna-v-ukrayini-ta-rosiyi-zagalniy-stan-ta-perspektivi.

Робота сертифікованих зерноскладів (далі СЗС) регулюється Законом України «Про зерно та ринок зерна» № 37-IV від 7 липня 2002 року з урахуванням поправок і доповнень відповідно до Закону «Про внесення змін до Закону «Про зерно та ринок зерна» № 925 – VI від 5 лютого 2009 року. Відповідність наданих послуг по доопрацюванню та зберіганню зерна в умовах СЗС визначається «Регламентом зернового складу», в якому прописані всі вимоги до технічного й технологічного забезпечення зерносховищ, а також порядок і методологія виконання технологічних та облікових операцій із зерном [6].

Одними із найважливіших показників, що характеризують зерносховища аграріїв, є оснащеність лабораторіями якості. Згідно з даними моніторингу, близько 79% сільгоспвиробників не забезпечені лабораторіями необхідного рівня для аналізу якості зерна і, відповідно, не можуть оперативно відстежувати стан збережених зернових мас [6] (рис. 2).

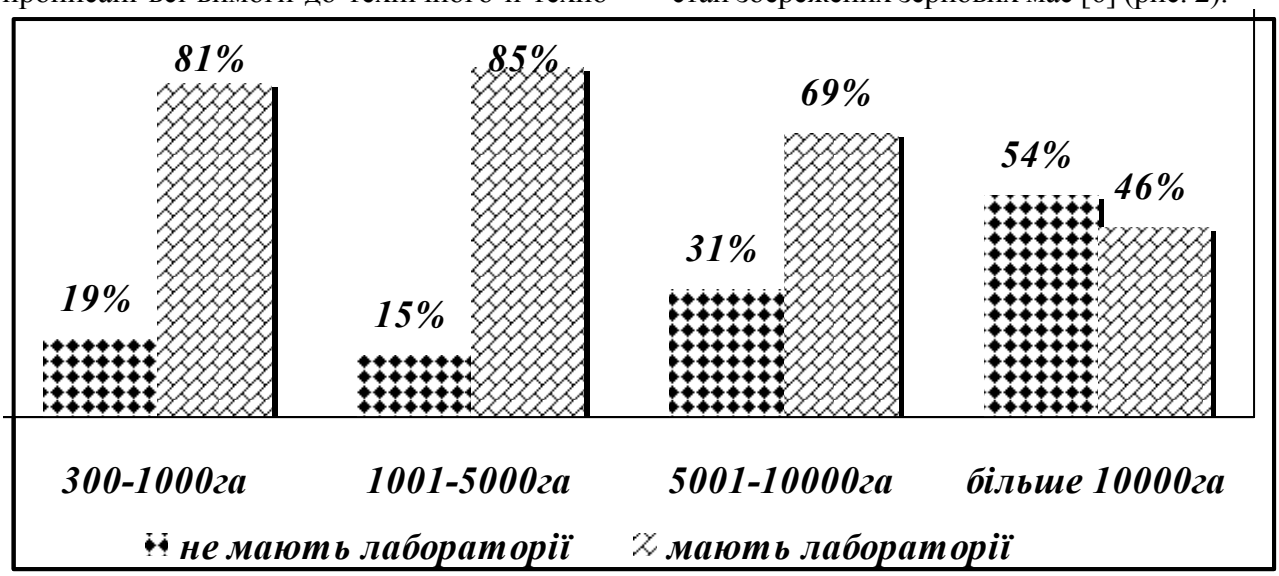

Рис. 2. Забезпеченість зерносховищ у сільгосппідприємствах України лабораторіями якості

Джерело: Світ АгроТехнологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svitagro.com/sistemi-zberigannya-zerna-v-ukrayini-ta-rosiyi-zagalniy-stan-ta-perspektivi.

Щодо перспектив розвитку, то система зберігання зерна в Україні є одним із сегментів інфраструктури, що динамічно розвиваються. Нині ведеться активне будівництво нових зерносховищ і проводиться глибоке переоснащення існуючих (табл. 3).

3. Інфраструктура зернової логістики в Україні

Показник	2011/12МР	2012/13МР	2013/14МР
Виробництво, млн т	53	46	63
Експорт, млн т	25	21	27
Потужність одноразового зберігання на складах, млн т:	46	54	58
сертифікованих	30	31	34
несертифікованих	16	23	24
Теоретичні потужності експортних терміналів, млн т	37	43	48
Наявність хоперів, тис. шт.	12	11,5	9

Джерело: Інформаційна компанія "ПроАгро" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: httphttp://www.proagro.com.ua/member/config/.

Згідно з прогнозами, до 2015 року загальна ємність зерносховищ України може збільшитися на 10 млн т і становити 55 млн т [6].

Висновки. У цілому система зберігання зерна України повинна мати такі ключові напрями розвитку: поліпшення зберігання в умовах дрібних і середніх сільгоспвиробників; вирішення питання високого ступеня зношеності основних технічних засобів зерносховищ; концентрація запасів зерна у сховищах сільгоспвиробників при налагодженні рівня механізації; гармонізація вітчизняних стандартів зі світовою системою якості зернової продукції та сертифікації на рівні світових вимог; чітке відпрацювання системи перевезення зерна від виробників до портових елеваторів; ефективне використання елеваторних потужностей, що надають послуги зі зберігання зернових; нарощення пропускної здатності системи зберігання, що відповідатиме сучасним потребам ринку зерна України, зокрема в плані забезпечення експортних потоків зерна; стимулювання зведення як невеликих та середніх лінійних елеваторів, які забезпечують фермерам якісне зберігання, так і великих портових комплексів, які можуть накопичувати сотні тисяч тонн зерна; будівництво річкових барж для транспортування зерна, що дасть змогу швидко й дешево доставляти вантажі до великих експортно перевантажувальних терміналів. Розв'язання даних завдань може бути поступовим і можливо за умови залучення капіталу для розвитку та побудови потужностей для зберігання зернових.

Список використаних джерел

1. Журнал «Хранение и переработка зерна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hipzmag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=928:928&Itemid=2.
2. Журнал "Кореспондент" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/business/economics/1293812-urozhaj-zerna-v-ukraine-stal-rekordnym-za-vse-gody-nezavisimosti.
3. *Косарева Т.В.* Аграрна логістика: сутність та багатоаспектність / Т.В. Косарева // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 37-44.
4. *Міщук І.* Логістика торговельного підприємства: зміст, напрямки, проблеми / І.Міщук // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка": логістика. ─ 2007. – № 594. – С. 461-467.
5. *Нагловский С.Н.* Логистика : моногр. / С.Н. Нагловский – Ростов-н/Д. : РГЭА, 1997. ─ 286 с.
6. «Світ Агро Технологій» [Електронний ресурс]//Режим доступу: http://svitagro.com/sistemi-zberigannya-zerna-v-ukrayini-ta-rosiyi-zagalniy-stan-ta-perspektivi
7. *Фролова Л.В.* Механізми логістичного управління торговельним підприємством : моногр. / Л.В. Фролова. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 322 с.
8. Інформаційно-аналітична компанія "ПроАгро" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: httphttp://www.proagro.com.ua/member/config/.
9. *Blaik P.* Logistyka / P. Blaik. – Warszawa, 1999. – 244 s.
10. *Broggi M.* Logistik – was heist das eigentlich? / M. Broggi // Schweizerische Handelszeitung (SHZ). – 1987. – № 4. – S.
11. *Coyle J.* Zarzadzanie Logistyczne / J. Coyle, E. Bardi, C. Langlay. – Warszawa : PFE, 2002. – 734 s.
12. *Christofer M.* Logistyka i zarzadzanie lancuchem prodigy / M.Christofer. – Warszawa, 2000. – 273 s.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

*

УДК 658.168.5:338.432(477)

*І.С. АРТЕМЕНКО, аспірант**
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Аналіз процесу концентрації виробництва в аграрних підприємствах України та оцінювання її результатів

Постановка проблеми. Концентрація виробництва зумовлена, насамперед, науково техніко-технологічним прогресом і впровадженням його досягнень у виробництво. У більшості випадків розміри існуючих підприємств із часом не унеможливлюють рентабельно вести виробництво й виникає проблема його розширення, як правило, на новій техніко-технологічній та організаційній основі. Крім того, концентрація виробництва посилюється також ринковою конкуренцією. Саме вона призводить, з одного боку, до банкрутства багатьох підприємств і примусового їх поглинання великими, а з іншого – штовхає товаровиробників на добровільне об'єднання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В економічній літературі концентрацію виробництва трактують як процес зосередження землі, засобів виробництва, робочої сили й обсягу виробництва продукції в одних і тих самих підприємствах. Питання концентрації в аграрному секторі досліджували такі українські вчені, як В. Андрійчук [1,2], А. Астапович [3], В. Костицький [10], О. Костусєв [11], Н. Кизим [9], Ю. Макаренко [13], М. Кропивко [12], Б. Пасхавер [14] та ін. [7, 17, 18]. Основна увага приділялася теоретичним засадам щодо питань концентрації виробництва, удосконаленню методів визначення рівня концентрації сільськогосподарського виробництва, його впливу на ефективність агросфери, наслідкам процесу надконцентрації агропромислового виробництва і земельних ресурсів, а також проблемним аспектам регулювання функціонування агропромислових компаній.

Між тим проблема концентрації у цілому в сільському господарстві досліджена недостатньо, ряд аспектів вимагають поглибленого узагальнення на базі новітніх даних про тенденції змін в обсягах виробництва та землекористування суб'єктів господарювання.

Мета статті – аналіз концентрації виробництва в сільському господарстві за двома важливими показниками: площа землекористування й обсяг грошової виручки (чистий дохід), їхніх зв'язків із результатами діяльності аграрних формувань і відповідні узагальнення щодо розвитку даного процесу на перспективу.

Зазначимо, що концентрацію виробництва можна розглядати не тільки в динаміці як процес, але й у статистиці за певний період часу. У цьому випадку головним показником є кількість і частка великих агроструктур у загальній їх кількості та обсягах товарної продукції.

Виклад основних результатів дослідження. Концентрація виробництва дає змогу підприємству вживати необхідних заходів, спрямованих на зростання родючості землі, захист її від водної й вітрової ерозії, впроваджувати прогресивні системи ведення землеробства і тваринництва, енергоощадні технології [5].

В аграрному секторі концентрація може здійснюватися за двома напрямами:

усередині підприємства накопиченням та інтенсифікацією виробництва;

централізацією, об'єднанням підприємств в одне, більш велике.

Ці напрями тісно взаємозв'язані. Просте об'єднання дрібних товаровиробників збільшує розміри нового підприємства за площею землі, матеріально-технічними ресур-

* Науковий керівник – В.Г. Андрійчук, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© І.С. Артеменко, 2014

сами, чисельністю працюючих і обсягом виробленої продукції. Однак укрупнення спочатку не приводить до якісних змін, воно лише утворює нову продуктивну силу. Використовуючи об'єднані ресурси, укрупнене підприємство в змозі реалізувати масштабні заходи щодо поліпшення виробництва, чого не можуть зробити дрібні підприємства. Практично створюються передумови для зростання концентрації виробництва на основі його інтенсифікації й накопичення.

Слід зазначити, що в початковому періоді переходу до ринкових відносин в економіці України почався зворотний процес – деконцентрації виробництва, який супроводжувався утворенням широкої мережі малих та середніх підприємств і поділу існуючих великих підприємств. Нині, як буде показано далі, концентрація в сільському господарстві України набуває прискореного розвитку.

Загалом, концентрація виробництва є прогресивним процесом. Саме тому в ринковій системі господарювання в усіх галузях національного господарства діє тенденція до зростання концентрації виробництва [13].

За даними Державної служби статистики України стосовно кількості діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві за 2002–2012 роки, спостерігається тенденція до скорочення їхньої кількості. Станом на 2012 рік усього у сільському господарстві зареєстровано 55 866 суб'єктів господарювання, тоді як у 2002 році – 61 178, тобто відбулося їхнє зменшення на 5312, або на 8,7%. У 2012 році порівняно з 2011-м кількість підприємств скоротилася на 267 од., що зумовлює збільшення їхнього розміру. Тобто, відбувається процес концентрації. Історія розвитку світового сільського господарства яскраво демонструє, що у цій галузі вже давно простежується тенденція до концентрації виробництва, формою вияву якої стало скорочення кількості фермерських господарств і збільшення площ землекористування й обсягу продажу у тих, що функціонують.

Існує кілька основних показників, які характеризують концентрацію виробництва, проте основними з них, як уже зазначалося, є площа сільськогосподарських угідь та обсяг грошової виручки на одне підприємство. Для аналізу концентрації виробництва за цими двома показниками скористаємося інформацією, яка представлена кількістю сільськогосподарських підприємств у розрізі окремих виділених груп у загальній їх кількості (табл. 1).

Наведені у таблиці дані демонструють розподіл сільськогосподарських підприємств за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції й послуг як одного з головних показників їх розміру і відображають тенденцію до зменшення кількості дрібних підприємств та збільшення великих. Зокрема, дані таблиці показують, що за досліджувані роки кількість підприємств із обсягом чистого доходу від 1 до 5 млн грн скорочується, а починаючи від 5,1 млн кількість підприємств збільшується. Найбільше скорочення відбулося в групі із чистим доходом до 1 млн грн і становить 6,1%, тоді як найбільше нарощення – в групі підприємств із чистим доходом від 50,1 до 100,0 тис. грн, а їхня частка в усій кількості підприємств зросла з 1,1 до 2,7%. Така ж закономірність спостерігається й щодо обсягу чистого доходу та чисельності зайнятих працівників.

1. Розподіл сільськогосподарських підприємств за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг

Підприємства з чистим доходом (виручкою)	У % до загального значення								
	кількість підприємств			обсяг чистого доходу(виручки)			загальної чисельності зайнятих		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
До 1 млн грн	23,3	25,5	17,2	1,3	1,0	0,6	4,9	4,3	3,6
1,1-2,5	19,3	16,9	16,0	4,0	2,8	2,0	7,2	6,0	4,8
2,6-5,0	19,6	17,8	16,4	8,6	6,4	4,5	12,2	9,6	7,9
5,1-10,0	18,8	19,4	19,9	16,2	13,6	10,7	20,5	17,9	14,7
10,1-20,0	11,3	13,0	16,2	19,1	17,9	17,0	19,4	19,5	19,6
20,1-50,0	5,6	7,6	10,1	20,2	22,5	22,9	17,4	19,4	22,0
50,1-100,	1,1	1,5	2,7	9,3	10,2	13,8	7,0	8,3	10,4
Більше 100,0 млн грн	1,0	1,3	1,5	21,3	25,7	28,5	11,4	15,1	17,0

Джерело: Сільське господарство України за 2010-2012 роки / Стат. зб. – К., 2012. – С.53.

Рентабельність підприємства характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємство за рахунок грошової виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) повністю відшкодовує витрати на її виробництво й одержує прибуток як головне джерело розширеного відтворення. Тому розглянемо, яка закономірність спостерігається при групуванні підприємств за розміром чистого доходу на одне підприємство і рівнем їх рентабельності та забезпеченістю персоналом (чисельністю зайнятих працівників).

2. Залежність між обсягом чистого доходу на одне підприємство і рівнем рентабельності та забезпеченості персоналом

Показник	Рівень рентабельності, %			У середньому на 1 підприємство					
				чистий дохід (виручка), тис. грн			чисельність зайнятих, осіб		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012рр.
Підприємства з чистим доходом (виручкою)	20,7	26,4	20,2	8246	10176	13400	57	54	53
До 1 млн грн	-5,9	-2,8	-7,2	458	429	439	12	11	11
1,1-2,5	9,2	13,6	6,9	1697	1688	1707	21	19	16
2,6-5,0	16,9	21,1	12,2	3619	3054	3652	35	29	26
5,1-10,0	19,1	23,3	16,0	7093	7148	7233	62	50	36
10,1-20,0	20,4	26,8	19,6	13946	13923	14001	96	80	64
20,1-50,0	19,2	22,2	18,5	30028	30271	30342	177	138	114
50,1-100,	19,6	26,2	19,1	68137	67873	68282	361	292	206
Більше 100,0 млн грн	31,1	36,8	27,5	183093	205828	247884	715	645	590

Джерело: Сільське господарство України за 2010-2012 роки / Стат. зб. – К., 2012. – С. 53.

Вертикальний аналіз даних таблиці 2 показує, що рівень рентабельності зростає у кожному році від підприємств із меншим чистим доходом до підприємств із більшим чистим доходом. У даному випадку проявляється позитивна дія ефекту масштабу. Горизонтальний аналіз рентабельності доводить, що найвищий його рівень було досягнуто у 2011 році, а найнижчий – у 2012-му. Становлять інтерес середні темпи зростання рентабельності у переході від підприємств із меншим обсягом чистого доходу до підприємств із більшим чистим доходом у розрізі досліджуваних років.

Результати проведеного екстраполяційного аналізу показують, що, по-перше, рівень рентабельності в середньому по групах підприємств зростає на 3,9 п.п (рис.); по-друге, що за досліджувані роки чисельність зайнятих збільшується від підприємств із меншим обсягом чистого доходу до тих, де він вищий. Ця тенденція характерна для всіх досліджуваних років, але водночас спостерігається й інша – до зменшення чисельності зайнятих. В усіх групах підприємств у 2011-2012 роках по відношенню до 2010 року спостерігається скорочення чисельності працівників і найбільше – у групі підприємств із чистим доходом від 50,1 до 100 млн грн, темп зниження якого становить 42,9% у 2012 році та 19,11% у 2011-му.

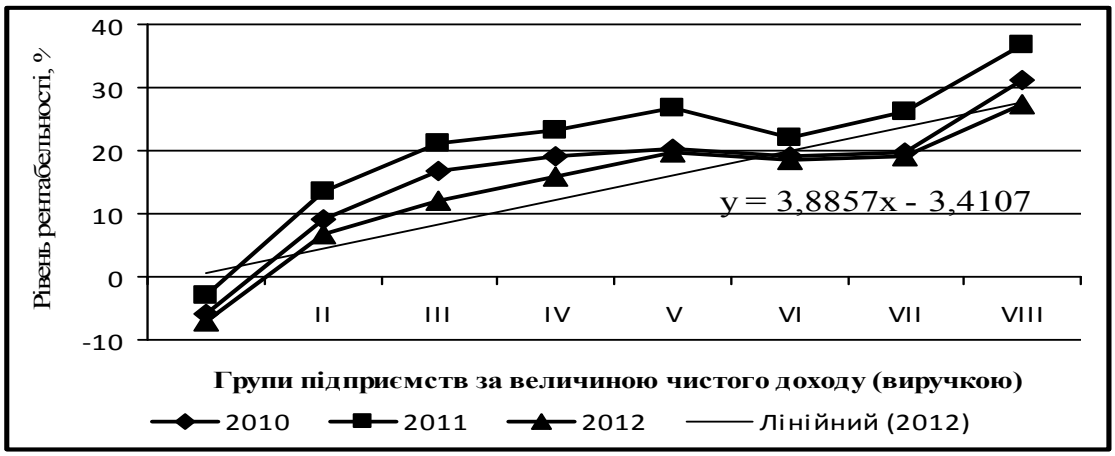

Динаміка (зміна) рівня рентабельності за групами підприємств

Джерело: Побудовано автором на основі даних таблиці 2.

Скорочення чисельності зайнятих пояснюється удосконаленням виробництва, розвитком НТП, запровадженням інновацій і заміною ручної праці механізованою. Обсяг чистого доходу за групами з розрахунку на одне підприємство зростає на 35% у підприємствах із чистим доходом більше 100 млн грн.

Певний інтерес викликає виявлення закономірності щодо взаємозв'язку між обсягом чистого доходу на одне підприємство в розрізі виділених груп та продуктивністю праці. В даному випадку продуктивність праці визначаємо по виділених групах підприємств діленням обсягу чистого доходу (виручки) на загальну чисельність зайнятих (табл. 3).

Водночас показник, що доводить, на скільки продуктивність праці у великих підприємствах перевищує її у малих підприємствах, розраховуємо діленням досягнутого рівня продуктивності праці відповідної групи підприємств на продуктивність праці підприємств із найбільшим обсягом виробництва чистого доходу.

3. Вертикальний і горизонтальний аналіз показника продуктивності праці в підприємствах із різним рівнем концентрації за показником чистого доходу (виручки від реалізації) сільськогосподарської продукції та послуг

Підприємства з чистим доходом (виручкою)	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	Продуктивність праці, тис. грн/осіб	Темп зміни продуктивності праці, %	Продуктивність праці, тис. грн/осіб)	Темп зміни продуктивності праці, %	Продуктивність праці, тис. грн/осіб	Темп зміни продуктивності праці, %
До 1 млн грн	38,17	15	39,00	12	39,91	9
1,1-2,5	80,81	32	88,84	28	106,69	25
2,6-5,0	103,40	40	105,31	33	140,46	33
5,1-10,0	114,40	45	142,96	45	200,92	48
10,1-20,0	145,27	57	174,04	55	218,77	52
20,1-50,0	169,65	66	219,36	69	266,16	63
50,1-100	188,75	74	232,44	73	331,47	79
Більше 100,0 млн грн	256,07	100	319,11	100	420,14	100

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних.

Горизонтальний аналіз показує, що продуктивність праці як у малих підприємствах, так і великих за роками зростає, проте різними темпами. Спостерігається важлива закономірність: у групах підприємств із меншим чистим доходом із розрахунку на одне підприємство темпи зростання продуктивності праці значно нижчі порівняно із темпами зростання у підприємствах із великим обсягом чистого доходу. Так, якщо у перших трьох групах з обсягом чистого доходу до 1 млн грн; 1,1 – 2,2; 2,6 – 5 млн грн темпи зростання становлять відповідно 105, 132 і 140%, то в останніх трьох групах з обсягом чистого доходу 20,1 – 50; 50,1 – 100; більше 100 млн грн – у межах 160–180%. Це є переконливим підтвердженням ефекту концентрації виробництва.

Вертикальний аналіз дає змогу визначити й оцінити наскільки продуктивність праці в кожній виділеній групі підприємств нижча від продуктивності праці у великих підприємствах. Наприклад, у 2012 році в групі підприємств із чистим доходом до 1 млн грн продуктивність праці порівняно з останньою групою підприємств становила лише 9%, а з чистим доходом від 1,1 до 2,5 млн грн цей показник порівняно з підприємствами із найбільшим обсягом грошової виручки дорівнював 25% і т.д.

Концентрація виробництва за грошовою виручкою супроводжується концентрацією окремих видів продукції. Таким яскравим прикладом є виробництво курятини в Україні.

Постійне нарощування обсягів виробництва м'яса курей компаніями свідчить про те, що збільшується концентрація ринку (табл. 4). Компанія «МХП» є надзвичайно потужною і, як видно з наведених у таблиці даних, має позитивну динаміку зростання як частки ринку, так і обсягів виробництва порівняно з іншими. При цьому існує тісний взаємозв'язок між відносними обсягами виробництва компаніями курятини в забійній масі та їх частками на ринку, які практично збігаються.

4. Виробництво провідними компаніями м'яса курей та їхня частка на ринку

Компанія	Забійна маса		Частка, %		
	2012 р.		2010 р.	2011 р.	2012 р.
	тис. т	%			
«МХП»	406,4	51,1	26,80	28,18	51,4
Комплекс «Агромарс»	114,2	14,4	12,40	13,67	14,5
Птахокомплекс «Дніпровський»	47,7	6,0	5,9	6,06	6,0
«Агро-Овен»	41,9	5,3	4,10	5,05	5,3

Джерело: Журнал «ТОП-100-рейтинг лучших компаний Украины».

За даними Державної служби статистики України, в грошовому вимірі експорт курятини зріс у 2,4 раза – до 150,683 тис. дол. «Якщо у 2012 році ми експортували близько 58 тис. т курятини, то в 2013 році плануємо збільшити постачання більше ніж у 2 рази», повідомила прес-служба компанії «МХП» [5]. Зокрема, частка найбільшої компанії на ринку становить 51,4%, а сукупність досліджуваних підприємств – 77,2%.

Оскільки основним показником концентрації, крім обсягу грошової виручки, є земельна площа сільськогосподарських підприємств, розглянемо тенденцію зміни розподілу за розміром цього ресурсу (табл. 5).

5. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь

Показник	Кількість підприємств			Площа сільськогосподарських угідь, тис. га		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Підприємства, що мали с.-г. угіддя У т.ч. площею, га:	48824	48256	47652	21585,9	21570,6	21914,2
до 5,0	5784	5639	5332	18,3	17,8	16,8
5,1-10,0	4038	3983	3809	31,9	31,4	30,0
10,1-20,0	4925	4897	4795	76,3	75,6	74,2
20,1-50,0	13707	13535	13334	519,8	512,2	504,3
50,1-100,0	4831	4895	5016	345,2	350,0	360,9
100,1-500,0	7181	7195	7261	1743,1	1757,7	1777,4
500,1-1000,0	2667	2595	2624	1919,4	1870,4	1883,9
1000,1-2000,0	2661	2549	2565	3822,8	3664,8	3683,6
2000,1-3000,0	1347	1304	1270	3295,5	3188,8	3102,5
3000,1-4000,0	666	640	632	2293,0	2206,3	2178,9
4000,1-5000,0	376	355	334	1670,5	1577,9	1481,8
5000,1-7000,0	332	342	337	1919,6	1975,2	1959,1
7000,1-10000,0	178	175	179	1479,6	1456,0	1504,3
Більше 10000,0	131	152	164	2450,9	2886,8	3356,5

Джерело: Сільське господарство України за 2010-2012 роки / Стат. зб. – К., 2012. – С. 51.

Наведена інформація дає змогу стверджувати, що кількість підприємств із невеликими земельними масивами скорочується, їхня площа сільськогосподарських угідь зменшується. Водночас кількість підприємств із площею угідь понад 50,1 га зростає, що зумовлено концентрацією виробництва й нерідко супроводжується надконцентрацією земельних ресурсів, яка вимагає детального дослідження.

Концентрація і надконцентрація земельних ресурсів безпосередньо пов'язана з орендою земельних ділянок сільськогосподарського призначення. На нинішній час існує багато компаній, які мають великі площі землекористування, якщо цей процес не призупинити – існує велика загроза повної монополізації на ринку оренди землі [2].

Наприклад, Ukrlandfarming уже має в користуванні 760 тис. га землі. Продовжує нарощувати «земельні м'язи» компанія «МХП», земельний банк якої збільшився на 75 тис. га у період із 01.01. до 01.09.2013 року й становить 360 тис. га. Компанія «Кернел» збільшила земельний фонд до 90 тис. га та станом на 01.09.2013 року її земельний фонд становив 422 тис. га.

Таким чином, якщо цей процес і надалі розвиватиметься стрімко, як це мало місце за останні 13 років, то не виключено, що невдовзі в Україні надконцентрація земельних ресурсів досягне такого рівня, за якого

2-3 десятки агропромислових холдингів стануть майже єдиними суб'єктами аграрного бізнесу, оскільки дрібні й середні сільськогосподарські товаровиробники не витримуватимуть конкуренції насамперед через неможливість виплачувати таку орендну плату, яку спроможні виплачувати холдингові структури завдяки одержанню ефекту масштабу [1].

Розв'язати проблему надконцентрації можливо визначенням граничних меж розміру землекористування агропромислових компаній. Адже, як показує практика, холдинги, незалежно від того, яка площа ними орендується, прагнуть збільшення свого земельного банку.

Це надзвичайно актуальне питання сьогодення. Нові раціональні розміри сільгосппідприємств повинні відповідати всім особливостям ведення товарного виробництва, інтересам виробників і світовим тенденціям концентрації виробництва з урахуванням соціальної відповідальності бізнесу.

Щодо країн-членів ЄС, то за даними Євростату станом на 2010 рік у сільському господарстві було задіяно 12014,7 млн господарств. За останні кілька років, зокрема за період із 2003 року, їхня кількість зменшилася майже на 3000 од., або на 20%. Це стосується практично всіх форм господарювання за розміром земельної площі. Скоротилася кількість підприємств на 4,8% (2 млн 643 форми) із земельним масивом до 5 га; на 5,7% – із розміром від 5 до 10 га. Із виробничими площами понад 50 га – господарства мають тенденцію до збільшення, а отже, й до укрупнення (кількість підприємств зросла на 0,9%) [9].

У США, які мають розвинену економіку, в країнах Латинської Америки також відбувається процес концентрації в сільському господарстві. Все це показує, що даний процес не є місцевим чи локальним явищем, притаманним лише окремим країнам, а явищем всеохоплюючим зі стійкою тенденцією до посилення, яке займає вагоме місце у розвитку економіки країн.

Велику роль відіграють малі форми господарювання і в роздрібній торгівлі, сфері послуг. Невеликі підприємства мають мобільне, гнучке виробництво, змогу ризикувати, швидко оновлювати асортимент продукції та обладнання. Вузька спеціалізація сприяє поліпшенню якості продукції. При цьому більшість дрібних фірм технологічно й економічно тісно пов'язана з великими фірмами, працює за їхніми замовленнями. Збільшення кількості підприємств чи фірм у межах однієї галузі характеризує горизонтальну інтеграцію виробництва. Вертикальна інтеграція знаходить свій вияв у комбінуванні та диверсифікації виробництва. Однобічне трактування переваг концентрації виробництва призводить до гігантоманії, надконцентрації, структурної деформації тотального монополізму. Тому вкрай актуальним є оптимальне поєднання великих, середніх і дрібних підприємств, демонополізація, диверсифікація виробництва, державна підтримка малого бізнесу.

Висновки. Як переконують дослідження, процес концентрації в аграрних підприємствах набуває все більшого розмаху. В результаті зростає обсяг чистого доходу (виручки), рівень рентабельності та продуктивність праці для підприємств із обсягом чистого доходу від 5,1 млн грн. Процес концентрації виробництва в АПК України за своїми масштабами набуває характеру надконцентрації.

Нині частка сільськогосподарських земель, що контролюються різними великими аграрними компаніями, істотно зростає, що супроводжується скороченням кількості суб'єктів господарювання. Тому для недопущення монополізації ринку оренди землі необхідно встановити граничні межі їх землекористування.

Тенденція до зростання питомої ваги великих виробників у загальному обсязі сільськогосподарської продукції не означає, що потрібно відмовлятися від малих підприємств і позбавляти їх можливостей та перспектив свого розвитку, оскільки в сільському господарстві вони розв'язують соціальні проблеми й зберігають мовні, культурні традиції країни.

Подальший глибший розгляд питань щодо встановлення меж розмірів землекористування (однієї компанії) з урахуванням економічної та соціальної ефективності, місця малих, середніх і великих підприємств в аграрному секторі є актуальним і може стати об'єктом наступних досліджень.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г.* Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014 – № 2. – С. 5.
2. *Андрійчук В. Г.* Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
3. *Астапович А.З.* Транснациональный капитал США в мировом хозяйстве / А.З. Астапович – М.: Наука, 1990. – 200 с.
4. *Беседа Я.* Диетический продукт / Я. Беседа // ТОП-100-рейтинг лучших компаний Украины. – 2012. – №3.– Окт.
5. *Горбонос Ф.В.* Економіка підприємств: підруч. / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик. – К: Знання, 2010. – 464с.
6. *Гуторов А.О.* Визначення оптимального розміру землекористування сільськогосподарських підприємств / А.О. Гуторов // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С.55.
7. *Динз Г.* К победе через слияние. Как обратить отраслевую консолидацию себе на пользу / Г. Динз. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С. 17.
8. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємства в Україні» від 22.03.2012 №4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua.
9. *Кизим Н.А.* Концентрация и интеграция капитала / Н.А.Кизим. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 102 с.
10. *Костицький В.В.* Закон перманентної концентрації капіталу: Економічна історія та українські реалії / В.В. Костицький. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 198 с.
11. *Костусев А.А.* Конкурентная политика в Украине / А.А. Костусев. – К.:КНЕУ, 2004. – 310с.
12. *Кропивко М.Ф.* Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованності агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / М.Ф Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 3.
13. *Макаренко Ю.П.* Вирішення проблеми реалізації виробленої продукції малими формами аграрного господарювання / Ю.П. Макаренко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 51.
14. *Пасхавер Б.Й.* Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013 – № 1. – С.16-23.
15. Сільське господарство України 2012 // Стат. зб. – К., 2012. – 386 с.
16. *Кваша С.М.* Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу / С.М. Кваша, К.С. Кваша. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
17. *Baumol W.* The Free-Market Innovation Machine: Analysing the Growth Miracle of Capitalism. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 342 p.
18. *Servaes H., Tufano P.* The theory and practice of capital corporate structure / Deutsche Bank. – 2006. – №1. – 90 p.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2014 р.

*

УДК 338.433:338.49

О.М. ПОПАДЮК, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Розвиток інфраструктури аграрного ринку як складової системи механізмів підтримки і стимулювання підприємництва

Постановка проблеми. Ринкові відносини відкривають перед товаровиробниками широкі можливості для вибору форм господарювання, спеціалізації та диверсифікації виробництва, каналів реалізації продукції, джерел фінансування й інвестування. Побудова цивілізованого аграрного товарного ринку зумовлена розвитком відповідної ринкової інфраструктури, яка нині в Україні є недостатньо розвиненою, оскільки більшість її елементів знаходиться лише на початковому етапі розвитку і не виконує своїх функцій у повному обсязі. Тому виникає ряд проблем щодо взаємодії ринкових суб'єктів господарювання. Одним із вагомих чинників стабільного й ефективного функціону-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© О.М. Попадюк, 2014

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г.* Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014 – № 2. – С. 5.
2. *Андрійчук В. Г.* Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
3. *Астапович А.З.* Транснациональный капитал США в мировом хозяйстве / А.З. Астапович – М.: Наука, 1990. – 200 с.
4. *Беседа Я.* Диетический продукт / Я. Беседа // ТОП-100-рейтинг лучших компаний Украины. – 2012. – №3.– Окт.
5. *Горбонос Ф.В.* Економіка підприємств: підруч. / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик. – К: Знання, 2010. – 464с.
6. *Гуторов А.О.* Визначення оптимального розміру землекористування сільськогосподарських підприємств / А.О. Гуторов // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С.55.
7. *Динз Г.* К победе через слияние. Как обратить отраслевую консолидацию себе на пользу / Г. Динз. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С. 17.
8. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємства в Україні» від 22.03.2012 №4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua.
9. *Кизим Н.А.* Концентрация и интеграция капитала / Н.А.Кизим. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 102 с.
10. *Костицький В.В.* Закон перманентної концентрації капіталу: Економічна історія та українські реалії / В.В. Костицький. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 198 с.
11. *Костусев А.А.* Конкурентная политика в Украине / А.А. Костусев. – К.:КНЕУ, 2004. – 310с.
12. *Кропивко М.Ф.* Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованності агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / М.Ф Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 3.
13. *Макаренко Ю.П.* Вирішення проблеми реалізації виробленої продукції малими формами аграрного господарювання / Ю.П. Макаренко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 51.
14. *Пасхавер Б.Й.* Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013 – № 1. – С.16-23.
15. Сільське господарство України 2012 // Стат. зб. – К., 2012. – 386 с.
16. *Кваша С.М.* Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу / С.М. Кваша, К.С. Кваша. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
17. *Baumol W.* The Free-Market Innovation Machine: Analysing the Growth Miracle of Capitalism. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 342 p.
18. *Servaes H., Tufano P.* The theory and practice of capital corporate structure / Deutsche Bank. – 2006. – №1. – 90 p.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2014 р.

*

УДК 338.433:338.49

О.М. ПОПАДЮК, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Розвиток інфраструктури аграрного ринку як складової системи механізмів підтримки і стимулювання підприємництва

Постановка проблеми. Ринкові відносини відкривають перед товаровиробниками широкі можливості для вибору форм господарювання, спеціалізації та диверсифікації виробництва, каналів реалізації продукції, джерел фінансування й інвестування. Побудова цивілізованого аграрного товарного ринку зумовлена розвитком відповідної ринкової інфраструктури, яка нині в Україні є недостатньо розвиненою, оскільки більшість її елементів знаходиться лише на початковому етапі розвитку і не виконує своїх функцій у повному обсязі. Тому виникає ряд проблем щодо взаємодії ринкових суб'єктів господарювання. Одним із вагомих чинників стабільного й ефективного функціону-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© О.М. Попадюк, 2014

вання продовольчого ринку є його інфраструктура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти функціонування аграрного товарного ринку й розвитку його інфраструктури знайшли відображення у ряді праць таких учених, як Б.Л. Беренштейн [1], І.В. Бутирська [2], М.Й. Малік [3], В.А. Мамчур [4], І.В. Паска [5], О.М. Супрун [12], П.Т. Саблук, В.П. Ситник, З.П. Ніколаєва [13] та ін. Однак на сучасному етапі становлення ринкової інфраструктури не досить чітко встановлені методологічні засади формування окремих її елементів, особливо маркетингових.

Мета статті – обґрунтування основних принципів формування, аналізу стану, напрямів удосконалення та факторів, які ускладнюють ситуацію розвитку інфраструктури аграрного товарного ринку.

Виклад основних результатів дослідження. У вітчизняній теорії, правовому полі та практиці господарювання існують неоднозначні тлумачення щодо визначення економіко-правової сутності й складу ринкової інфраструктури, її впливу на економічне зростання виробництва.

Традиційно ринкова інфраструктура розглядається як сукупність галузей, видів діяльності, організаційно-правових та економічних відносин, яка забезпечує функціонування, взаємодію й регулювання елементів економіки через товарні, фінансові, інформаційні потоки з метою подальшого зростання виробництва та забезпечення соціально-економічної стабільності в країні.

Формування інфраструктури аграрного ринку здійснюється за умови синхронного розвитку трьох його складників: маркетингового, фінансово-кредитного й інформаційно-консультаційного. Залишаючись самостійними і маючи власну функціональну спрямованість, складники інфраструктури аграрного ринку постійно взаємодіють та взаємно доповнюють один одного [14].

На макроекономічному рівні ринкову інфраструктуру визначено як складову частину загального устрою економічного, правового й політичного життя, що має допоміжний характер і забезпечує нормальну діяльність економічної системи у цілому. Вона охоплює систему державних, приватних, громадських інститутів (організацій та установ) і технічних засобів, що обслуговують основне виробництво.

Склад інфраструктури аграрного товарного ринку – це система елементів, що забезпечують стабільне безперебійне функціонування господарських зв'язків в агропромисловому комплексі, взаємодію суб'єктів аграрного ринку та вільне просування ресурсів, товарів і послуг на ринку [15].

До інфраструктури аграрного ринку віднесено товарні біржі, оптові ринки, торгові доми, ярмарки, аукціони. Елементами інфраструктури, що покликана обслуговувати товаровиробників, створювати умови для своєчасного й безперервного нарощування обсягів пропозиції продукції на ринку, є транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування тощо.

Окремі елементи інфраструктури створюються державою, інші – самими підприємницькими структурами. При цьому держава повинна визначати основні правові умови функціонування інфраструктури та окремих її елементів, а ринок – обумовлювати кон'юнктуру необхідних послуг, тобто їх обсяг, види, вартість [16].

При визначенні суті поняття ринкової інфраструктури використовується системний підхід, розглядаючи ринкову економіку як соціально орієнтовану, складну структуровану систему. Як і система в цілому, окремі її підсистеми характеризуються своїми об'єктами, суб'єктами, способами їх взаємодії, а також сукупністю виконуваних цільових функцій. Функціонування національного аграрного ринку, який є сукупністю взаємозв'язаних, специфічних видів ринку, безпосередньо залежить від стану його інфраструктури та окремих її складників, які прискорюють і полегшують укладення й здійснення ринкових угод. Мета інфраструктури – забезпечити стабільне, безперебійне функціонування господарських зв'язків в АПК, взаємодію суб'єктів аграрного ринку та вільне просування ресурсів, товарів і послуг на ньому [17].

Існуюча у вітчизняному аграрному секторі ринкова інфраструктура ще не є доскона-

лою, оскільки знаходиться лише на початковому етапі свого формування, її окремі складові елементи розрізнені та функціонують хаотично. Функціонуванню інфраструктурних елементів на регіональному рівні бракує системності, а процесу їх становлення – послідовності. Навіть поняття ринкової інфраструктури, її функції й порядок формування чітко не визначені для умов перехідної економіки.

Основними принципами формування ринкової інфраструктури аграрного сектору є такі:

наявність ефективної системи інфраструктурного забезпечення, яка визначає господарські взаємозв'язки між суб'єктами господарювання та регулює потоки товарів, послуг, фінансів, робочої сили, є обов'язковою умовою успішного функціонування ринкової системи господарювання;

реформи, які відбуваються в Україні, мають на меті створення збалансованої ринкової економіки й одночасно сприяють розвитку всіх складників ринкової інфраструктури;

важливим принципом формування інфраструктури є її стабільність, що передбачає стабільне функціонування основних елементів інфраструктури, а також законодавче їх забезпечення;

кожний елемент ринкової інфраструктури повинен відзначатися чіткою цільовою спрямованістю на ефективний розвиток економіки, гнучкістю до умов ринкового середовища, максимально задовольняти потреби суб'єктів господарювання та відповідати міжнародним і державним стандартам якості обслуговування, взаємодії та керування;

при формуванні ринкової інфраструктури необхідно враховувати зростаючу інтеграцію української економіки у світові економічні структури при обов'язковому дотриманні національних інтересів [18].

Аналіз стану ринкової інфраструктури аграрного сектору показав, що відсутні тривалі, стабільні зв'язки; відносини не ґрунтуються на дієвій контрактній основі; деформована структура попиту внаслідок низької платоспроможності населення; велика роздрібненість комерційної мережі; відсутні професійні гуртові продавці; відсутня прозорість розрахунків; високий ризик комерційних операцій; існує дефіцит достовірної кон'юнктурної інформації про ринки продовольства; відсутня система цінового моніторингу; домінують неорганізовані місця продажу з примітивною інфраструктурою і антисанітарними умовами; біржі не виконують функцій, зокрема як індикатора формування цін; велика амплітуда коливання цін; обсяги реалізації аграрної продукції на біржах безпосередньо товаровиробниками становлять дуже малу частку [19].

Ускладнюють ситуацію відсутність інформації про кон'юнктуру ринків сільськогосподарської продукції, низька комунікаційна мережа, недостатність дрібнооптових формувань із закупівлі, оптових плодоовочевих ринків, а також їх відповідного обладнання холодильним устаткуванням та складами. Триває практика адміністративного контролю за функціонуванням об'єктів інфраструктури ринку, що впливає на ціноутворення, вибір партнерів і каналів збуту. Застосовуються адміністративні важелі впливу на укладення угод лише через біржі, чи інші формування, що є прямим втручанням у підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання. Біржі не є індикатором ринкових цін, майже не проводиться аукціонна торгівля живою худобою [20].

Формування ринкової інфраструктури включає створення комплексної багаторівневої системи, метою якої є задоволення потреб споживачів та інтересів товаровиробників. Інфраструктура виконує функції розподілу, нагромадження, а також маркетингову, комунікаційну тощо. Особливостями розвитку елементів ринкової інфраструктури є те, що деякі з них почали відроджуватися лише кілька років тому. Це, насамперед, стосується товарних бірж. До завдань біржової торгівлі можна віднести:

чітке виконання основних функцій торгівлі;

виявлення і врегулювання біржових цін;

страхування учасників біржових торгів від коливань цін;

створення структури виробничих відносин, які породжують конкуренцію між товаровиробниками.

Нагадаємо, що правові умови створення та діяльності товарних бірж на території України визначає Закон України "Про това-

рну біржу" [6], згідно з яким товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність, і має на меті надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту й пропозиції на товари, вивчення, упорядкування та полегшення товарообігу і пов'язаних із ним торговельних операцій.

Положення щодо біржової торгівлі містять також інші законодавчі акти. Так, Законом України "Про зерно та ринок зерна в Україні" визначено, що акредитовані біржі – це товарні біржі, яким надано відповідним державним органом висновок про їхню відповідність щодо надання послуг з укладення біржових угод купівлі-продажу зерна та продуктів його перероблення [7].

Стаття 17 Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" містить положення щодо Аграрної біржі. Відповідно до цієї статті Постановою Кабінету Міністрів України від 26.12.2005 року № 1285 "Про створення Аграрної біржі" було затверджено статут Аграрної біржі та склад її наглядової ради [8]. Ця біржа створена з метою надання біржових послуг суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, продажу товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних заставних, а також із проведення й організації розрахунково-клірингової діяльності.

Метою формування мережі біржового аграрного ринку є створення конкурентного середовища, забезпечення структурної перебудови економіки України.

Зважаючи на певні недоліки чинного законодавства щодо біржового ринку Кабінетом Міністрів України було подано до Верховної Ради України проект Закону України від 02.03.2007 року № 3256 "Про товарну біржу" в новій редакції [9]. Ним визначався статус товарної біржі як суб'єкта господарювання, що надає послуги з укладення біржових договорів, виявлення попиту та пропозицій на біржові товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним із ним торговельним операціям; вказані основні принципи й засади діяльності товарної біржі, її права, обов'язки та гарантії діяльності, види біржових угод і правила біржової торгівлі. Проте цей законопроект до цього часу не прийнятий парламентом України.

Пріоритетними напрямами розвитку вітчизняного біржового аграрного ринку є:

запровадження нових та вдосконалення чинних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність товарної біржі з укладення форвардних, ф'ючерсних угод і опціонів, розрахункових палат, бірж, системи гарантій в умовах обслуговування угод спотового аграрного ринку, створення умов для функціонування біржової інфраструктури;

виконання комплексу заходів щодо запровадження торгівлі товарними деривативами, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція й продовольство, враховуючи організаційне, інформаційне, програмне, розрахункове, правове забезпечення;

запровадження стандартизованих правил торгівлі форвардними біржовими контрактами та інших обов'язкових документів, що обслуговують процедуру укладення біржових угод і гармонізація їх із міжнародними стандартами.

Чинне правове поле України не містить спеціальних законодавчих актів щодо створення та діяльності оптових (гуртових) ринків і аукціонів. Проте для ефективного просування продукції АПК на ринок та її реалізації важливо розвивати оптові, оптово-роздрібні, міські продовольчі ринки, які утворюють керований, регульований механізм товарного обігу з відповідною інфраструктурою, що включає в себе комплекс торговельних, складських, адміністративних приміщень і допоміжних служб. Саме гуртові ринки й аукціонні торги за наявності попиту та пропозиції дають змогу забезпечувати максимальну відкритість процесу ціноутворення і встановлювати об'єктивні ринкові ціни. Така форма торгівлі є не лише індикатором ринкових цін, а й заходом щодо зниження маркетингових витрат на цьому сегменті ринку та поліпшення культури ринкових відносин. Не менш важливим є фактор психологічного впливу відкритих торгів на подальшу поведінку партнерів.

Нормативно-правовим актом, що стосується оптових ринків, є Постанова Кабінету Міністрів України "Про оптові продовольчі ринки", якою схвалено основні напрями створення і функціонування оптових продовольчих ринків [10]. Згідно із цією Постановою оптовий продовольчий ринок – це суб'єкт підприємницької діяльності, який утворено відповідно чинного законодавства й метою діяльності якого є створення необхідних умов для здійснення операцій із продажу та купівлі наявних видів сільськогосподарської продукції й продуктів її переробки, укладення відповідних торговельних угод.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 року № 1447-р "Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції" спрямоване на створення 25 оптових ринків (9 – у 2009 році, 16 – у 2011-му) та удосконалення процесу реалізації сільськогосподарської продукції, ефективніше використання мережі збуту сільськогосподарської продукції, запобігання несправедливій конкуренції, задоволення в повному обсязі потреби споживачів у якості й безпечності сільськогосподарської продукції; визначення шляхів і форм участі держави у створенні та розвитку мережі оптових ринків; створення сучасних, інтегрованих до світової системи оптових ринків у всіх регіонах країни [11].

Розвиток гуртових ринків стримується неврегульованістю нормативних актів, що стосуються їхньої діяльності, зокрема щодо виділення земельних ділянок, оподаткування тощо. Для подальшого розвитку мережі гуртових сільськогосподарських ринків необхідно врегулювати питання щодо виділення земельної ділянки для функціонування ринку, ринкового збору, документального оформлення факту купівлі-продажу на гуртовому ринку. Ці питання врегульовані Законом України "Про оптові ринки сільськогосподарської продукції" від 25.06.2009 року № 1561-VI.

Формою оптової торгівлі, яка присутня в Україні на ринку племінної худоби, є аукціонний продаж. Однак за відсутності налагодженого механізму загальний обсяг продажу великої рогатої худоби через аукціони незначний, тому необхідна відповідна система економіко-правових відносин щодо аукціонної діяльності.

Наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 05.06.2002 року № 153/44 "Про затвердження Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці", що регламентує порядок організації й проведення аукціонів живої худоби (племінної, неплемінної продуктивної) та птиці (далі худоба і птиця), визначено повноваження аукціонного комітету й порядок оформлення угод купівлі-продажу.

Аукціон худоби і птиці – це організаційна форма публічного продажу худоби та птиці в зазначений час і в установленому місці з попереднім їх оглядом.

Ефективність функціонування аграрних бірж та інших об'єктів інфраструктури залежить від наявності торгових домів, які характеризуються універсальною комерційно-посередницькою діяльністю і різноманітними виробничими й інвестиційно-фінансовими операціями. Торгові доми нині поєднують торговельно-посередницькі установи різного профілю та типу: оптові, оптово-роздрібні, роздрібні й торговельно-виробничі підприємства. Масштаби їхньої діяльності та організаційно-правові форми дуже різні. Найширшого розвитку одержали універсальні торгові доми – багатогалузеві формування, що є великими торговельними об'єднаннями, котрі мають тісні контакти з виробниками товарів і банками.

Форми, в яких можуть функціонувати агроторгові доми, визначаються Законом України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 року № 1576-XII.

Висновки. Серед першочергових завдань удосконалення аграрного ринку у сфері інфраструктури вбачаються такі:

розвиток системи постійного моніторингу та прогнозування стану ринків сільськогосподарської продукції – складання й публікація звітних і прогнозних балансів з основних видів продукції та продовольчих ресурсів, видання фахових оглядів кон'юнктури й прогнозу ринків тощо;

розширення мережі заготівельно-збутових кооперативів та масштабів їхньої

діяльності в сільській місцевості, удосконалення роботи товарних бірж, агроторгових домів, розширення форвардної й ф'ючерсної торгівлі;

формування нормативно-правової бази як єдиної системи ринкової інфраструктури, для чого доцільно прийняти відповідні Закони України.

Список використаних джерел

1. *Беренштейн Б.Л.* Перспективи розвитку українського біржового аграрного ринку / Б.Л. Беренштейн, О. М. Третяк // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 50-56.
2. *Бутирська І.В.* Інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення: монографія / В.В. Бутирська. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 238 с.
3. *Малік М.Й.* Інфраструктурна складова аграрного ринку / [М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, Н.Г. Копитець] / Функціонування аграрного ринку в умовах глобалізації економіки / Саблук П. Т., Білорус О. Г., Кваша С. М. [та ін.]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2009. – 56 с.
4. *Мамчур В.А.* Інституції та "суспільний розмір" аграрного ринку / В. А. Мамчур // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 161-166.
5. *Паска І.М.* Досвід організації та функціонування оптових продовольчих ринків / І. М. Паска // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 6. – С. 59-61.
6. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 року № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.
7. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 року № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35. – Ст. 258.
8. Про створення Аграрної біржі [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2005 року № 1285 // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1285-2005-%D0%BF/print1326902009863176.
9. Про товарну біржу [Електронний ресурс]: проект Закону України від 02.03.2007 року № 3256 // Законодавство України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webpro4_1?id=&pf3511=29627.
10. Про оптові продовольчі ринки [Електронний ресурс]: Закон України від 09.06.1999 року № 997 // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-99-%D0%BF/print1326902674511716.
11. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 року № 1447-р // Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1447-2008-%D1%80/print1326902674511716.
12. *Супрун О.М.* Функціонування ринкової інфраструктури в аграрній сфері економіки / О. М. Супрун // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 85-90.
13. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків / Саблук П. Т., Ситник В.П., Ніколаєва З. П. [та ін.]. – К.: ІАЕ, 2000. – 585 с.
14. *Basavaraja H., Mahajanashetti S. B. and Udagatti N. C.* (2007) "Economic analysis of postharvest losses in food grains in India: a case study of Karnataka", Agricultural Economics Research Review 20: 117-126.
15. *Bokusheva R., Finger R., Fishier M., Berlin R., Marin Y., Perez F. and Paiz F.* (2012) "Factors determining the adoption and impact of a postharvest storage technology". Paper presented at the International Association of Agricultural Economists Triennial Conference, Brazil, 18-24 August.
16. *Chamberlin J., Tadesse M., Benson T. and Zakaria S.* (2007) "An atlas of the Ethiopian rural economy: expanding the range of available information for development planning". Information Development 23(2-3): 181-192.
17. *Fan S., Hazell P. and Thorat S.* (2000) "Government spending, growth, and poverty in rural India", American Journal of Agricultural Economics 82(4): 1038-1051.
18. *Key N., Sadoulet E. and De Janvry A.* (2000) "Transaction costs and agricultural household supply response". American Journal of Agricultural Economics 82(2): 245-259.
19. *Khandker S., Bakht Z. and Koolwal G.* (2009) "The poverty impact of rural roads: the evidence from Bangladesh", Economic Development and Cultural Change 57: 685-722.
20. *Moi'se E., Delpeuch C., Sorescu S., Bottini, N. and Foch A.* (2013) "Estimating the constraints to agricultural trade of developing countries". OECD Trade Policy Papers. Paris: OECD Publishing.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

*

УДК 338.432

В.В. ШИРМА, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Вплив результатів інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва на рівень ефективності їх господарювання

Постановка проблеми. В Україні створилися необхідні умови для переведення економіки на інноваційну модель функціонування та розвитку. Сільське господарство останнім часом досягло стабільної позитивної динаміки, все більше нарощуючи валове виробництво сільськогосподарської продукції. У державі прийнято закони й нормативно-правові рішення, які спрямовані на впровадження інноваційних підходів в агропромисловому комплексі.

Наразі актуальним є виявлення та оцінка впливу результатів інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва на рівень ефективності їх господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження теоретичних та прикладних засад інноваційних процесів в аграрному секторі економіки, в т. ч. у галузі рослинництва, здійснено такими провідними вітчизняними вченими, як: С. І. Баран, Н. Бейнтема, Р. Бірнер, О. І. Волков, Е. Волтерс, О. І. Дацій, Л. П. Дідере, К. А. Елліотт, М. М. Ільчук, І. О. Іртищева, М. Ю. Коденська, М. Х. Корецький, Г. М. Лебідь, Х. ван Мейл, Д. Ніеренберг, Л. Рейнолдс, М. А. Садиков, Б. О. Сенів, О. В. Скидан, Д. Спіелмен, Є І. Ходаківський, А. Холл, О. Г. Шпикуляк, З. Б. Янченко й ін. [1–12].

Водночас зміна результативності інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств є динамічним процесом, який потребує постійного моніторингу, оцінки результативності запровадження інновацій та пошуку об'єктів інноваційних змін, що забезпечать максимальний позитивний вплив на ефективність виробництва продукції рослинництва.

Мета статті – оцінка характеру впливу результатів інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва на ефективність господарювання і залежність їх рівня рентабельності від продуктивності праці, фондооснащеності та фондовіддачі основних видів сільськогосподарської техніки.

Виклад основних результатів дослідження. Основним індикатором результативності інноваційної діяльності у сфері виробництва продукції рослинництва є рівень рентабельності. Відтак дослідження інноваційної діяльності суб'єктів господарювання доцільно здійснювати шляхом аналізу економічних показників виробництва та реалізації продукції рослинництва, які змінюються в результаті ведення інноваційної діяльності, впливаючи на рівень рентабельності. До таких показників віднесено рівень продуктивності праці в підприємствах галузі, фондооснащеність та фондовіддачу основних видів сільськогосподарської техніки (тракторів і зернозбиральних комбайнів), а також продуктивність земельних ресурсів у вигляді показника валової продукції рослинництва з розрахунку на одиницю площі ріллі. У процесі аналізу як робочу гіпотезу висунуто припущення про існування взаємозв'язку між рівнем рентабельності й показниками-індикаторами результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва.

Критерієм тісноти взаємодії між економічними явищами є максимум значення статистичних характеристик взаємозв'язку, до яких належить, передусім, парний коефіцієнт кореляції. Взаємозв'язок є тісним у випадку, якщо фактичне значення t-критерію

* Науковий керівник – В.В. Зіновчук, доктор економічних наук, професор.

© В.В. Ширма, 2014

Стьюдента більше за критичне. Значення останнього визначається обсягом сукупності (25 регіонів України, в т. ч. м. Київ) та рівнем значущості ($\alpha = 0{,}05$). Критичний рівень t-критерію Стьюдента становить $t_{кр}(25-1;\ 0{,}05) = 2{,}06$. За результатами аналізу значень парних коефіцієнтів кореляції встановлено, що суттєвий лінійний взаємозв'язок існує між рівнем рентабельності й фондозабезпеченістю (табл. 1). При цьому взаємодія між ними має обернений характер: із збільшенням фондозабезпеченості рівень ефективності вирощування сільськогосподарських культур знижується. Це можна пояснити тим, що додаткова одиниця техніки зумовлює додаткові витрати на її придбання та, відповідно, зниження ефективності. Пряма лінійна залежність також існує між показником валової продукції з розрахунку на один трактор і рентабельністю. Інші виділені чинники взагалі лінійно не корелюють із рівнем рентабельності.

1. Результати кореляційного аналізу взаємозв'язку між рівнем рентабельності та індикаторами результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва України

Показник	Коефіцієнт кореляції, r	t-критерій Стьюдента, $t_{факт}$	Висновок
Продуктивність праці, грн/осіб, x_1 *	0,36	1,78	Зв'язок несуттєвий
Наявність тракторів на 1000 га ріллі, од., x_2	-0,40	-2,10	Обернений зв'язок, інновації невигідні
Наявність зернозбиральних комбайнів на 1000 га посівної площі зернових культур, од., x_3	-0,43	-2,28	Те саме
Площа ріллі з розрахунку на 1 трактор, га/од., x_4	0,38	1,97	Зв'язок несуттєвий
Виробництво зернових культур на 1 зернозбиральний комбайн, тис. т, x_5	-0,23	-1,14	Те саме
Валова продукція на 1000 га, тис. грн, x_6	-0,56	-3,26	Обернений зв'язок, інновації невигідні

* – без урахування підприємств Сумської області.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [13].

Одержані результати суперечать доцільності запровадження інновацій, однак це стосується тільки лінійного зв'язку. Нелогічним є обернений зв'язок між валовою продукцією на одиницю площі й рівнем рентабельності, а також відсутність суттєвого зв'язку останнього із продуктивністю праці, площі ріллі на один трактор та обсягу зернових на один зернозбиральний комбайн. Тому необхідним є оцінка тісноти нелінійного взаємозв'язку між наведеними показниками. Для подальшого аналізу використано інший показник оцінки кореляційного зв'язку – індекс кореляції. Його обчислення здійснювалося за схемою: 1) побудова сукупності регресійних рівнянь, які характеризують характер взаємодії між рівнем рентабельності та виділеними факторами; 2) вибір найбільш значущого рівняння за критерієм максимуму коефіцієнта детермінації; 3) обчислення індексу кореляції, виходячи із значення коефіцієнта детермінації.

За результатами аналізу між усіма показниками-індикаторами результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва виявлено тісний зв'язок із рівнем рентабельності їх господарської діяльності (табл. 2). Запровадження інновацій у сферу управління продуктивністю праці має поступово збільшувати цей показник. При цьому швидкість зростання рівня рентабельності із підвищенням продуктивності праці скорочується: чим вища продуктивність, тим нижчі темпи зростання ефективності виробництва продукції рослинництва (що характерно для логарифмічної функції). Іншими словами, кожна додаткова гривня, „створена" одним працівником, знижує темп зростання ефективності. Це означає, що підвищення продуктивності праці на інноваційній основі найвигідніше підприємствам із низькими рівнями цього показника, оскільки в такий спосіб вони можуть значно збільшити рівень рентабельності. Ефективним

суб'єктам господарювання також доцільно підвищувати продуктивність праці, проте рентабельність за таких змін буде менш вираженою. Загалом підвищення продуктивності праці зумовлює зростання рентабельності у середньому на 10,7 %.

Вкладення коштів у придбання додаткових зернозбиральних комбайнів (у т. ч. в поповнення парку цього виду техніки на інноваційній основі) спочатку є вигідним, оскільки зумовлює поступове зростання рівня ефективності. Проте існує гранична норма збільшення наявної кількості комбайнів із розрахунку на 1000 га (приблизно 4 од. техніки на 1000 га зернових). Це пояснюється тим, що зайва кількість комбайнів призводить до додаткових витрат на їхню експлуатацію, ремонт, оплату праці обслуговуючого персоналу тощо, а також додаткових інвестиційних витрат на придбання техніки. Тому нарощування кількісних характеристик техніки має бути вчасно призупинено із подальшою орієнтацією на зміни якісних характеристик комбайнів.

2. Результати уточненого кореляційного аналізу взаємозв'язку між рівнем рентабельності та індикаторами результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва України

Показник	Найбільш значуще рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації, R^2	Індекс кореляції, $\eta = \sqrt{R^2}$	t-критерій Стьюдента, $t_{факт}$
Продуктивність праці, грн/осіб, x_1	$y = -104{,}13 + 10{,}73\ln(x_1)$	0,20	0,45	2,40
Наявність тракторів на 1000 га ріллі, од., x_2	$y = 43{,}60 - 2{,}84x_2 + 0{,}06x_2^2$	0,16	0,40	2,09
Наявність зернозбиральних комбайнів на 1000 га посівної площі зернових культур, од., x_3	$y = 20{,}20 + 3{,}09x_3 - 0{,}39x_3^2$	0,26	0,51	2,84
Площа ріллі на 1 трактор, га/од., x_4	$y = -46{,}38 + 14{,}73\ln(x_4)$	0,16	0,40	2,09
Виробництво зернових на 1 зернозбиральний комбайн, тис. т, x_5	$y = -18{,}44 + 64{,}45x_5 - 26{,}37x_5^2$	0,18	0,42	2,25
Валова продукція на 1000 га, млн грн, x_6	$y = -30{,}78 - 1{,}56x_6 + 0{,}08x_6^2$	0,19	0,44	2,32

Примітка: y – рівень рентабельності виробництва та реалізації продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах; критичне значення t-критерію Стьюдента – $t_{кр} = 2{,}06$.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [13].

Вплив площі ріллі з розрахунку на один трактор (іншими словами, фондовіддача цього виду техніки) на рівень рентабельності описується логарифмічною функцією. Особливістю виявленого зв'язку є те, що кожний додатковий гектар обробленої трактором ріллі зумовлює все менше зростання рівня рентабельності (що узгоджується із законом граничної корисності).

Залежність рівня рентабельності підприємств галузі рослинництва від кількості тракторів із розрахунку на 1 га ріллі (тобто, фондооснащеності цього виду техніки) описується квадратичною функцією. Однак особливістю саме виявленої форми зв'язку (відповідне рівняння у табл. 2) є те, що залежність рентабельності від наявних тракторів на одиницю ріллі можна інтерпретувати як обернену. Такий результат підтверджує попередні висновки про необхідність оновлення техніки сільськогосподарського призначення не з позицій підвищення рівня фондозабезпеченості (просте відтворення), а з огляду на збільшення рівня її фондовіддачі (оновлення на інноваційній основі).

Взаємозв'язок між обсягом зернових із розрахунку на один зернозбиральний комбайн (фондовіддача) та рівнем рентабельності описується квадратичним рівнянням. При цьому збільшення першого показника до певного рівня зумовлює зростання ефективності, проте після досягнення цього значення кожна додаткова тонна зерна зумовлюватиме зниження рівня рентабельності. Встановлено, що при досягненні фондовіддачі комбайнів до приблизно 1,85 тис. т зернових на один зернозбиральний комбайн ефективність виробництва почне зменшува-

тися (рис. 1) (причиною цього є, передусім, дія закону попиту та пропозиції – чим більша пропозиція, тим нижча ціна товару і тим менший прибуток за сталості витрат). Після досягнення зазначеної межі рівень рентабельності почне спадати.

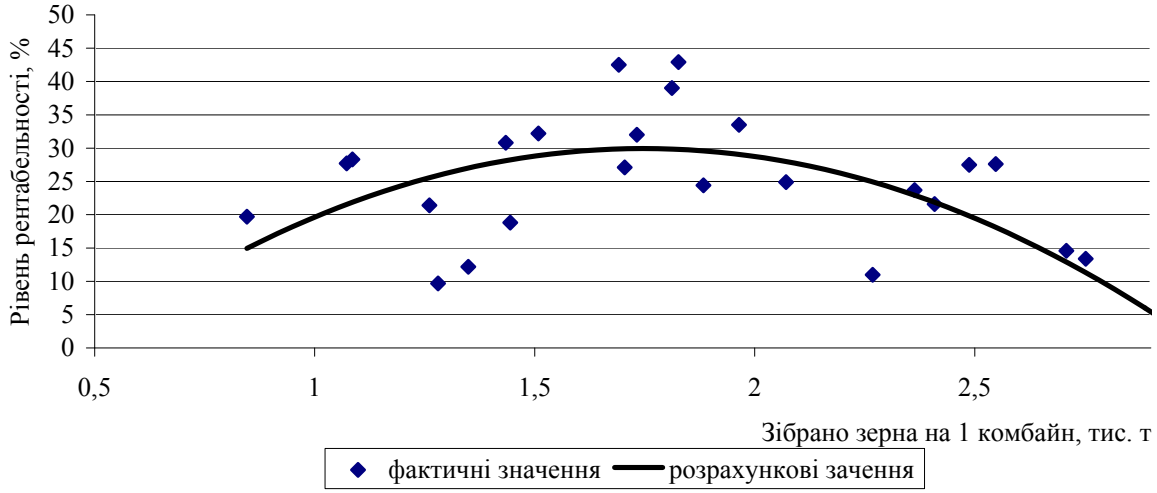

Рис. 1. Фактичні та розрахункові значення рівня рентабельності підприємств галузі рослинництва за різних рівнів фондовіддачі зернозбиральних комбайнів

Джерело: Власні дослідження.

Із метою визначення перспектив зростання рівня рентабельності за рахунок зазначених факторів, доцільно побудувати прогноз ефективності з урахуванням тенденцій до змін кожного із виділених чинників. Як критерій адекватності трендів використано F-критерій Фішера. Якщо фактичне значення цього показника більше за табличне $F_{факт} \geq F_{табл}$, модель вважається адекватною. Табличне значення критерію визначали виходячи із розміру динамічного ряду (8 років за період 2002–2011 рр.): $F_{табл}(8-1;\ 0{,}05) = 5{,}59$. Як видно з даних таблиці 3, всі одержані рівняння трендів є адекватними та прийнятними для подальшого прогнозування. Проте для динаміки валової продукції з розрахунку на 1000 га й обсягу зерна на один зернозбиральний комбайн не характерна певна тенденція змін. Тому на основі аналізу зміни цих показників прогнозувати рівень рентабельності неможливо.

3. Вирівнювання динамічних рядів показників-індикаторів результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва України

Показник	Рівняння тренду	Коефіцієнт детермінації, R^2	F-критерій Фішера
Продуктивність праці, x_1	$y = 58225{,}73 + 12948{,}4t$	0,86	38,40
Наявність тракторів на 1000 га посівної площі, од., x_2	$y = 12{,}83 - 0{,}68t$	0,98	397,83
Наявність зернозбиральних комбайнів на 1000 га посівної площі зернових культур, x_3	$y = 5{,}5 - 0{,}42t$	0,93	75,00
Площа ріллі на 1 трактор, x_4	$y = 72{,}07 + 6{,}08t$	0,94	111,79

Джерело: Власні дослідження.

Згідно з результатами прогнозування скорочується тільки кількість одиниць техніки (комбайнів і тракторів) із розрахунку на 1000 га земельних ресурсів. При цьому середньорічний темп зменшення наявних тракторів із розрахунку на одиницю площі ріллі становить майже один трактор, у комбайнів – майже 1 комбайн із розрахунку на 2 тис. га. Щорічний приріст продуктивності праці становить 12948,4 грн/осіб, а площа ріллі з розрахунку на один трактор кожного року збільшується приблизно на 6,08 га. Наведені тенденції відображено у значеннях виділених факторів на 2012–2016 роки (табл. 4).

4. Розрахункові значення показників-індикаторів результативності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва України

Показник	Рік				
	2012	2013	2014	2015	2016
Продуктивність праці, грн/осіб, x_1	175084,37	188068,78	201053,18	214037,59	227021,99
Наявність тракторів на 1000 га посівної площі, од., x_2	7	6	5	5	4
Наявність зернозбиральних комбайнів на 1000 га посівної площі зернових культур, од., x_3	2	1	1	0,50	0,08
Площа ріллі на 1 трактор, млн грн/од., x_4	403,95	419,40	434,86	450,31	465,77

Джерело: Власні дослідження.

За результатами прогнозування у разі сталості тенденцій до зміни факторів рівня рентабельності господарської діяльності підприємств галузі рослинництва, найсуттєвішим буде підвищення ефективності завдяки зростанню продуктивності праці в рослинництві (рис. 2).

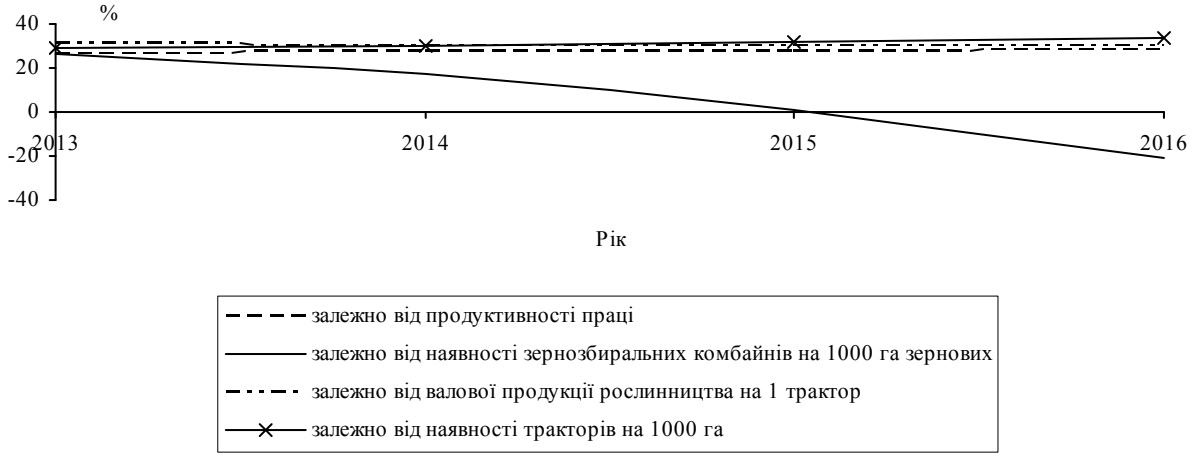

Рис. 2. Прогнозні значення рівня рентабельності залежно від характеру змін показників-індикаторів результативності інноваційної діяльності

Джерело: Власні дослідження.

Підсумовуючи одержані результати, слід зазначити, що інноваційну діяльність необхідно розглядати як невід'ємну складову процесу поліпшення результативних показників господарювання, а саме – продуктивності праці, фондовіддачі основних видів техніки й забезпеченості ними, а також ефективності господарювання. З метою підвищення ефективності інноваційної діяльності підприємств галузі рослинництва основну увагу слід звернути на запровадження інновацій, спрямованих на якісне та кількісне (передусім, це стосується зернозбиральних комбайнів) оновлення основних видів сільськогосподарської техніки. Крім того, важливим є підсилення інноваційних процесів у сферах підвищення продуктивності праці (в т. ч. за рахунок зростання рівня механізації).

Висновки. 1. Найбільш суттєвими факторами впливу на ефективність діяльності вітчизняних підприємств галузі рослинництва в контексті результативності їх інноваційної діяльності є якісні параметри їх ресурсів, а саме: продуктивність праці, фондовіддача та вартість валової продукції рослинництва в розрахунку на одиницю площі. Наведені показники характеризують якісні риси основних засобів виробництва трудових і земельних ресурсів. Інноваційні зміни слід орієнтувати у бік підвищення якісних характеристик виділених ресурсів, а також заходів, що зумовлюють зростання їх продуктивності.

2. Суттєво впливають на рівень рентабельності підприємств галузі також показники наявності основних засобів, зокрема зернозбиральних комбайнів у розрахунку на одиницю площі. Проте зростання рівня фондовіддачі цього виду техніки ефективне до пе-

вної межі, після чого рівень рентабельності починає знижуватися.

3. За результатами прогнозування виявлено, що найбільш сприятливою для підвищення рівня рентабельності підприємств галузі рослинництва є наявна тенденція до зміни рівня продуктивності праці в галузі.

Список використаних джерел

1. *Баран С. І.* Методи підвищення ефективності інноваційної діяльності в аграрному секторі / С. І. Баран // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2009. – № 19. – С. 135–140.
2. *Beintema N. M.* Measuring agricultural R&D investments: A revised global picture, ASTI Background Note [Electronic Recourse] / N. M. Beintema, G. J. Stads. – Washington, DC : International Food Policy Research Institute, – 2008. 6 p. – Available from : http://www.asti.cgiar.org/pdf/Global_revision.pdf.
3. *Spielman D.* How Innovative is Your Agriculture? Using Innovation Indicators and Benchmarks to Strengthen National Agricultural Innovation System / D. Spielman, R. Birner. – Washington, DC : The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2008. – 47 p.
4. Економіка й організація інноваційної діяльності : підруч. / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін. ; під. ред. М. П. Денисенка. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 960 с.
5. Innovation Adoption in Agriculture : Innovators, Early Adopters and Laggards / P. Diederen, H. van Meijl, A. Wolters [etc.] // Cahiers d'économie et sociologie rurales. – 2003. – № 67. – P. 30–50.
6. Підприємницька діяльність та агробізнес : підручник / за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. — К.: Вища освіта, 2006. — 543 с.
7. *Лебідь Г. М.* Інновації у сфері агропромислового виробництва : суть і значення / Г. М. Лебідь // Економіка АПК. – 2000. − № 3. – С. 47–50.
8. *Reynolds L.* Innovations in Sustainable Agriculture / L. Reynolds, D. Nierenberg // Worldwatch Report: Innovations in Sustainable Agriculture: Supporting Climate-Friendly Food Production. – 2012. – № 188. – 38 p.
9. *Сенів Б. О.* Проблеми та перспективи інноваційної діяльності в Україні / Б. О. Сенів // Українська наука:минуле, сучасне і майбутнє. – 2011. – № 16. – С. 237–247.
10. *Смолінський В. Б.* Інноваційна діяльність підприємств аграрної сфери / В. Б. Смолінський // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. − № 2010. – С. 238–242.
11. *Hall A.* Enhancing Agricultural Innovation: How to go beyond the strengthening of research systems [Electronic Recourse] / A. Hall. – Washington, DC : World Bank, Agriculture and Rural Development Department, 2007. – Available from : http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ Enhancing_Ag_Innovation.pdf.
12. *Elliott K. A.* Pulling Agricultural Innovation and the Market Together / K. A. Elliott. – Washington, DC : Center for Global Development Working Paper, 2010. – 27 p.
13. Сільське господарство України у 2011 р. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Джерело доступу : http://agroua.net/news/news_38766.html.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2014 р.

*

УДК 631.115(075.8)

Н.А. ПУГАЧ, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Інформаційно-консультаційне забезпечення розвитку сільського туризму

Постановка проблеми. Налагоджена система інформаційно-консультаційного забезпечення може вирішувати ряд задач, а саме: найповніше і достовірно охарактеризувати внутрішнє й зовнішнє середовище на ринку послуг у сфері сільського туризму, прийняти оптимальне для кожної ситуації управлінське рішення, знизити ризики в діяльності того чи іншого господаря садиби сільського туризму та забезпечити сталий розвиток навколишнього середовища. Отже, існує реальна потреба в інформації для ефективного

* Науковий керівник – Т.П. Кальна-Дубінюк, доктор економічних наук, доцент.

© Н.А. Пугач, 2014

вної межі, після чого рівень рентабельності починає знижуватися.

3. За результатами прогнозування виявлено, що найбільш сприятливою для підвищення рівня рентабельності підприємств галузі рослинництва є наявна тенденція до зміни рівня продуктивності праці в галузі.

Список використаних джерел

1. *Баран С. І.* Методи підвищення ефективності інноваційної діяльності в аграрному секторі / С. І. Баран // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2009. – № 19. – С. 135–140.
2. *Beintema N. M.* Measuring agricultural R&D investments: A revised global picture, ASTI Background Note [Electronic Recourse] / N. M. Beintema, G. J. Stads. – Washington, DC : International Food Policy Research Institute, – 2008. 6 p. – Available from : http://www.asti.cgiar.org/pdf/Global_revision.pdf.
3. *Spielman D.* How Innovative is Your Agriculture? Using Innovation Indicators and Benchmarks to Strengthen National Agricultural Innovation System / D. Spielman, R. Birner. – Washington, DC : The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2008. – 47 p.
4. Економіка й організація інноваційної діяльності : підруч. / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін. ; під. ред. М. П. Денисенка. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 960 с.
5. Innovation Adoption in Agriculture : Innovators, Early Adopters and Laggards / P. Diederen, H. van Meijl, A. Wolters [etc.] // Cahiers d'économie et sociologie rurales. – 2003. – № 67. – P. 30–50.
6. Підприємницька діяльність та агробізнес : підручник / за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. — К.: Вища освіта, 2006. — 543 с.
7. *Лебідь Г. М.* Інновації у сфері агропромислового виробництва : суть і значення / Г. М. Лебідь // Економіка АПК. – 2000. − № 3. – С. 47–50.
8. *Reynolds L.* Innovations in Sustainable Agriculture / L. Reynolds, D. Nierenberg // Worldwatch Report: Innovations in Sustainable Agriculture: Supporting Climate-Friendly Food Production. – 2012. – № 188. – 38 p.
9. *Сенів Б. О.* Проблеми та перспективи інноваційної діяльності в Україні / Б. О. Сенів // Українська наука:минуле, сучасне і майбутнє. – 2011. – № 16. – С. 237–247.
10. *Смолінський В. Б.* Інноваційна діяльність підприємств аграрної сфери / В. Б. Смолінський // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. − № 2010. – С. 238–242.
11. *Hall A.* Enhancing Agricultural Innovation: How to go beyond the strengthening of research systems [Electronic Recourse] / A. Hall. – Washington, DC : World Bank, Agriculture and Rural Development Department, 2007. – Available from : http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/ Enhancing_Ag_Innovation.pdf.
12. *Elliott K. A.* Pulling Agricultural Innovation and the Market Together / K. A. Elliott. – Washington, DC : Center for Global Development Working Paper, 2010. – 27 p.
13. Сільське господарство України у 2011 р. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Джерело доступу : http://agroua.net/news/news_38766.html.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2014 р.

*

УДК 631.115(075.8)

Н.А. ПУГАЧ, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Інформаційно-консультаційне забезпечення розвитку сільського туризму

Постановка проблеми. Налагоджена система інформаційно-консультаційного забезпечення може вирішувати ряд задач, а саме: найповніше і достовірно охарактеризувати внутрішнє й зовнішнє середовище на ринку послуг у сфері сільського туризму, прийняти оптимальне для кожної ситуації управлінське рішення, знизити ризики в діяльності того чи іншого господаря садиби сільського туризму та забезпечити сталий розвиток навколишнього середовища. Отже, існує реальна потреба в інформації для ефективного

* Науковий керівник – Т.П. Кальна-Дубінюк, доктор економічних наук, доцент.

© Н.А. Пугач, 2014

управління сільським туризмом, а інформаційно-консультаційне забезпечення повинно відігравати важливу роль в його організації й подальшому розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні підходи та обґрунтування сутності й напрямів інформаційно-консультаційного забезпечення розвитку сільського туризму висвітлені в працях вітчизняних учених Л.В. Забуранної [6], О.А. Галича [3], Т.П. Кальної-Дубінюк [7], Г.В. Жаворонкової [5], В.П. Васильєва [4], Р.Я. Корінця [8], М.Ф. Кропивка [9, 10], П.Т. Саблука [20], Ю.В. Зінька [4], П.А. Горішевського [4] та ін. Але в умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства в Україні залишається потреба в наукових розробках, вивченні зарубіжного досвіду й побудові ефективної моделі інформаційно-консультаційного забезпечення задля подальшого розвитку сільського туризму.

Мета статті – узагальнення і поглиблення методичних підходів до інформаційно-консультаційного забезпечення розвитку сільського туризму.

Виклад основних результатів дослідження. Важливість організації інформаційно-консультаційного забезпечення в сільському туризмі зумовлена тим, що існує ряд проблем, які заважають належному його розвитку: низький рівень інфраструктури в сільській місцевості; недостатня популяризація сільського туризму як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках України; відсутність єдиної стандартизованої системи оцінки якості послуг; недостатня увага з боку держави й органів місцевого самоврядування до розвитку сільського туризму; збільшення відсотка населення, зокрема молоді, що їде із села; високий рівень безробіття на селі; зникнення сіл із карти України у зв’язку з демографічною кризою; відмирання національних культурних традицій; відсутність знань у населення про можливі види діяльності крім сільськогосподарської [19]. Селянські господарства, які займаються сільським туризмом, не володіють інформацією про попит і потреби потенційного споживача послуг з сільського туризму та часто орієнтуються не на свою цільову аудиторію, а споживачі послуг сільського туризму, шукаючи його об’єкт, не можуть знайти відповідної інформації, яка б їх задовольнила [12].

До складу інформаційного забезпечення належать такі елементи, як: інформація, джерела інформації, методи збору й аналізу інформації, засоби збору, видачі, обробки, зберігання та захисту інформації; інформаційні системи і технології, комунікаційні процеси. Основа інформаційного забезпечення – інформація, яка є одним із найважливіших ресурсів поряд із матеріальними, трудовими й фінансовими [13, 21].

Інформування і надання консультаційних послуг власникам сільських садиб та особам, які планують зайнятися організацією сільського туризму, а також потенційним туристам, повинне здійснюватися на всіх рівнях управління – від державних до недержавних структур. Важлива роль у цьому належить Спілці сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, Державному агентству України з туризму та курортів, яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України, що входить до системи органів виконавчої влади й забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів.

Джерелами інформації також є телебачення, періодичні видання, Інтернет, науково-практичні семінари і конференції, спеціалізовані виставки-демонстрації.

Залежно від джерел одержання інформація поділяється на внутрішню та зовнішню. Використання різних джерел інформації, її обробка й зберігання дають можливість приймати виважені рішення зі сталого розвитку сільських територій і сільського туризму в Україні [11]. Схематично це показано на рисунку 1.

Існують різні засоби та методи передачі інформації від джерела до споживача. Процес поширення знань, передачі інформації сільському населенню, безпосередньо власникам садиб пройшов кілька стадій розвитку, починаючи з усної лекторської консультаційної служби, видавничої діяльності й закінчуючи сучасною комп'ютеризованою системою зв'язку.

Рис. 1. Поділ інформації залежно від отримання з різних джерел

Джерело: Розроблено автором.

Чіткіше й лаконічніше розкрили сутність інформаційної служби для фермерів А. В. Ван Ден Бан і Х.С. Хокінс: "Сільськогосподарська служба консультування – це свідома передача інформації з метою допомогти людям формувати здорову думку та приймати правильні рішення" [22, 23]. Дане трактування сільськогосподарської служби консультування прийнятне до загального розуміння поняття „інформаційно-консультаційна діяльність".

Така діяльність є сполучною ланкою між наукою, освітою і виробництвом. Основними напрямами роботи інформаційно-консультаційної діяльності є: інформаційна, консультаційна, інноваційна, освітня, виставкова, видавнича діяльність, а також участь у розробці та реалізації державної політики у розвитку сільських територій (рис. 2).

Таким чином, інформаційно-консультаційну діяльність можна визначити як єдину державну багаторівневу систему, що активно взаємодіє з наукою, освітою й агропромисловою сферою з метою доведення до господарюючих суб'єктів, органів управління і потенційних споживачів туристичних послуг інформації для практичного її застосування.

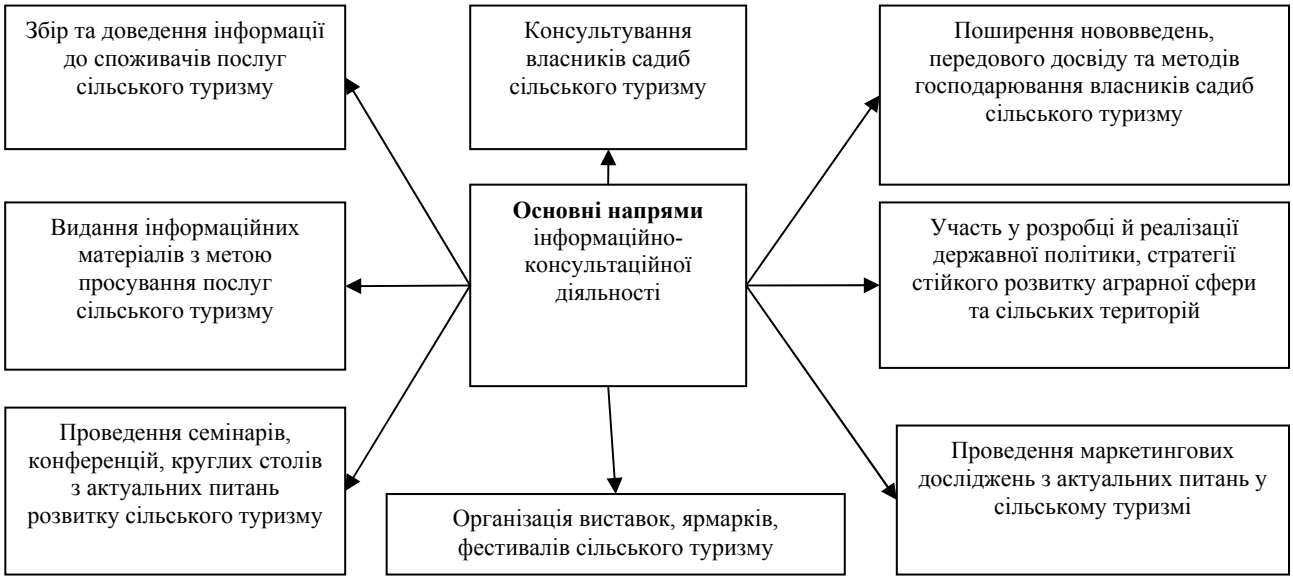

Рис. 2.Напрями інформаційно-консультаційної діяльності у сфері сільського туризму

Джерело: Розроблено автором.

Інформаційно-консультаційна діяльність підприємств у сфері сільського туризму проходить початковий етап свого розвитку. В ефективному функціонуванні такої діяльності заінтересовані не лише власники садиб сільського туризму, а й органи всіх рівнів

соціально-економічного розвитку сільських територій.

Для поширення сільського туризму необхідною умовою є розвиток інформаційно-консультаційного забезпечення, який можливий у випадку злагодженої системи координації та вибору найефективніших напрямів інноваційної діяльності. При Міністерстві аграрної політики та продовольства, Міністерства культури і Міністерства інфраструктури України повинна ефективно функціонувати науково-координаційна рада, до складу якої входять представники закладів науки, освіти, Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні та представники обласних осередків Спілки, Туристично-інформаційні центри (ТІЦ), власники садиб, голови обласних, районних адміністрацій і сільських рад.

Основними завданнями даної системи має бути визначення проблем, стратегії й тактики розвитку сучасного ринку послуг сільського туризму.

Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, на рисунку 3 представлено запропонований нами варіант системи, яка складається із трьох рівнів: макро-, мезо- і мікрорівня. До макрорівня належать Міністерство культури України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство інфраструктури України.

Згідно з Положенням Про Міністерство культури України від 6 квітня 2011 року в пункті 4 зазначено, що Мінкультури України відповідно до покладених на нього завдань сприяє збереженню та розвитку культурної інфраструктури села, культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, традиційної культури регіонів і має бути одним із центральних органів інформаційно-консультаційного забезпечення [18].

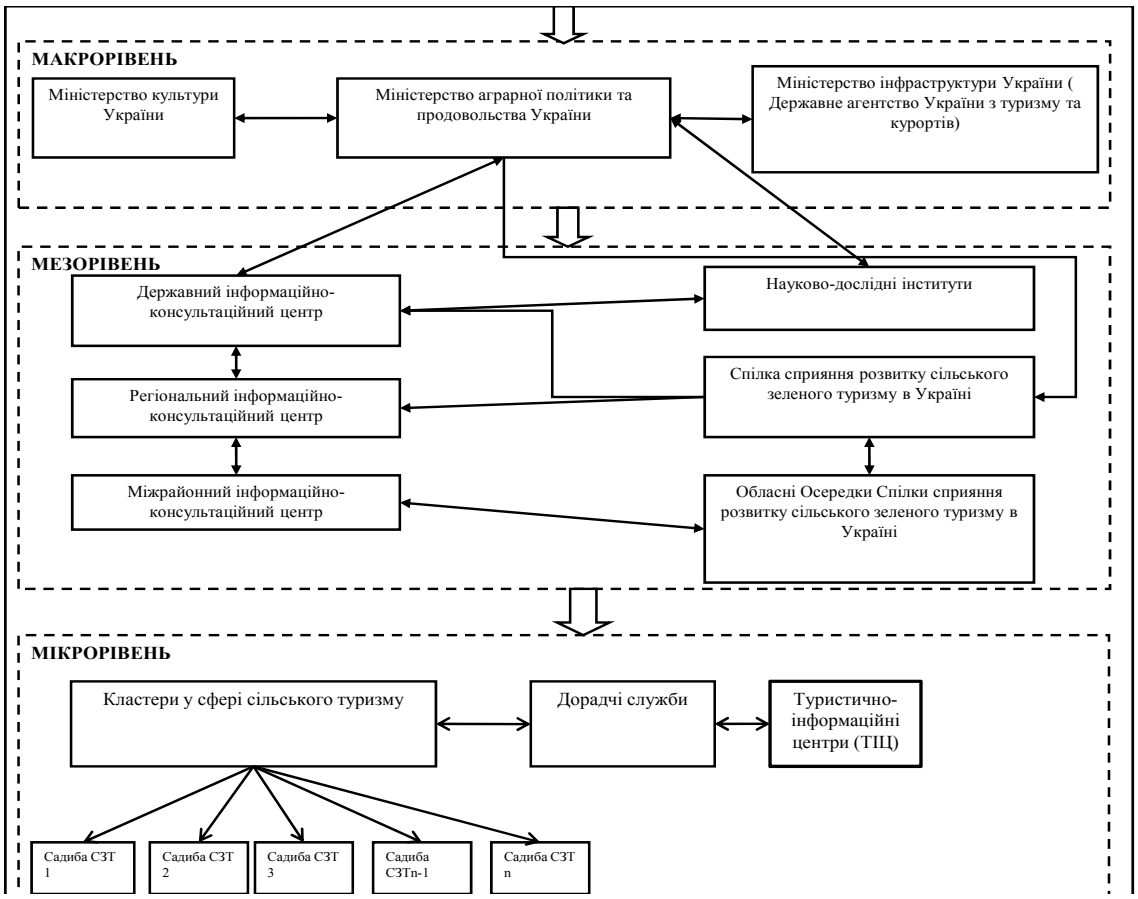

Рис. 3. Інфологічна схема інформаційно-консультаційного обслуговування сільського туризму в Україні

Сукупний інформаційний потік – ⇨

Джерело: Розроблено автором.

Згідно з Положенням Про Міністерство аграрної політики та продовольства України від 23 квітня 2011 року в пункті 1 зазначено, що Мінагрополітики України відповідно до покладених на нього завдань забезпечує підтримку підприємств галузей агропромислового виробництва, особистих селянських і фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, в тому числі, повинно надавати консультаційну підтримку підприємствам у сільській місцевості [15].

Мінінфраструктури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері туризму, діяльності курортів, метрополітенів, дорожнього господарства й багатьох інших сферах. У структурі Міністерства інфраструктури України знаходиться Державне агентство України з туризму та курортів [17]. У Положенні Про Державне агентство України з туризму та курортів від 8 квітня 2011 року зазначається, що воно є центральним органом виконавчої влади, яке забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, у т.ч. й у сфері сільського туризму [16].

На мезорівні знаходяться державні, регіональні та міжрайонні інформаційно-консультаційні центри, науково-дослідні інститути, Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму та її обласні осередки.

Розглянемо детальніше кожну складову мезорівня. Отже, що стосується інформаційно-консультаційних центрів, то Кабінетом Міністрів України 3 липня 2006 року було видано Розпорядження "Про затвердження плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006-2010 роки" і в пункті 9 даного Розпорядження зазначається, що маркетинг у сфері сільського туризму передбачає сприяння формуванню позитивного туристичного іміджу регіонів створенням на громадських засадах інформаційно-довідкових центрів сільського туризму [14]. Також було організовано ряд інформаційно-консультаційних центрів за сприяння міжнародних фондів (наприклад, завдяки Фонду Євразія й Організації з безпеки та співробітництва в Європі, TACIS (програма Європейського Союзу на допомогу новим незалежним державам Східної Європи і Центральної Азії (колишні республіки Радянського Союзу, крім країн Балтії) в перехідний період тощо) та завдяки наполегливій діяльності Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. На базі вищих навчальних закладів також діють навчально-інформаційно-консультаційні пункти (служби).

Щодо науково-дослідних інститутів у структурі мезорівня наведеної схеми, то слід зазначити, що це установи, які займаються дослідженнями у галузі науки і техніки, розробкою науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт [1].

Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні є добровільною всеукраїнською громадською організацією для досягнення мети, визначеної Статутом. Згідно зі Статутом Спілки її метою є задоволення суспільних економічних, соціальних, культурних та екологічних інтересів сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Метою діяльності Спілки не є одержання й розподіл прибутку [13].

На мікрорівні знаходяться кластери у сфері сільського туризму, дорадчі служби та туристично-інформаційні центри (ТІЦ).

Сільськогосподарська дорадча діяльність в Україні представлена дорадчими службами, які функціонують у різних областях. Також діє значна кількість туристично-інформаційних центрів (ТІЦ) – це місце, де надається інформація про туристично-рекреаційні можливості, в тому числі, місця, ресурси, обраного туристами регіону [2].

Головне завдання ТІЦ у сфері сільського туризму – це одержання та надання інформації щодо сільської місцевості про: засоби розміщення; транспортні послуги; культурні заклади та події; природне середовище тощо [2].

Висновки. В Україні виявлено ряд можливостей для започаткування, ведення й розвитку сільського туризму. Необхідною умовою для цього є організація інформаційно-консультаційного забезпечення, яка можлива у випадку злагодженої системи координації та вибору найефективніших напрямів інноваційної діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства, Міністерства культури й Міністерства інфраструктури

України, ефективне функціонування науково-координаційної ради, до складу якої входять представники закладів науки, освіти, Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні та представники обласних осередків Спілки, Туристично-інформаційні центри (ТІЦ), власники садиб, голови обласних, районних адміністрацій, сільських рад. Основними завданнями даної системи має бути: визначення проблем, стратегії й тактики розвитку сучасного ринку послуг сільського туризму.

Налагоджена система інформаційно-консультаційного забезпечення розвитку сільського туризму в Україні дасть можливість мати найповнішу та достовірнішу характеристику зовнішнього й внутрішнього середовища, знизити ризики в діяльності господарюючих суб'єктів і забезпечити їхній сталий розвиток.

Список використаних джерел

1. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Науково-дослідний_інститут.
2. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Туристично-інформаційний_центр.
3. *Галич О.А.* Сільськогосподарське дорадництво: навч. посіб. для студ. ВНЗ / О.А. Галич, О.О. Сосновська. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 368 с.
4. *Горішевський П.* Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / П. Горішевський, В. Васильєв, Ю. Зінько: Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.
5. *Жаворонкова Г.В.* Інформаційне підприємництво: інновації, консалтинг, маркетинг: моногр. / Г.В. Жаворонкова. – К.: НАУ, 2003. – 366 с.
6. *Забуранна Л.В.* Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація: моногр. / Л.В. Забуранна – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 482 с.
7. *Кальна-Дубінюк Т.П.* Організація інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств: моногр. / Т.П. Кальна-Дубінюк. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. – 364 с.
8. *Корінець Р.Я.* Сільськогосподарське дорадництво: запитання та відповіді / Р.Я. Корінець; Інститут сільського розвитку. – К., 2003.–23 с.
9. *Кропивко М.Ф.* Стан та проблеми інформатизації аграрного сектора України. Організація управління аграрною економікою: моногр. / М.Ф. Кропивко, В.І. Похіленко ; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 328-333.
10. *Кропивко М.Ф.* Здобутки наукової школи академіка НААН П.Т. Саблука з питань управління АПК та його інформаційного забезпечення в ринкових умовах / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 161–168.
11. *Мазуренко О.В.* Інформаційно-консультаційне забезпечення управління стійким розвитком аграрного сектору економіки / О.В. Мазуренко // Облік і фінанси: Серія «Економіка та менеджмент». – 2013. – № 1 (59) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:yN6UkvYQoc8J:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe. – Назва з екрану.
12. *Мальська М.* Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. / М. Мальська, В. Худо, В. Цибух. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 360 с.
13. Офіційний сайт Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.greentour.com.ua/ukrainian/union/rules.
14. Про затвердження плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006-2010 роки: Розпорядження прем'єр-міністра України Ю. Єханурова [від 3 липня 2006 р. № 373-р]. – Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-%D1%80. – Назва з екрану.
15. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Указ Президента України [від 23 квітня 2011 року № 500/2011]. – Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/500/2011. – Назва з екрану.
16. Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів від 22 жовтня 2013 р. № 578/2013: Указ Президента України [від 08.04.2011 № 444/2011]. – Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/444/2011.
17. Про Положення про Міністерство інфраструктури України від 26 жовтня 2013 р. № 581/2011: Указ Президента України від 12.05.2011 № 581/2011. – Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/581/2011.
18. Про Положення про Міністерство культури України від 15 вересня 2013 р. № 388/2011: Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 388. – Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/388/2011. – Назва з екрану.
19. *Пугач Н.А.* Сучасний стан розвитку сільського туризму в Україні та особливості його менеджменту / Н.А. Пугач // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». – 2012. – Вип. 177. – Ч. 4. – С. 78–84.
20. *Саблук П.Т.* Організація інформаційно-консультаційного забезпечення АПК України/ П.Т. Саблук, В.К. Скупий, Б.К. Скирта та ін. ; за ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2003. –440 с.

21. *Craig CM.* 1979. Information Systems in UK Agriculture: Final Report of; the Agricultural Review Committee. – British Library Research and Development Department, Report. – № 5469.
22. *Van Den Ban A.W. and Hawkins H.S.* Agricultural Extension. Second edition, Blackwell Science LTD, – Oxford, 1996.
23. *Van Den Ban A.W.* Forms and methods of work of information-consulting service in Russia: Sd. Mater.Konf. po IKS. – M., 1998.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

*

УДК 338.436:330.341.1

А.В. ЗАМРИГА, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Сутність понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність» у теорії аграрної економіки

Постановка проблеми. Сучасний шлях розвитку вітчизняного аграрного сектору значною мірою визначається інноваційним процесом – єдиним, що органічно поєднує науку, технологію, техніку, економіку, підприємництво й управління з метою гарантованого досягнення нового результату. Інноваційні процеси – стратегічне джерело забезпечення конкурентоспроможності та стійкості конкурентних переваг аграрних підприємств і продовольчих товарів на місцевому й міжнародних ринках. Безперечно, в аграрному секторі велике значення мають базові ресурси (земля, природно-кліматичні умови і т.д.). Але конкуренті переваги, побудовані тільки на базових факторах, є нестійкими. Тому активізації інноваційних процесів в аграрному секторі України немає альтернативи. Однак існує ряд проблем, пов'язаних з інноваційними процесами, й насамперед у теоретичному аспекті. На сучасному етапі в економічній літературі не існує однозначного розуміння сутності таких понять, як «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних з інноваційними процесами та інноваційною діяльністю, присвячені численні роботи зарубіжних і вітчизняних учених, а саме: Й. Шумпетера [18], Г. Менша [15], Б. Твісса [19], С. Ільєнкової [5], Н. Краснокутської [8], М. Йохни [6], В. Стадника [6] й ін. Різноманітні аспекти інноваційних процесів та інноваційної діяльності в аграрному секторі викладені в працях багатьох учених аграрників – П. Саблука [10], О. Крисального [9], С. Володіна [3], О. Дація [7], В. Чабана [13] й ін. Аналіз наукових публікацій показує, що в них трапляються різні підходи до трактування понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність». Така ситуація вимагає проведення додаткових досліджень.

Мета статті – уточнити сутність понять «інноваційний процес», «інноваційна діяльність» і поглибити їхній зміст у теорії аграрної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття «інновація» як економічна й правова категорія становить сутнісну основу для ряду понять, зміст яких характеризує різні аспекти відносин, пов'язаних із розробкою, запровадженням прогресивних інновацій, стимулюванням подібного виду діяльності та можливістю її здійснення. Головними із зазначених є поняття «інноваційна діяльність» й «інноваційний процес».

Міжнародні рекомендації та вітчизняне законодавство виділяють тільки інноваційну діяльність. Міжнародні стандарти (Керівни-

* Науковий керівник – В.Г. Чабан, кандидат економічних наук, доцент.

© А.В. Замрига, 2014

21. *Craig CM.* 1979. Information Systems in UK Agriculture: Final Report of; the Agricultural Review Committee. – British Library Research and Development Department, Report. – № 5469.
22. *Van Den Ban A.W. and Hawkins H.S.* Agricultural Extension. Second edition, Blackwell Science LTD, – Oxford, 1996.
23. *Van Den Ban A.W.* Forms and methods of work of information-consulting service in Russia: Sd. Mater.Konf. po IKS. – M., 1998.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

*

УДК 338.436:330.341.1

А.В. ЗАМРИГА, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Сутність понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність» у теорії аграрної економіки

Постановка проблеми. Сучасний шлях розвитку вітчизняного аграрного сектору значною мірою визначається інноваційним процесом – єдиним, що органічно поєднує науку, технологію, техніку, економіку, підприємництво й управління з метою гарантованого досягнення нового результату. Інноваційні процеси – стратегічне джерело забезпечення конкурентоспроможності та стійкості конкурентних переваг аграрних підприємств і продовольчих товарів на місцевому й міжнародних ринках. Безперечно, в аграрному секторі велике значення мають базові ресурси (земля, природно-кліматичні умови і т.д.). Але конкуренті переваги, побудовані тільки на базових факторах, є нестійкими. Тому активізації інноваційних процесів в аграрному секторі України немає альтернативи. Однак існує ряд проблем, пов'язаних з інноваційними процесами, й насамперед у теоретичному аспекті. На сучасному етапі в економічній літературі не існує однозначного розуміння сутності таких понять, як «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних з інноваційними процесами та інноваційною діяльністю, присвячені численні роботи зарубіжних і вітчизняних учених, а саме: Й. Шумпетера [18], Г. Менша [15], Б. Твісса [19], С. Ільєнкової [5], Н. Краснокутської [8], М. Йохни [6], В. Стадника [6] й ін. Різноманітні аспекти інноваційних процесів та інноваційної діяльності в аграрному секторі викладені в працях багатьох учених аграрників – П. Саблука [10], О. Крисального [9], С. Володіна [3], О. Дація [7], В. Чабана [13] й ін. Аналіз наукових публікацій показує, що в них трапляються різні підходи до трактування понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність». Така ситуація вимагає проведення додаткових досліджень.

Мета статті – уточнити сутність понять «інноваційний процес», «інноваційна діяльність» і поглибити їхній зміст у теорії аграрної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття «інновація» як економічна й правова категорія становить сутнісну основу для ряду понять, зміст яких характеризує різні аспекти відносин, пов'язаних із розробкою, запровадженням прогресивних інновацій, стимулюванням подібного виду діяльності та можливістю її здійснення. Головними із зазначених є поняття «інноваційна діяльність» й «інноваційний процес».

Міжнародні рекомендації та вітчизняне законодавство виділяють тільки інноваційну діяльність. Міжнародні стандарти (Керівни-

* Науковий керівник – В.Г. Чабан, кандидат економічних наук, доцент.

© А.В. Замрига, 2014

цтво Фраскаті) трактують інноваційну діяльність як "вид діяльності, пов'язаний із трансформацією ідеї (зазвичай результатів наукових досліджень і розробок) у новий або удосконалений продукт, запроваджений на ринку в новий або удосконалений процес, або новий підхід до соціальних послуг [17]. „Керівництво Фраскаті" стало в 1963 році першим документом, присвяченим методології статистики, науки та інновації. Цей документ дістав таку назву у зв'язку з тим, що його перша версія методичних рекомендацій була прийнята в м. Фраскаті (Італія). Розробила "Керівництво Фраскаті" група експертів із показників науки й техніки у рамках Організації економічного співробітництва і розвитку для координації робіт зі збирання, обробки й аналізу інформації про науку та інновації. Положення періодично уточнюються, що зумовлено змінами у стратегії науково-технічної політики на національному і міжнародному рівнях в організації науково-дослідних розробок.

Міжнародні стандарти «Керівництво Осло» під інноваційною розуміє "діяльність, яка охоплює усі ті наукові, технологічні, організаційні, фінансові й комерційні заходи, включаючи інвестиції в нові знання, які приводять до появи технологічно нових або удосконалених продуктів, процесів" [16].

У науковій літературі та правовій практиці існують різноманітні трактування поняття «інноваційна діяльність». Так, залежно від об'єкта й предмета дослідження інноваційну діяльність розглядають як процес, як систему, як зміни. Ряд спеціалістів акцентують увагу на творчій або виробничій складовій інноваційної діяльності, інші – беруть за основу її націленість на смаки та вподобання споживачів.

У таблиці 1 наведені різні підходи до визначення змісту інноваційної діяльності, які відображені в національних законодавствах країн пострадянського простору.

1. Зміст поняття «інноваційна діяльність» в нормативно-правових актах

Назва нормативно-правового акта	Варіант визначення поняття
Закон України «Про інноваційну діяльність»	Діяльність, що спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів та послуг.
Закон Республіки Казахстан «Про інноваційну діяльність»	Діяльність, направлена на запровадження нових ідей, наукових знань, технологій, продукції в різні галузі виробництва і сфери управління суспільством, результати якої використовуються для економічного зростання й конкурентоспроможності.
Закон Республіки Молдова «Про державну політику в сфері інновацій і трансферу технологій»	Процес, направлений на перетворення результатів завершених наукових досліджень, практичних розробок і (або) інших науково-технічних досягнень (а також пов'язаних з ними наукових досліджень та розробок), втілених у нових або удосконалених продуктах, послугах, процесах які відповідають практичним потребам і вимогам ринку й підлягають процесу трансферу технологій і реалізації.
Закон Киргизької Республіки «Про інноваційну діяльність»	Діяльність, направлена на створення «під ключ» виробництва нових або необхідних ринку товарів (послуг).

Джерело: Складено на основі даних [11].

Аналіз таких підходів показує, що законодавство України, Казахстану, Молдови розглядають інноваційну діяльність як запровадження наукових розробок.

Інноваційна діяльність орієнтована, передусім, на створення і (або) запровадження прогресивних інновацій. Її зміст не вичерпується виключно останнім та тісно пов'язаний із науковими дослідженнями. Вона включає в себе розробку майбутніх інновацій, реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок, або інших науково-технічних досягнень, що застосовуються в нових або удосконалених продуктах. Також інноваційна діяльність направлена на створення нового або удосконаленого технологічного процесу, на нові або удосконалені рішення в організації виробництва та в соціальній сфері.

Коректне законодавче визначення поняття «інноваційна діяльність» має важливе практичне значення, оскільки визначає ефективність правового регулювання відповідних суспільних відносин, що в свою чергу визначає ефективність усієї інноваційної політики країни. В даному контексті є доцільним сформулювати в нормативно-правових актах поняття «інноваційна діяль-

ність» таким чином, щоб максимально охопити його зміст.

Інноваційна діяльність складається з цілого комплексу наукових, технологічних, фінансових і комерційних заходів. Вона включає в себе вивчення ринку з метою визначення потреб в інноваціях, інноваційний процес, а також діяльність, пов'язану з поширенням інновацій. До складу інноваційної діяльності належать роботи: науково-дослідні, прикладні й експериментальні, необхідні для створення інновацій; пов'язані зі створенням дослідних і серійних зразків нової продукції та технологій; із підготовки виробництва й проведення промислових випробувань; із сертифікації та стандартизації інноваційних продуктів; із проведення маркетингових досліджень і організації ринків збуту інноваційних продуктів; зі створення інноваційної інфраструктури; із підготовки та перепідготовки кадрів; із усіх видів посередницької діяльності й інші види робіт, які взаємозв'язані та направлені на створення і поширення інновацій.

Таким чином, інноваційну діяльність, на наш погляд, можна визначити як таку (включно з науковою, технологічною, організаційною, фінансовою і комерційною діяльністю), яка направлена на створення, запровадження, поширення й використання інновацій.

Появі інновацій передує певний тривалий процес, який дістав назву "інноваційного процесу". Незважаючи на те, що в спеціальній літературі трапляється багато різних підходів до визначення цього явища, суть їх зводиться до одного висновку, а саме: інноваційний процес пов'язаний зі створенням, освоєнням і поширенням інновацій. Найтиповіші визначення сутності інноваційного процесу різними вченими подано в таблиці 2.

2. Зміст поняття «інноваційний процес» у різних дослідженнях

Автор	Назва роботи	Зміст визначення
П. Завлін	Инновационный менеджмент. – М., 1998	Процес перетворення наукового знання в інновацію, тобто послідовний ланцюжок подій, у ході яких інновація визріває від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги і поширюється під час практичного використання
С. Ільєнкова	Инновационный менеджмент. – М., 2000	Процес перетворення наукових знань в інновацію, пов'язаний зі створенням і поширенням інновацій; головна його риса – обов'язкове завершення інновацій, тобто одержання результату, придатного для практичного застосування
В. Мединський	Инновационный менеджмент. – М., 2002	Сукупність науково-технічних, технологічних і організаційних змін, які відбуваються в процесі реалізації нововведень
Б. Твісс	Управление научно-техническими нововведениями. – М., 1989	Перетворення наукового знання, наукових ідей, винаходів у фізичну реальність (нововведення), яка змінює суспільство
Н. Краснокутська	Інноваційний менеджмент: навч. посіб. – К., 2003	Процес створення, поширення та втілення новації, яка задовольняє нові суспільні потреби. Складається з окремих стадій, що різняться організацією праці, управлінням, фінансуванням
М. Йохна, В. Стадник	Економіка і організація інноваційної діяльності: навч. посіб. – К., 2005	Процес перетворення наукового знання в інновацію, яка задовольняє нові суспільні потреби; послідовний ланцюг дій, що охоплює всі стадії створення новинки та її практичного використання
В. Федоренко	Основи інноваційно-інвестиційної діяльності: навч. посіб. – К., 2004	Сукупність етапів, стадій, дій, пов'язаних із ініціюванням, розробкою та виготовленням продукції, технологій, що мають нові властивості, які ефективніше задовольняють існуючі потреби й такі, що з'являються чи можуть з'явитися
І. Павленко	Економіка та організація інноваційної діяльності: навч. посіб. – К., 2006	Послідовний ланцюг подій, в якому інновація проходить стадії від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги і поширюється в господарській практиці

Джерело: Власні дослідження.

Потрібно зазначити, що сутність інноваційного процесу досліджує незначна частина економістів. Більшість вивчає інноваційну діяльність. При цьому часто дані два поняття в економічній літературі одні автори ототожнюють, інші вважають, що вони мають різний зміст. Однак серед останніх також відсутня єдина думка: одні вважають, що до інноваційного процесу входить інноваційна діяльність, а інші – навпаки.

Так, Р. Фатхутдінов [12] та інші дотримують думки, що інноваційна діяльність – це процес. Серед економістів-аграрників В. Яценко інноваційну діяльність у сільському господарстві розглядає як комплексний процес створення нових або високовро-

жайних сортів культур, елітного насіння, високопродуктивних порід худоби, новітніх сільськогосподарських машин і агрегатів тощо, запровадження прогресивних техніко-технологічних, організаційно-економічних та управлінських рішень, комерціалізацію сучасних споживчих норм. Ці заходи охоплюють етапи життєвого виробничого циклу – від зародження ідеї до запровадження інновацій у виробництво[14].

Л.В. Білозор, продовжуючи ідеї О.В. Крисального, визначає, що «інноваційна діяльність – це поетапний процес» від виникнення ідеї до створення нової продукції кращої якості [1]. Лише незначна частина вчених – С. Ільєнкова [5], В. Гунін [4] та ін. – виділяють і аналізують одночасно ці два поняття, з чим погоджуємося й ми.

Для визначення власного трактування даних категорій звернемося до «Великої Радянської енциклопедії», згідно з якою будь-яка діяльність «передбачає мету, засоби, результат і сам процес діяльності». А під процесом розуміють «послідовну зміну стану стадій розвитку або сукупність послідовних дій для досягнення будь-якого результату» [2]. Таке трактування, на нашу думку, є вірним та може допомогти правильно розкрити сутність понять «інноваційний процес» й «інноваційна діяльність». Отже, можна зробити висновок, що поняття «інноваційна діяльність» ширше, ніж поняття «інноваційний процес». Підтвердженням цього може бути визначення інноваційної діяльності В. Гуніним: це «сфера розробки і практичного освоєння технічних, технологічних, організаційно-економічних нововведень, яка передбачає не тільки інноваційний процес, але й маркетингові дослідження ринку, збуту товарів, їхні споживчі властивості, а також новий підхід до організації інформаційних, консалтингових, соціальних та інших видів послуг» [4].

Існує й інший погляд: інноваційний процес є ширшим поняттям, ніж інноваційна діяльність. Не наводячи всі численні визначення з цього приводу, розглянемо одне з них. Інноваційний процес охоплює всі стадії створення: від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги, які використовуються у господарські й практиці. А інноваційна діяльність полягає в діях людей, спрямованих на створення чи запровадження інновацій на певній стадії інноваційного процесу [6].

У результаті проведеного дослідження визначено, що інноваційний процес в економічній літературі розглядається з різних позицій і з неоднаковим ступенем деталізації: як паралельно-послідовне проведення науково-дослідної, науково-технічної, інноваційної, виробничої, маркетингової діяльності; як тимчасові етапи життєвого циклу нововведення від виникнення ідеї до її розробки й поширення; як процес фінансування та інвестування розробки і поширення нового виду продукту або послуги.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що інноваційний процес являє собою сукупність послідовних етапів, стадій, робіт від зародження нової ідеї й створення новації до її освоєння та перетворення в інновацію. Проведений аналіз інноваційних категорій дає підстави визначити таку субординацію: ширшим і місткішим є поняття інноваційна діяльність, яка включає в себе й сам інноваційний процес. Результат інноваційного процесу та його запровадження в господарську практику визначається як інновація.

Висновки. На підставі проведеного аналізу численних наукових публікацій із теорії інновацій уточнено сутність понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність». Під «інноваційним процесом» слід розуміти такий, що являє собою сукупність послідовних етапів, стадій, робіт від зародження ідеї й створення новації до її освоєння і перетворення в інновацію. Інноваційну діяльність, на наш погляд, можна визначити як діяльність (включно з науковою, технологічною, організаційною, фінансовою та комерційною), яка направлена на створення, запровадження, поширення і використання інновацій. Ми погоджуємося з думкою, що дані поняття слід розрізняти й що ширшим є поняття інноваційна діяльність, яка включає в себе також сам інноваційний процес. Слід зазначити, що точніше та правильніше розуміння сутності основних економічних понять значно полегшує подальші дослідження в сфері інновацій. Як, наприклад, оцінку їх ефективності, розробку інноваційної політики, контроль за реалізацією й аналіз ефективності інноваційних проектів.

Список використаних джерел

1. *Білозор Л.В.* Методологічні підходи щодо формування інноваційної продукції в аграрному секторі / Л.В. Білозор // Економіка АПК. – 2004. - №9. – С. 88-92.
2. Большая Советская энциклопедия: в 30-ти томах / [гл. ред. Прохоров А.М.]. – М.: "Советская энциклопедия", 1975. – Т. 21. – 640 с.
3. *Володін С.А.* Сутність і значення інновацій в економічному розвитку України / С.А. Володін // Вісн. аграр. науки . – 2005. - №9. – С. 65.
4. *Гунин В.И.* Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров "Управление развитием организаций". Модуль 7. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 328 с.
5. *Ильенкова С.Д.* Инновационный менеджмент: [учеб. для вузов] / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С Ю. Ягудин и др. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 328 с.
6. *Йохна М.А.* Економіка і організація інноваційної діяльності: навч. посіб. / М.А Йохна, В.В. Стадник. – К.: Академія, 2005. – 400 с.
7. *Дацій О.І.* Інноваційна модель розвитку економіки України в умовах глобалізації: [моногр.] / О.І. Дацій, М.В. Гаман, Н.В. Дацій. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 370 с.
8. *Краснокутська Н.В.* Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / Н.В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
9. *Крисальний О. В.* Організаційно-економічні особливості інноваційної діяльності / О.В Крисальний // Економіка АПК. – 2005. – №8. – С. 12.
10. *Саблук П.Т.* Стратегічні напрямки аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК . – 2002. – №12. – С.9.
11. *Степаненко Д.М.* Инновационный процесс и инновационная деятельность: понятие, сущность, характеристики / Д.М. Степаненко // Проблемы современной экономики. – 2009. – №4 (32). – С.18-23.
12. *Фатхутдинов Р.А.* Инновационный менеджмент / Р.А Фатхутдинов. – СПб.: Питер, 2002. – 400 с.
13. *Чабан В.Г.* Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора / В.Г Чабан // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 68-72.
14. *Яценко В.М.* Формування та реалізація інвестиційно-інноваційного розвитку сільського господарства / В.М. Яценко // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С.68-74.
15. *Gerhard Mensch*: Technologie- und Innovationsmanagement in diversifizierten Unternehmen. In: Hinterhuber, H. H.: Die Zukunft der diversifizierten Unternehmen, München 2000. – S. 185–200.
16. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual. Paris: OECD, Eurostat, 1997. – Режим доступу: http://www.oecd.org/science/inno/2367580.pdf.
17. Proposed standard practice for surveys on research and experimental development: Frascati Manual. OECD, 2002. – Режим доступу: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Frascati.pdf.
18. *Shumpeter Josef A.* The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Transaction Publishers, 1934. – 255 p.
19. *Twiss B.* Managing Technological innovation. Pitman Publishing, 1992. – 309 p.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2014 р.

*

УДК 657.471

В.І. ІЩЕНКО, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Облікова політика в контексті зарубіжної практики

Постановка проблеми. Значна роль аграрного сектору в національному господарстві й економіці потребує від нього постійного підвищення ефективності та продуктивності, досягти яких можливо завдяки керівництву, що забезпечене своєчасною, якісною, точною інформацією в оптимальній кількості. На досягнення таких характеристик інформації спрямований бухгалтерський облік, що акумулює, обробляє, формує та передає інформацію про фінансовий і ресурсний стан окремого підприємства як основної

* Науковий керівник – Б.В. Мельничук, кандидат економічних наук.

© В.І. Іщенко, 2014

Список використаних джерел

1. *Білозор Л.В.* Методологічні підходи щодо формування інноваційної продукції в аграрному секторі / Л.В. Білозор // Економіка АПК. – 2004. - №9. – С. 88-92.
2. Большая Советская энциклопедия: в 30-ти томах / [гл. ред. Прохоров А.М.]. – М.: "Советская энциклопедия", 1975. – Т. 21. – 640 с.
3. *Володін С.А.* Сутність і значення інновацій в економічному розвитку України / С.А. Володін // Вісн. аграр. науки . – 2005. - №9. – С. 65.
4. *Гунин В.И.* Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров "Управление развитием организаций". Модуль 7. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 328 с.
5. *Ильенкова С.Д.* Инновационный менеджмент: [учеб. для вузов] / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С Ю. Ягудин и др. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 328 с.
6. *Йохна М.А.* Економіка і організація інноваційної діяльності: навч. посіб. / М.А Йохна, В.В. Стадник. – К.: Академія, 2005. – 400 с.
7. *Дацій О.І.* Інноваційна модель розвитку економіки України в умовах глобалізації: [моногр.] / О.І. Дацій, М.В. Гаман, Н.В. Дацій. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 370 с.
8. *Краснокутська Н.В.* Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / Н.В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
9. *Крисальний О. В.* Організаційно-економічні особливості інноваційної діяльності / О.В Крисальний // Економіка АПК. – 2005. – №8. – С. 12.
10. *Саблук П.Т.* Стратегічні напрямки аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК . – 2002. – №12. – С.9.
11. *Степаненко Д.М.* Инновационный процесс и инновационная деятельность: понятие, сущность, характеристики / Д.М. Степаненко // Проблемы современной экономики. – 2009. – №4 (32). – С.18-23.
12. *Фатхутдинов Р.А.* Инновационный менеджмент / Р.А Фатхутдинов. – СПб.: Питер, 2002. – 400 с.
13. *Чабан В.Г.* Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора / В.Г Чабан // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 68-72.
14. *Яценко В.М.* Формування та реалізація інвестиційно-інноваційного розвитку сільського господарства / В.М. Яценко // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С.68-74.
15. *Gerhard Mensch*: Technologie- und Innovationsmanagement in diversifizierten Unternehmen. In: Hinterhuber, H. H.: Die Zukunft der diversifizierten Unternehmen, München 2000. – S. 185–200.
16. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual. Paris: OECD, Eurostat, 1997. – Режим доступу: http://www.oecd.org/science/inno/2367580.pdf.
17. Proposed standard practice for surveys on research and experimental development: Frascati Manual. OECD, 2002. – Режим доступу: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Frascati.pdf.
18. *Shumpeter Josef A.* The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Transaction Publishers, 1934. – 255 p.
19. *Twiss B.* Managing Technological innovation. Pitman Publishing, 1992. – 309 p.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2014 р.

*

УДК 657.471

В.І. ІЩЕНКО, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Облікова політика в контексті зарубіжної практики

Постановка проблеми. Значна роль аграрного сектору в національному господарстві й економіці потребує від нього постійного підвищення ефективності та продуктивності, досягти яких можливо завдяки керівництву, що забезпечене своєчасною, якісною, точною інформацією в оптимальній кількості. На досягнення таких характеристик інформації спрямований бухгалтерський облік, що акумулює, обробляє, формує та передає інформацію про фінансовий і ресурсний стан окремого підприємства як основної

* Науковий керівник – Б.В. Мельничук, кандидат економічних наук.

© В.І. Іщенко, 2014

складової всієї системи ринкової економіки. Досягнення цілей завжди починається із закладення основи для подальших процесів діяльності. У випадку бухгалтерського обліку однією з основ є облікова політика. Багатогранність досліджень даного питання доводить як про його важливість, тобто пошук шляхів удосконалення, так і про відсутність однозначності, системності та комплексності у поглядах на розуміння сутності й змісту категорії облікова політика. Такий стан ускладнює конкретизацію подальших напрямів дослідження та потребує детального розгляду питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню облікової політики та її ролі у бухгалтерському обліку й звітності присвячено праці багатьох науковців. Про її місце у системі обліку та відповідно складових вивчали вітчизняні вчені [1, 2, 4, 5, 8], а трактування з позиції видів обліку й інструменту управління є одними з особливостей досліджень російських учених [3, 6, 7, 9, 10] та ін.

Мета статті – проаналізувати й порівняти зміст і склад категорії облікової політики, сформульованих вітчизняними науковцями, а також тлумачення даного поняття зарубіжними джерелами; окреслити сутність облікової політики для використання в обліковій практиці та подальших дослідженнях.

Виклад основних результатів дослідження. Процес вивчення сутності категорії облікова політика доцільно розпочати зі звернення до матеріалів наукових досліджень, які містять її визначення. Кожна з наведених дефініцій має різний зміст, проте можна узагальнити їх та одержати своє бачення.

Отже, облікова політика – це сукупність/набір принципів, основ, домовленостей, практик, правил, критеріїв, методів оцінки і виміру, способів, процедур, форми, критеріїв облікового відображення активів, обраних відповідно до встановлених вимог законів, облікових стандартів та розроблених виходячи з особливостей діяльності (комерційної практики діяльності підприємства в певному середовищі) з метою: інформування зовнішніх користувачів про обрані методи; формування звітності; ведення обліку; організації бухгалтерського обліку; забезпечення прав та інтересів власників; досягнення цілей і завдань підприємства; забезпечення інформацією про фінансовий стан, зміни фінансового стану й результати діяльності.

Крім цього, розглядають: за складом елементів; за способом формування (обрання серед альтернатив і самостійна розробка); за призначенням; за спрямованістю (на організацію та ведення обліку, на формування звітності); за необхідністю розкриття у фінансовій звітності (обов'язкові й необов'язкові, що розкриттю не підлягають); за рівнями формування.

Також надають концепції трактування:

у вузькому значенні – встановлений набір елементів для відображення в бухгалтерському обліку об'єктів, ресурсів підприємства та результатів його діяльності (як спосіб регулювання облікового процесу; сукупність способів ведення);

у широкому значенні – набір елементів для цілей планування й прийняття управлінських рішень, адекватної оцінки активів, зобов'язань, витрат і результатів діяльності при складанні фінансової звітності, податкового планування тощо.

Наведене узагальнення було проведено на основі українських наукових джерел. Щодо російського підходу до визначення цього поняття, то для нього характерні більш однозначне трактування як сукупності способів ведення обліку через закріплення роз'яснень складових у нормативних актах, а також системний підхід, що передбачає регулювання обліковою політикою усіх видів обліку – фінансового, управлінського, податкового. Проте існує ряд визначень, що мають певні особливості у своєму змісті [10, с. 62]:

В.П. Астахов – выбор конкретных способов (вариантов) постановки учета соответствующих видов имущества и обязательств, исходя из условий хозяйствования и действующего законодательства;

Ю.А. Бабаев – уникальное средство, с помощью которого, во-первых, осуществляется процесс реальной либерализации системы бухгалтерского учета; во-вторых, происходит совершенствование нормативной системы регулирования бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности; в-третьих, разрешаются противоречия действующего

законодательства в реализации мероприятий, предусмотренных Программой реформирования бухгалтерского учета в соответствии с международными стандартами.

У першому визначені автор звертає увагу на постановку обліку, що відображає сутність облікової політики як допоміжного засобу – того, що безпосередньо не бере участі у процесі обліку, але є керівним для останнього. У другому понятті широко розкривається зміст впливу облікової політики на облік не тільки підприємства, а й на загальну систему бухгалтерського обліку.

Розглянувши в узагальненому вигляді підходи вітчизняних науковців до визначення облікової політики, проаналізуємо терміни, наведені у зарубіжних джерелах. Переважна більшість вивчених джерел орієнтовані на американську систему обліку та мають практичний характер. Зумовлено це кількома причинами: по-перше, облікова політика продукт американської системи обліку. Історія терміна облікова політика бере свій початок ще в кінці 30-х років XX ст., а саме – у 1934 році, коли конгрес США доручив Комісії по цінних паперах і біржах розробити положення щодо облікової політики для фірм; по-друге, облікова політика – це компонент бухгалтерського обліку безпосередньо компанії й тому всі її властивості та особливості чіткіше відображаються на практиці. Крім того, джерела, що містять практичні рекомендації щодо застосування всіх компонентів бухгалтерського обліку, більш чітко й на конкретному прикладі відображають взаємозв'язок і взаємодію таких компонентів в умовах системи на основі принципів.

Конкретні політики та процедури використовуються компанією для підготовки своєї фінансової звітності, включають будь-які методи, системи вимірювання і процедури формування та підготовки інформації, що підлягає розкриттю у звітності. Облікові політики відрізняються від облікових принципів у тому плані, що принципи – це правила, а політики – це спосіб компанії дотримувати правил [20].

Облікові політики – це правила, яким слідують бухгалтери при здійсненні функцій внутрішнього обліку. Ці правила охоплюють діяльність щодо обліку кредиторської та дебіторської заборгованості, основних засобів, звірки та загального обліку. Оскільки облікові політики різняться залежно від виду діяльності, фінансова звітність повинна включати в себе розкриття й примітки, що пояснюють, як конкретні елементи бухгалтерського обліку розглядаються в рамках облікової політики компанії. Це дає змогу зовнішнім акціонерам (користувачам) зрозуміти процес внутрішнього бухгалтерського обліку [17].

Облікова політика відіграє ключову роль у керівництві операційними процедурами компанії, забезпечення персоналу бухгалтерії керівними принципами, що стосуються записів операцій, поділу обов'язків і навчання персоналу. Ці політики також дають змогу вищому керівництву впевнитися, що підлеглі дотримують бухгалтерського законодавства при виконанні обов'язків [12].

Політики та процедури являють собою набір документів, що описують політику організації для роботи, і процедури, необхідні для виконання політики [18].

Керівництво з корпоративних політик необхідне для того, щоб показати, в яких межах допускаються операції та як вони відбуваються. Політиці необхідна складова повноцінної системи контролю й форма невід'ємної частини системи керування ризиками компанії. Керівництво корпоративною політикою може включати в себе або кілька політик, прив'язаних до ключових проблем контролю, з якими компанія стикалася в минулому, або воно може взяти на себе підхід, що передбачає надання політики для контролю над ширшим діапазоном функціональних галузей на перспективній основі [11].

Реалізація комплексного набору облікових політик гарантує, що фінансові операції відображаються у звітності компанії на чіткій і послідовній основі. Компанії в рамках облікової політики можуть розробляти внутрішній контроль – специфічні захисні заходи, які гарантують цілісність фінансової інформації (наприклад, обмеження функцій одного працівника; процес обробки бухгалтерією інформації з різних відділів; однакове тлумачення інформації, що підготовлена обліковим персоналом, обліковим менеджментом). Чітко визначений набір принципів облікової політики може забезпечити компанію специфіч-

ними рекомендаціями для операцій, що не розглядаються у стандартах обліку.

Серед недоліків облікової політики виділяють те, що затрачається багато часу й коштів на її створення у світі, де постійно змінюється регулювання, і після запровадження облікові політики не дають змоги бухгалтерам використовувати професійне судження й гнучко аналізувати складні операції [13, 14].

Наведене дає можливість виділити такі функції облікової політики, як керівна – сукупність керівних принципів, правил і процедур, яких дотримують при виконанні облікових операцій, поділі обов'язків та навчанні персоналу; контрольна – забезпечення цілісності фінансової інформації. З метою пояснення й доповнення останньої функції наведемо можливі до застосування пункти облікової політики на прикладі основних засобів [2]:

керівництво має затверджувати всі надходження активів шляхом офіційного процесу перевірки;

результати капітальних вкладень повинні щорічно переглядатися;

усі оцінки активів, пов'язані з обміном різнорідних активів, мають бути розглянуті зовнішнім оцінювачем;

усі операції з основними засобами та їхнє вибуття потребують схвалення керівництва;

періодично слід проводити огляд усіх основних активів на предмет знецінення;

доступ до довідкового файла, що фіксує актив, має бути обмежений уповноваженим персоналом тощо.

Ще одна функція, яку можна виокремити з визначень і вважати однією з основних, – це врахування специфіки підприємства шляхом розробки відповідних рекомендацій.

У контексті виявлених функцій доцільно навести коротку характеристику бухгалтерського обліку американської системи для більш чіткого розуміння дії впливу таких функцій (рис.).

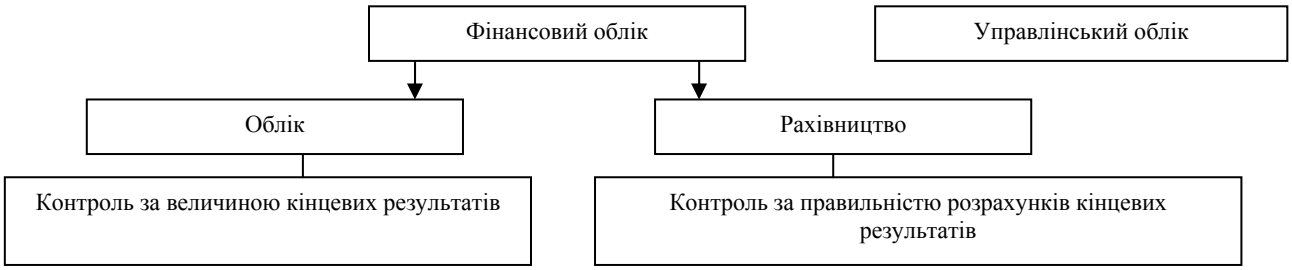

Складові частини американського бухгалтерського обліку

Джерело: Сформовано автором самостійно.

Оскільки поділ обліку на фінансовий та управлінський загальновідомий, пояснення потребує подальший поділ фінансового обліку на облік і рахівництво, поняття їх сутності та взаємодії [19]: рахівництво – це процес накопичення, систематизації, зберігання й доступу до бази даних фінансової інформації підприємства. База даних такої інформації повинна бути повною, точною та своєчасною. Поняття обліку ширше, діюче в галузі проектування системи ведення бухгалтерського обліку, встановлення контролю для забезпечення впевненості у якісній роботі системи, при аналізі та перевірці записаної інформації. Обліковці видають розпорядження, рахівники слідують ним. Обліковці здійснюють внутрішній контроль системи рахівництва з метою зменшення помилок при реєстрації великої кількості операцій, якими компанія займається протягом періоду. Внутрішній контроль також допомагає виявити і запобігти крадіжкам, розтратам, шахрайству, нечесній поведінці всіх учасників економічної діяльності. Облік охоплює проблеми вимірювання фінансових результатів господарської діяльності. Крім того, він включає функції фінансового звітування про оцінку та показники продуктивності для тих, хто потребує інформації. Обчислення прибутку є важливим завданням, яке виконують бухгалтери, правильність його залежить від достовірності інформації, записаної рахівниками. Обліковець вирішує як визначити дохід від продажу і витрати для обчислення прибутку або збитку за період.

Можна зробити висновок, що управлінська (організаційна) та контрольні функції покликані регулювати безпосередньо процес

ведення обліку – рахівництво – відображення результатів діяльності компанії на рахунках й у системі регістрів. Функція розробки рекомендацій щодо обліку специфіки підприємства є прерогативою обліку і покликана розв'язувати проблеми, що виникають у кожному конкретному підприємстві при розрахунку фінансових результатів загалом та прибутку зокрема.

Важливе значення для розуміння фінансового обліку мають поняття господарські операції (ділова/комерційна угода/операція) – самостійні, але логічно пов'язані господарські події, які передбачають зміну вартості або кількості, або облікової події [23]. Операція, проведена компанією, ініціює обліковий цикл цієї компанії [21]. Господарські операції – предмет бухгалтерського обліку. Вони також зазначаються як факти господарського життя, що впливають на фінансове становище підприємства. Пошук нових підходів відображення фактів господарської діяльності – один із напрямів розвитку фінансового обліку, оскільки саме ця ситуація викликає більшу частину проблем бухгалтерського обліку. Як уже зазначалося, облікова політика – категорія, що виникла в системі американського обліку, регулюючі нормативи якої розроблялися за прецедентним принципом: виникала проблема, розроблялося прийнятне для неї рішення.

Цікавою особливістю є виділення зарубіжними джерелами такого поняття, як ключова облікова політика – політика фірми/компанії або галузі, яка вважається високим суб'єктивним елементом та істотно впливає на фінансову звітність. Ці політики часто повинні бути докладно описані в окремих розділах щорічних або щоквартальних звітів компанії. Одна з основних причин, чому багато інвесторів і аналітиків звертають увагу на ключову облікову політику, полягає у тому, що її характер суб'єктивний та, як вважають, придатніший для зловживань. Деякими прикладами ключової облікової політики є облік банком майбутніх неоплачених кредитів, оцінка безнадійних боргів, вибір відповідних норм і методу нарахування амортизації основних засобів [9]. Крім того, залежно від результатів обраних методів, що переважають в обліковій політиці, виділяють консервативну й агресивну облікові політики. Відмінності та результати таких облікових політик наведені у таблиці.

Характеристика консервативної та агресивної облікових політик

	Консервативна облікова політика	Агресивна облікова політика
Зміст	Створюють суворі стандарти для бухгалтерів, яких необхідно дотримувати при записі окремих операцій у Головній книзі компанії. Консервативний облік скоріше недооцінить інвестиції, ніж переоцінить їх, переважає керівництво, яке обережно управляє ризиками	Політики інвестування активів компанії з метою одержання найбільшої віддачі від інвестицій
Стратегія	Базовим правилом є занижувати доходи і завищувати витрати. Для балансових рахунків компанії можуть завищити резерв сумнівних боргів, або використовувати для запису мінімально можливу ринкову вартість активів. Фінансування на паритетних засадах (консервативне фінансування) використовує довготермінові засоби для фінансування постійних активів і короткострокові засоби для фінансування тимчасових, оборотних активів	Виклик для компанії фінансувати виробничу діяльність шляхом використання найменш витратних короткострокових фінансових інструментів із великим коливанням курсу. Агресивна фінансова стратегія передбачає, що фірма фінансуватиме частину своїх постійних активів (основних засобів) та всі оборотні активи, використовуючи короткострокові засоби
Вигоди	Це може допомогти компанії вигідніше виглядати в майбутньому	Дає можливість відобразити високу прибутковість поточного періоду
Ризики	Компанії, що використовують консервативні принципи облікової політики, можуть здійснити у майбутньому перекручення у своїй фінансовій звітності. Оскільки поточний період може відобразити більш низькі, ніж очікувалося, цифри, майбутня звітність може відображати більш високі цифри через нижчі оцінки відповідно до консервативної політики	Негативний бік агресивних облікових політик виявляється у тому, що вона рідко дає високу прибутковість. Ця політика також створює високий ризик недостатності у ліквідності. Незважаючи на те, що агресивний облік піддає інвестора та менеджерів більшому ризику, оскільки скоріше менш обережний в управлінні ризиками, він більше прийнятний своєю прибутковістю

Джерело: Таблиця сформована автором самостійно на основі джерел [15, 16].

Водночас важливо пам'ятати, що агресивний облік необхідний у випадках проведення точнішої оцінки вартості. Червоний прапорець необхідно піднімати тоді, коли облікова практика даної фірми значно відхилена від галузі або облікового стандарту, або якщо він має ефект скоріше менш точного, ніж більш точного подання фінансової звітності. Наведемо конкретні приклади відповідних політик [22].

Консервативні облікові практики: швидке списання нематеріальних активів, одержаних в результаті покупки; відсутність разових доходів (відсутність постійних незвичайних доходів або рідкісних статей); списання у витрати первісної вартості (повинно бути списано на витрати, а не капіталізовано); прискорений метод амортизації (це приводить до підвищення амортизації на ранніх періодах, таким чином знижуючи чистий прибуток у перші роки, та зростання надійності одержання доходів; це також має вигоду у формі зменшення податкових виплат); надання переваги методу виконаного контракту для визнання доходів над методом відсотка від виконання (це забезпечує більшу вірогідність одержання доходу); високий резерв сумнівних боргів; незначне використання за балансового фінансування (наприклад, операційна оренда або метод капіталу для обліку асоційованих компаній); чітке розкриття облікової політики; чистий прибуток наближається до чистого грошового потоку від операційної діяльності (краща якість доходу) тощо.

Агресивні облікові практики (прийоми): збільшення терміну використання активу (призводить до зниження амортизаційних відрахувань); використання прямолінійного методу амортизації (нижча амортизація на ранніх періодах); недостатнє розкриття інформації про придбання; відображення інвестиційного прибутку як доходу (чи не маскує менеджмент зниження продажів?); передчасне реєстрування доходів (некоректне нарахування відсотків від виконання, виставлення рахунку та утримання); маніпулювання витратами на свій погляд (великий обсяг резервування дозволяє підприємству отримати у майбутньому кращі показники фінансового стану); прийняття нової облікової політики пізніше/раніше залежно від впливу політики; часта зміна аудиторів; продаж активів/запасів для формування доходів/витрат (разові доходи) тощо.

Висновки. Аналіз визначень категорії облікова політика показав, що наведений повний перелік складових, які наповнюють зміст поняття, не відображає її сутності, проте допомагає при обґрунтованому підборі доповнити та уточнити останню. Встановлено, що облікова політика є невід'ємною частиною облікової системи підприємства, оскільки пристосовує загальнооблікові правила до умов діяльності, надає обліку визначеності, чіткості, направленості, конкретності. Формування облікової політики покликане розв'язувати проблеми обчислення результату діяльності підприємства. Отже, визначення її елементів відбувається відповідно до проблеми формування кожного конкретного елементу звітності (активів, пасивів, капіталу, доходів, витрат), що виникали чи можуть виникнути в процесі ведення економічної діяльності (подій та операцій, фактів господарської діяльності).

Можливо виділити такі цілі облікової політики (відповідно до виявлених функцій для доповнення пропонуємо розподілити їх за ступенем важливості на головні, похідні, другорядні): головні – забезпечити функціонування й контроль облікової системи підприємства; інформування користувачів про методи обліку, що використовує підприємство при формуванні інформації про стан і результати діяльності, тобто методів, що найбільш повно й чітко відображають особливості умов/середовища діяльності підприємства; створення єдиних правил, що використовуються бухгалтерами в процесі відображення фактів господарської діяльності (при здійсненні облікових процедур); похідні – забезпечення високого рівня якості інформації фінансової звітності та збереження ресурсів підприємства; другорядні – виявлення напрямів удосконалення обліку підприємства.

Облікова політика й облік із погляду користувача – засіб оцінки стилю керівництва з метою забезпечення прав та інтересів зовнішніх користувачів. Облікова політика й облік із погляду керівництва – засіб управ-

ління фінансовим результатом – прибутком компанії. Облікова політика та облік із погляду бухгалтера – засіб, що дає змогу підприємству врегулювати облікові проблеми, пов'язані з формуванням складових фінансової звітності. Ці нові дані й властивості облікової політики, виявлені в процесі її вивчення в контексті зарубіжної практики, потребують подальшого дослідження та можуть стати основою для доповнення змісту категорії, що вивчається, і вирішення пов'язаних із нею питань.

Список використаних джерел

1. *Барановська Т.В.* Облікова політика підприємств України: теорія і практика: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 / Т.В. Барановська. – Житомир: ЖТДУ, 2005 – 278 с.
2. *Гироль С.В.* Складові облікової політики сільськогосподарських підприємств / С.В. Гироль, О.Д. Радченко // Економіка АПК . – 2008. – № 10. – С.73-77.
3. *Глущенко А.В.* Методические аспекты единой учетной политики для целей бухгалтерского и управленческого учета агрохолдингов / А.В. Глущенко, М.С. Ермакова . Режим доступу: http://www.science-education.ru/pdf/2013/4/221.pdf.
4. *Житній П.Є.* Облікова політика в умовах розвитку фінансово-промислових систем: методологія і організація [Текст]: [моногр.] / П.Є. Житній. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Даля, 2007. – 352 с.
5. *Жук В.М.* Наукове забезпечення обліку в системі управління аграрним сектором економіки : теорія і практика: наук. доп. [Текст] / В.М. Жук; Ін-т аграр. економіки. – К.: Інститут аграрної економіки, 2008. – 84 с.
6. *Корчагіна В.Г.* Формування облікової політики сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах [Електронний ресурс] / В.Г.Корчагіна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavnv/2009_67/67_42.pdf.
7. *Каменнова Ю.О.* Влияние особенности деятельности сельскохозяйственных организаций на формирование и раскрытие учетной политики / Ю.О. Каменнова // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – 2013. – № 1(12). – С. 61-64.
8. *Пушкар М.С.* Теорія і практика формування облікової політики [Текст]: [моногр.] / М.С. Пушкар, М.Т. Щирба. – Тернопіль: Карт-бланш, 2010. – 260 с.
9. *Чувашлова М.В.* Разработка учетной политики как одна из методик совершенствования контроллинга / М.В. Чувашлова // Научно-практ. журнал Глобальный научный потенциал: Экономические науки. – 2012. – №5 (14). – С. 96-98.
10. *Каменнова Ю.О.* Влияние особенности деятельности сельскохозяйственных организаций на формирование и раскрытие учетной политики / Ю.О. Каменнова // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – 2013. – № 1(12). – С. 61-64.
11. *Steven M. Bragg* (2007), *Accounting Policies and Procedur*, Hoboken, New Jersey.
12. *Marquis Codjia* "Accounting Policies and Procedures", available at: http://www.ehow.com/facts-_7206983_accounting-policies-procedures.html.
13. Advantages & Disadvantages of Accounting Policies By John Freedman http://www.ehow.com/info-_8569621_advantages-disadvantages-accounting-policies.html.
14. *Osmond Vitez.* "The Advantages of Accounting Policies", available at: http://www.ehow.com/list_6535717_advantages-accounting-policies.html.
15. *Osmond Vitez.* "Conservative Accounting Policies", available at: http://www.ehow.com/facts_6820570_conservative-accounting-policies.html.
16. *Rachel Murdock.* "Aggressive Financing Policies", available at: http://www.ehow.com/facts_7552175_aggressive-financing-policies.html.
17. *Osmond Vitez.* "Definition of Accounting Policies" available at: http://www.ehow.com/facts_5942308_definition-accounting-policies.html.
18. Wikimedia Foundation. 2010. http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/981653.
19. http://www.dummies.com/how-to/content/the-difference-between-bookkeeping-and-accounting.navId-410636.html?print=true.
20. http://www.investopedia.com/terms/a/accounting-policies.asp.
21. http://www.investorwords.com/16225/business_transaction.html.
22. http://www.jamescox.com.au/conservative-vs-aggressive-accounting-practices.
23. http://help.sap.com/erp2005_ehp_04/helpdata/EN/49/12875ffi79c6b.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

*

УДК 631.115.8(477)

Я.Я. РИБАК, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств

Постановка проблеми. Головними соціальними та економічними проблемами українського села є високий рівень безробіття, відсутність робочих місць, низький рівень життя, недостатня кількість фінансових ресурсів для закупівлі обладнання, високий рівень міграції, низька довіра до уряду та ЗМІ, відсутність програм навчання веденню підприємницької діяльності на селі, недостатній доступ селян до юридичних консультацій і можливостей співпраці, розвал соціальної інфраструктури. Проте останнім часом в Україні значна увага приділяється розвитку та поширенню кооперативних формувань серед дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Така позитивна тенденція в майбутньому дасть змогу поліпити стан галузі й підвищити її економічну ефективність. Підтримка та розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів приведе до збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшення її якості, зробить господарювання на селі прибутковішим. Світовий досвід підтверджує ефективність запровадження кооперації в сільському господарстві. В деяких розвинутих країнах від 40 до 90 % виробленої продукції реалізується через систему сільськогосподарської кооперації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних економічних умовах все більше назріває питання відродження сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Цій темі присвятили свої праці вчені-аграрники Й. Децовський [11], В. Зіновчук [3;4], М. Малік [6;7], Л. Молдаван [8], А. Пантелеймоненко [9], В. Цимбал [10] та інші науковці. У їхніх доробках можна чітко простежити розвиток кооперації Галичини у міжвоєнні роки і до сьогодення, зрозуміти суть кооперації, її переваги для простого селянина-господаря й роль у відродженні українського села. Важливе значення для розвитку кооперації мають дослідження, в яких розкривається сутність сучасних кооперативних формувань та особливості їх організації як в Україні, так і за її межами. Проте проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, з огляду на їх актуальність, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є розкриття переваг розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, висвітлити сучасний рівень організації кооперативних структур і проаналізувати фактори, які негативно впливають на розвиток кооперативного руху в Україні задля удосконалення відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками та поліпшення добробуту селян.

Виклад основних результатів дослідження. Значну частину в реформуванні сільського господарства України займає розвиток кооперативної діяльності на селі. Нині на ринку діє дуже багато приватних, малих товаровиробників і тих, які мають схожі економічні інтереси. Дана ситуація створює сприятливі умови для виникнення нових організаційних структур у сільському господарстві.

Розвиток кооперативних формувань є основним етапом завершення реформи на селі. Свою важливу роль в економіці обслуговуюча кооперація підтвердила неодноразово в розвинутих країнах і досвідом наших співвітчизників у деколективізаційні роки. Про це

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© Я.Я. Рибак, 2014

свого часу публікували роботи такі відомі особистості, як Б. Мартос [1], М. Туган-Барановський [5] та багато інших.

Серед позитивних явищ обслуговуючої кооперації можна відзначити те, що вона дає можливість товаровиробникам одержувати прибутки не тільки від прямого сільськогосподарського виробництва. Вона реалізує можливість участі у великомасштабному бізнесі, одержанні прибутків від подальшого руху виробленої продукції, що не під силу приватному товаровиробникові. Крім, того кооперативна діяльність реалізує право селян на здорову конкуренцію та є сильним важелем впливу на посередників. Але для ефективної роботи кооперативів має існувати проста і зрозуміла кожному нормативно-правова база, яка б визначала порядок створення й принципи існування таких об'єднань.

Поняття кооперації знаходить своє відображення в сучасній економіці, як об'єднання суб'єктів, що мають спільні соціально-економічні інтереси, досягнення яких значно полегшується за допомогою спільних зусиль. Кооператив має значні відмінності від інших форм господарювання і визначають його як форму господарської діяльності, спрямованої на поліпшення добробуту засновників. Це переконливий приклад цілісності народу, його працьовитості й високої культурної спадщини. Цим зумовлюється нагальна потреба українського села у кооперативах, які працюватимуть задля його заможності та на благо селянина-господаря.

На нинішній час у сільському господарстві України нараховується велика кількість дрібних товаровиробників, які займають значну площу земель сільськогосподарського призначення. Понад 70% трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання: картоплі, овочів, фруктів, молока та м'яса – виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами – сільськогосподарськими товаровиробниками, які, на жаль, не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції. Через невеликі партії, наявність великої кількості посередників, затратність виробництва й застарілу техніку здебільшого виробляється сировина для великих приватних переробних заводів, які відповідно і диктують правила гри. Ринкова економіка вимагає від малих сільськогосподарських підприємств взаємодії у вигляді об'єднань, метою яких є розв'язання спільних проблем. Кооперація дрібних виробників сільськогосподарської продукції – це один із небагатьох, а, можливо, єдиний шлях для селян відстояти свої права та інтереси як потенційних партнерів і водночас конкурентів великого аграрного бізнесу [2, с. 63].

Вже понад двадцять років в Україні триває процес відродження кооперативного руху. Однак це супроводжується значними негараздами й окремими негативними явищами. Недостатнє розуміння в сучасному суспільстві особливої неприбуткової природи кооперативів призводить до використання далеко не всіх переваг таких об'єднань, а інколи і зовсім відмову від участі в них.

В Україні у 2012 році діяло 7769 господарських товариств, 41 488 фермерських господарств, що обробляли 4340,8 тис. га сільськогосподарських угідь (у тому числі 4220,2 тис. га ріллі); 191 виробничий кооператив; 774 обслуговуючих кооперативи; 322 державних сільськогосподарських підприємства, 1721 сільське споживче товариство та 3,8 млн особистих селянських господарств, з яких, за оцінками експертів, лише 1% охоплено кооперацією. Для порівняння, в Польщі цей показник сягає 50%. Найбільшу питому вагу у структурі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів мають багатофункціональні кооперативи – 44,52%. Частка заготівельно-збутових, переробних і сервісних кооперативів становить відповідно 27,7, 13,84 та 6,07% [13].

Донині залишаються не вирішеними питання формування надійної соціально-економічної основи для заснування й подальшого успішного розвитку молочарських кооперативів, проблеми вдосконалення їх державного регулювання діяльності та менеджменту, пошуку шляхів підвищення ефективності фінансового забезпечення. Відсутність ефективних, доступних для сільських товаровиробників каналів реалізації сільськогосподарської продукції є ключовим фактором, який штовхає українське село до межі бідності. Функціонування аграрного рин-

ку і забезпечення стійких перспектив продовольчої безпеки та підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників залежить від інфраструктурних умов [7, с. 167].

Через кооператив дрібні виробники сільськогосподарської продукції не тільки одержують доступ до аграрного ринку, але й стають його рівноправними членами. Лише кооперативам під силу подолати монополію на ринку, яку створили «підприємливі» посередники. А кооперативні мережі дають змогу впорядкувати надходження необхідних товарів та значно зменшити кількість посередницьких структур, бо дають можливість дрібним виробникам сільськогосподарської продукції як реалізовувати великі партії продукції за оптимальними цінами, так і закуповувати значні партії товарів та матеріалів у виробника, знову ж таки уникаючи посередників.

Наприклад, у с. Панка Сторожинецького району з 11 травня 2011 року функціонує районне об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів під назвою «Господар Підгір'я». До його складу входять три сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи: «Новоброcківецький», «Стор-Агрогромада», «Комарівська Нива». При підтримці Сторожинецької районної ради та налагодженій співпраці з Міжнародною благодійною організацією «Добробут громад» у жовтні 2012 року було запущено кооперативний молокопереробний завод «Молочний край» максимальною потужністю 12 тонн за зміну.

При створенні кооперативного заводу залучено кошти й майно загальною сумою 1372,6 тис грн, із них:

кооперативу «Новоброcківецький» – приміщення площею 780 кв.м вартістю 525 тис. грн і кошти 10,8 тис. грн;

кооперативу «Стор-Агрогромада» – кошти 13,6 тис. грн;

Сторожинецької районної Ради – кошти 423,2 тис. грн;

Чернівецька обласна Рада – кошти в розмірі 400 тис. грн.

Кооператив надає послуги з переробки молока своїм членам, яких нині нараховується понад 700 осіб. А готова продукція кооперативу, на відміну від приватних заводів, має високі якісні характеристики та нижчу реалізаційну ціну [12].

У селі Сушки Козельщинського району Полтавщини укрупнення вирішили досягти іншим чином — організували молокоприймальний кооператив, що об'єднав десятки звичайних селян, які утримують корів. У 2011 році тут було створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (СОК) «Молочник-Сушки», завданням якого є збирання молока від населення, охолодження й відправка на молокозавод.

У реалізації цього проекту селянам допомогла Полтавська обласна сільськогосподарська дорадча служба, яка знайшла фінансування через фундацію «Хайфер Проджект Інтернешенл» і компанію «Данон-Україна». Власне ця компанія й купує молочну сировину у товаровиробників. Головною ланкою СОК «Молочник-Сушки» є закупівельний пункт із танком-охолоджувачем, а також невеличка лабораторія, де визначають якість молока. Остаточний результат щодо вмісту сировини визначає районна ветлікарня.

У ході дослідження з'ясувалося, що високих показників, які й визначають ціну на молоко, досягти було досить непросто. Із селянами, які утримують максимум по 3–4 корови, разом із дорадчою службою проводилися навчання з годівлі тварин, особливостей догляду, правильного доїння та охолодження молока. Завдяки цій програмі надої у селян зросли в середньому на 30%.

Нині кооператив налічує 160 постійних членів, які утримують загалом 280 голів великої рогатої худоби, і ще кілька десятків здавачів, які не є членами СОК «Молочник-Сушки». Члени кооперативу мають низку переваг перед звичайними селянами, які здають молоко. Це щомісячні бонуси за якість молока в розмірі до 100 грн, забезпечення спеціалістами кооперативу ветеринарного догляду, осіменіння тварин. Нещодавно в Сушках запровадили програму передачі корови: теля від одержаної в дарунок голштинської корови селянин повинен передати сусідові на безоплатній основі. Пройде кілька років і порідний склад корів у селян якісно зміниться.

Питання ціни тут стоїть гостріше, ніж на будь-якій іншій фермі. Адже ніхто не відмі-

няв закупівельні контори, які іноді можуть запропонувати навіть вищу, ніж кооператив, ціну. Посередники можуть платити за літр навіть 3 грн, однак влітку пропонують лише 1,40–1,50 грн. Водночас кооператив гарантує більш-менш стабільну ціну на молоко базисної жирності на рівні 2,70 грн за літр, 20 коп. з яких — це частка на корми.

Хоч це й не ферма, однак селянам спільними зусиллями вдалося досягти того рівня якості сировини, що вимагає «Данон», і тепер вони почуваються захищеними. Звичайно, не завадила б також й державна підтримка. Проте з усього видно, що українське молочне тваринництво може розвиватися і в межах невеликих ферм та кооперативів. Думка про те, що за нинішніх умов зможе вижити лише великотоварна ферма, не підтверджується на практиці. У разі створення невеликої ферми чи кооперативу селянам удалося переконати молокопереробні підприємства в якості свого молока й отримати за нього стабільну та достойну ціну [14].

Висновки. Кооперація є ефективною організаційно-економічною формою сприяння сільському розвитку та передбачає соціальну, економічну й просторову взаємодію учасників, спрямовану на виконання суспільних функцій сільського господарства та економічного зростання життєвого рівня сільського населення. Виходячи із дослідження кооперативів, їхня ефективність значною мірою залежить від сумлінного виконання членами своїх обов'язків, що визначені статутом і Правилами внутрішньогосподарських відносин у кооперативі.

Сучасні економічні умови вимагають швидких, неординарних рішень. Консервативне мислення при управлінні кооперативом вважаємо неприйнятним, як таке, що веде до знищення самої кооперативної ідеї. У роботі кооперативу особливу увагу слід приділяти аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на діяльність організації, які можуть за певних обставин спричинити кризові явища. Вони однотипні й характерні для більшості кооперативних організацій України, а саме: складність кооперативного управління; пасивність частини членів кооперативу, їхнє небажання та невміння працювати в самоврядних організаціях на громадських засадах; підозрілість і недовіра один до одного; загострене почуття ризику вкладення коштів у пайові фонди; випадки порушень правил внутрішньокооперативних відносин; не завжди зрозумілий процес ціноутворення; відсутність вертикальних кооперативних організаційних структур; негативний вплив посередників та інших монополістів на ринку тощо.

До основних проблем функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні слід віднести низький рівень державної підтримки їхнього розвитку, подвійне оподаткування, недостатній рівень професійних знань серед учасників кооперації щодо її цілей та мети створення.

Список використаних джерел

1. *Грушевський М.С.* Яким я його знав / М.С. Грушевський // «Український історик». – 1966. – № 01-02.
2. *Збарський В.К.* Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі / В.К. Збарський, О.О. Волошин // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 62-66.
3. *Зіновчук В.В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
4. *Зіновчук В.В.* Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / В.В. Зіновчук. – К. : Логос, 1996. – 224 с.
5. *Качор А.* М. І. Туган-Барановський / А. Качор. – Вінніпег, 1969.
6. *Малік М.Й.* Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 104.
7. *Малік М.Й.* Розвиток малих підприємницьких форм / М.Й Малік // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп.; за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 167-172.
8. *Молдаван Л.В.* Роль кооперативів у подоланні сільської бідності / Л.В. Молдаван, Д.Ф. Крисанов, Л.О. Удова // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 121-129.
9. *Пантелеймоненко А.О.* Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: моногр. / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
10. *Цимбал В.О.* Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі / В.О. Цимбал // Агроінком. – 2011. – №4-6. – С. 72-80.
11. Матеріали всеукр. наук.-прак. конф.: «Розвиток і збереження українського села – нагальна потреба сьогодення», присвяченої 110-річчю від дня народження професора Євгена Храпливого 15-16 трав. 2008 р., м. Заліщики.

12. Офіційний сайт благодійної організації «Добробут громад». Молокопереробний завод отримує необхідне для роботи обладнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heifer.org.ua/uk/golovna-stornka/281-molokopererobnij-zavod-otrimu-neobxdne-dlya-roboti-obladnannya.html.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/ukrstat.gov.ua.
14. Діловий аграрний інтернет ресурс «Agro times». Невеликі ферми та власники індивідуальних господарств можуть одержувати прибуток від молока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agrotimes.net/journals/article/rentabelne-molocharstvo-dlya-dribnih.
15. *Barton D* (2000). What is a cooperative? Unpublished paper, Kansas State University, USA.Barton DG (1989). What is a cooperative? In Cooperatives in agriculture, ed. D. Cobia, 1-20. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.
16. *Birchall J.* (2005). Co-operative principles ten years on. International Cooperative Alliance, Issue 2, 98(2):45-63. http://www.ica.coop/.
17. *Cropp R* (2002). Historical development. Unpublished paper, Wisconsin Center for Cooperatives, University of Wisconsin-Madison, USA.
18. Food and Agricultural Organization (FAO). 2001. Farming Systems And Poverty: Improving Farmers' Livelihoods in a Changing World. Rome and Washington D.C.: FAO and World Bank.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014 р.

*

УДК 338.43

О.В. ЛАВРИНЧУК, здобувач
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Напрями розвитку ринку зерна в Україні

Постановка проблеми. Виробництво зерна є однією з провідних галузей сільського господарства України, центральною ланкою хлібопродуктового комплексу та основою продовольчої безпеки держави. Від рівня розвитку зернового господарства залежить забезпечення населення хлібопродуктами, а тваринництво – зернофуражем. Останніми роками Україна стабільно демонструє нарощення обсягів виробництва зернових, а в 2013 році цей показник сягнув рекордні майже 63 млн т. У зв'язку з цим у наукових і професійних колах розгорнулася дискусія щодо доцільності й економічної ефективності подальшого зростання обсягів його виробництва. Поряд із позитивними тенденціями розвитку галузі ряд експертів прогнозують загострення конкуренції на глобальних ринках, зниження світових цін та скорочення через це експортних надходжень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан розвитку ринку зерна знаходиться в центрі уваги значної кількості інституцій в Україні: державних (Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України й ін.), наукових (Національної академії аграрних наук України, ННЦ "Інститут аграрної економіки"), бізнесових, в особі виробників зерна та зернотрейдерів. Вагомий внесок у наукове розроблення питань організації й розвитку аграрного ринку, в тому числі формування ринку зерна, зробили В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, В.М. Ганганов [2], Б.В. Губський, В.М. Жук [4], І.Г. Кириленко [5], Ю.С. Коваленко, І.О. Кузнєцова [7, 8], П.М. Макаренко [9], В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, Л.М. Худолій [11], О.М. Шпичак [13] та інші.

Програмою «Зерно України – 2015», що розроблена Міністерством аграрної політики та продовольства України та Національною академією аграрних наук України, закладено зростання виробництва зернових до 80 млн т вже у 2017 році. Більшість державних інституцій, їхніх представників позитивно оцінюють такі тенденції зростання обсягів виробництва і передбачають, у зв'язку з цим, стрімкий розвиток сільського госпо-

© О.В. Лавринчук, 2014

12. Офіційний сайт благодійної організації «Добробут громад». Молокопереробний завод отримує необхідне для роботи обладнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heifer.org.ua/uk/golovna-stornka/281-molokopererobnij-zavod-otrimu-neobxdne-dlya-roboti-obladnannya.html.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/ukrstat.gov.ua.
14. Діловий аграрний інтернет ресурс «Agro times». Невеликі ферми та власники індивідуальних господарств можуть одержувати прибуток від молока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agrotimes.net/journals/article/rentabelne-molocharstvo-dlya-dribnih.
15. *Barton D* (2000). What is a cooperative? Unpublished paper, Kansas State University, USA.Barton DG (1989). What is a cooperative? In Cooperatives in agriculture, ed. D. Cobia, 1-20. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.
16. *Birchall J.* (2005). Co-operative principles ten years on. International Cooperative Alliance, Issue 2, 98(2):45-63. http://www.ica.coop/.
17. *Cropp R* (2002). Historical development. Unpublished paper, Wisconsin Center for Cooperatives, University of Wisconsin-Madison, USA.
18. Food and Agricultural Organization (FAO). 2001. Farming Systems And Poverty: Improving Farmers' Livelihoods in a Changing World. Rome and Washington D.C.: FAO and World Bank.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014 р.

*

УДК 338.43

О.В. ЛАВРИНЧУК, здобувач
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Напрями розвитку ринку зерна в Україні

Постановка проблеми. Виробництво зерна є однією з провідних галузей сільського господарства України, центральною ланкою хлібопродуктового комплексу та основою продовольчої безпеки держави. Від рівня розвитку зернового господарства залежить забезпечення населення хлібопродуктами, а тваринництво – зернофуражем. Останніми роками Україна стабільно демонструє нарощення обсягів виробництва зернових, а в 2013 році цей показник сягнув рекордні майже 63 млн т. У зв'язку з цим у наукових і професійних колах розгорнулася дискусія щодо доцільності й економічної ефективності подальшого зростання обсягів його виробництва. Поряд із позитивними тенденціями розвитку галузі ряд експертів прогнозують загострення конкуренції на глобальних ринках, зниження світових цін та скорочення через це експортних надходжень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан розвитку ринку зерна знаходиться в центрі уваги значної кількості інституцій в Україні: державних (Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України й ін.), наукових (Національної академії аграрних наук України, ННЦ "Інститут аграрної економіки"), бізнесових, в особі виробників зерна та зернотрейдерів. Вагомий внесок у наукове розроблення питань організації й розвитку аграрного ринку, в тому числі формування ринку зерна, зробили В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, В.М. Ганганов [2], Б.В. Губський, В.М. Жук [4], І.Г. Кириленко [5], Ю.С. Коваленко, І.О. Кузнєцова [7, 8], П.М. Макаренко [9], В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, Л.М. Худолій [11], О.М. Шпичак [13] та інші.

Програмою «Зерно України – 2015», що розроблена Міністерством аграрної політики та продовольства України та Національною академією аграрних наук України, закладено зростання виробництва зернових до 80 млн т вже у 2017 році. Більшість державних інституцій, їхніх представників позитивно оцінюють такі тенденції зростання обсягів виробництва і передбачають, у зв'язку з цим, стрімкий розвиток сільського госпо-

© О.В. Лавринчук, 2014

дарства та економіки України в цілому [6]. Окремі учасники ринку дають оцінку можливого зростання виробництва зернових до 100-120 млн т зернових на рік протягом п'яти-семи років за умови вливання інвестицій в оновлення застарілого парку, мінеральні добрива й засоби захисту рослин [10]. Разом із тим, як зазначає Л. Шавалюк, стрімкий розвиток зернового господарства може цілковито змінити українське село, в якому нині проживає 31% населення (більше, ніж 14 млн осіб). Сучасні технології забезпечують високу продуктивність праці, отож згодом для обробітку всіх земель в Україні буде потрібно мало людей і постане серйозна проблема із зайнятістю сільського населення. Крім того, великий бізнес, який на сучасному етапі активно вкладає гроші в АПК, у гонитві за швидкими прибутками робить ставку на вирощування культур, які виснажують землю, зокрема технічних. Натомість посіви традиційних продовольчих культур стрімко зменшуються. За такої динаміки розподілу площ неминуче знижуватиметься також родючість українських чорноземів [12].

Мета статті – враховуючи важливість зазначених проблем та неоднозначність існуючих пропозицій щодо їх розв'язання, науково обґрунтувати вектор подальшого розвитку ринку зерна в загальній економічній стратегії України.

Виклад основних результатів дослідження. Про важливість зернового господарства показує суттєва частка валової продукції зернових у загальному обсязі валової продукції рослинництва. Протягом 2000-2012 років вона знаходилась у межах 29-37% (табл. 1).

1. Частка валової продукції зернових у загальному обсязі валової продукції рослинництва

(у пост. цінах 2010 р., млн грн)

Показник	Рік					
	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Валова продукція – всього	151 022,2	179 605,8	197 935,9	194 886,5	233 696,3	223 254,8
У тому числі валова продукція рослинництва	92 838,9	114 479,9	129 908,3	124 554,1	162 436,4	149 233,4
З них **зернові та зернобобові культури**	**27 189,4**	**41 744,7**	**49 122,3**	**41 633**	**60 492,5**	**49 407,4**
У % до валової продукції рослинництва	**29,29**	**36,46**	**37,81**	**33,43**	**37,24**	**33,11**

Джерело: Інформація Державної служби статистики України: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Значно зросла частка господарств населення в структурі виробництва валової продукції рослинництва. Якщо у 1990 році вона становила лише 18,9 %, то на кінець 2012-го – 45%, тобто у майже половину загального обсягу виробництва продукції рослинництва. Проте слід відзначити, що нині все ж переважає виробництво рослинницької продукції сільськогосподарськими підприємствами, частка якого у 2012 році становила 78,1%, тоді як господарства населення виробили 21,9% загального обсягу продукції. Така ж тенденція спостерігається й у виробництві цукрових буряків (91,3%) та соняшнику (85%). А господарства населення значно домінують у виробництві картоплі (96,7 %), овочів (85,7%), плодів і ягід (81,6%).

Про те, що Україна є зерновою країною доводять також обсяги посівних площ зернових. Із 2000 року питома вага площі зернових і зернобобових культур становила 50%, у 2012-му – 56% усієї посівної площі в Україні. Найбільшу частку в структурі посівів зернових займає пшениця – 37,3% (озима та яра), кукурудза – 29,9, ячмінь – 22,1%.

Упродовж останнього десятиліття Україна суттєво наростила обсяги виробництва зернових – із 38-42 млн т у 2001-2005 роках до 46-62 млн т у 2008-2013 роках. Як видно з даних таблиці 2, урожайним був 2011 рік – зернових і зернобобових – 56,7 млн т, а їх виробництво на 1 особу дорівнювало 1 242 кг. Рекордний валовий збір зернових одержали у 2013 році – майже 63 млн т.

2. Виробництво зернових та зернобобових культур у 1990-2013 рр.

Рік	Валовий збір, тис. т	Урожайність з 1 га зібраної площі, ц	Площа, з якої зібрано урожай, тис. га	Виробництво на 1 особу, кг
1990	51009,0	35,1	14522,2	983
1995	33929,8	24,3	13962,5	659
2000	24459	19,4	12586,8	497
2005	38015,5	26	14605,2	807
2009	46028,3	29,8	15469,7	999
2010	39270,9	26,9	14575,7	856
2011	56746,8	37	15321,3	1242
2012	46216,2	31,2	14792,1	1014
2013	62 997	39,9	15802,2	н/д

Джерело: Інформація Державної служби статистики України: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Аналізуючи обсяги виробництва за видами зернових слід зазначити, що перше місце до 2011 року займала пшениця – 40-50% загального їх виробництва. З 2011 року переважала кукурудза, обсяги виробництва якої збільшуються. За останні п’ять років Україна наростила національне виробництво кукурудзи удвічі (з 11 млн т у 2010 році до 21,8 млн т у 2011-му). У 2012 році частка кукурудзи в загальному обсязі виробництва зернових зросла до 45%. Суттєвим чинником, який впливає на зростання обсягів виробництва і, відповідно, на ринок кукурудзи, вважається нарощування виробництва біоетанолу.

Середня врожайність пшениці в Україні за останні п'ять сезонів становила 31,2 ц/га, що вдвічі нижче, ніж, наприклад, у Франції – 74 ц/га [10]. Аналітики агентства АПК-Інформ вважають, що потенціал урожайності пшениці в Україні використаний на 42%, ячменю – всього на 36, кукурудзи – на 49%. Основними джерелами підвищення врожайності зернових культур може бути використання якіснішого посівного матеріалу й сучасних агротехнологій, вважають експерти [15].

Аналогічну оцінку потенціалу України в цьому напрямі раніше давав і власник найбільшого у країні за розміром посівних площ агрохолдингу Ukrlandfarming О. Бахматюк. На його думку, Україна може виробляти в два-три рази більше зернових, ніж нині. Порівняно зі своїми колегами з Євросоюзу, українські аграрії приблизно в три рази менше використовують мінеральних добрив і в кілька разів менше – засобів захисту рослин. Крім того, серйозних фінансових вкладень потребує оновлення застарілого парку сільгосптехніки, а також рішення логістичних питань. Власник Ukrlandfarming вважає, що 20-25 млрд дол. інвестицій протягом п'яти-семи років дали б змогу вирощувати 100-120 млн т зернових на рік [10].

Отже, Україна вже є невід'ємною складовою світового ринку зерна. Наприклад, у світовому рейтингу виробників пшениці Україна знаходиться на 11 місці, виробляючи 2,6% світового обсягу (за даними на кінець 2010 року) [1]. Що стосується ячменю, то за даними USDA Україна має частку 7% світового виробництва і знаходиться на другому місці після Росії, на яку припадає 17% виробництва даної культури у світі. Найбільшим виробником кукурудзи у світі у 2011/12 МР є США, на які припадає 38% виробництва; на другому місці – Китай із часткою 23% від сукупного світового виробництва; Україна виробляє 3% світового обсягу [14].

За таких умов Україна виправдано заявила про себе як один із серйозних лідерів у поставці зернових на світовий ринок. Зокрема, у 2012/13 МР за обсягами експорту пшениці наша держава посідає восьме місце у світі. Найбільшими імпортерами української пшениці за підсумками 2011-2013 МР визнані Туніс (23% від сукупного експорту пшениці з України), Сирія (20%), Кенія (19%), Ізраїль (17%) та Іспанія (10%). На інших імпортерів припадає 11% продажів української пшениці.

У рейтингу країн-експортерів ячменю Україна посідає п’яте місце у світовому його товарообігу. Найбільшим і домінуючим імпортером українського ячменю за підсумками 2011/12 МР визнана Саудівська Аравія, на яку припадає 69% усього експорту даної культури з України. У світовому обсязі торгівлі кожна 7 т кукурудзи є вітчизняною, що вивело нашу країну в четвірку лідерів країн-

експортерів цієї культури. Найбільшими імпортерами кукурудзи за підсумками 2011/12 МР стали Єгипет (26 %), Іспанія (14 %), Іран (12 %), Японія (7 %).

Україна повністю забезпечує себе продовольством, здійснює значні постачання аграрної продукції на зовнішній ринок. Тому роль України в забезпеченні світової продовольчої безпеки дуже велика. До того ж, ми маємо великий потенціал для нарощення виробництва. І оскільки всередині країни споживання продовольства значно не зростатиме, воно може бути направлено на експорт [6].

Однак деякі експерти не вбачають у такій перспективі можливість економічного зростання країни. Л. Шавалюк прогнозує, що якщо Україна й реалізує свій аграрний потенціал, виробляючи 100–120 млн т зернових за рік, то їй доведеться експортувати 60–90 млн т (для внутрішнього ринку такі обсяги не потрібні), що на 35–65 млн т перевищує рекордні показники минулого й позаминулого років. За таких умов автор обґрунтовано доводить, що пропозиція може суттєво перевищити попит, а це призведе до падіння цін на пшеницю та кукурудзу. Отже, при зростанні обсягів виробництва й експорту збіжжя дохід і кількість вирученої валюти не обов'язково зростатимуть [12].

Ми погоджуємося з такою думкою, адже при максимальному експорті зернових Україна втрачає додану вартість, яку можливо одержати при внутрішній їх переробці та експорті цих продуктів переробки. До негативних наслідків цього процесу можна віднести втрату додаткових робочих місць, зниження рівня забезпечення власними продуктами харчування. О.І. Кузнєцова охарактеризувала такий напрям розвитку ринку зерна України як вектор «голодного експорту» [8], за якого присутнє нарощення експорту зерна при повільному зростанні його виробництва й зменшенні внутрішнього споживання.

Формування доданої вартості при експорті зерна з України та альтернативних напрямах його використання всередині країни обґрунтовано у статті О.М. Шпичака й О.В. Боднар «Вигоди та проблеми експорту зерна з України», в якій авторами проведене зіставлення доданої вартості при різних точках відліку її формування: при безпосередньому експорті зерна і при переробці всередині країни уже виробленого зерна для одержання продукції тваринництва [13]. За розрахунками науковців, сукупна додана вартість, створена при виробництві зерна та його переробці на молоко чи м'ясо, перевищує сукупну вартість, створену при виробництві зерна і його експорті у 2,2 та 2,5 раза відповідно.

Слід погодитись із позицією авторів щодо доцільності диверсифікації напрямів використання виробленого зерна, що забезпечує вищу конкурентоспроможність держави за різної кон'юнктури світового ринку. Досвід світових виробників зерна показує, що при повному забезпеченні внутрішніх потреб у зерні та продукції тваринництва економічно вигідною є переробка й постачання на світовий ринок молочної та м'ясної продукції, біоетанолу, для одержання яких використовується зерно та ін.

Таким чином, подальший розвиток ринку зерна має ґрунтуватися, на нашу думку, на двох стратегічних векторах: інституційному (виробничо-інфраструктурному), що має на меті закріплення й нарощування стійких, конкурентоспроможних позицій України серед світових лідерів виробників та експортерів зерна, і фізіократичному, що визначає головною місією ринку зерна посилення ролі України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки світу.

Інституційний вектор розвитку ринку зерна полягає в розробці Стратегії його функціонування на базі визначення єдиного державного агента на ринку, що забезпечить вищу конкурентоспроможність держави за різної кон'юнктури світового ринку. Місією стратегії має стати забезпечення продовольчої безпеки країни, що вимагає дієвого державного регулювання як для задоволення потреб внутрішнього споживання, так і для формування потужного експортного потенціалу.

Фізіократичний підхід до теоретичного обґрунтування розвитку ринку зерна передбачає головну мету зерновиробництва й зернового ринку, що полягає у посиленні ролі України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки світу. Фізіократичний напрям має бути реалізований розширенням дослі-

джень і формулюванням концептуальних ідей, пов'язаних зі стратегічними запасами зерна у світі та визначенням місії України в цьому процесі.

Висновки. У публікації здійснено наукове означення шляхів подальшого розвитку ринку зерна України через формулювання їх інституційного й фізіократичного трактування. Ці два напрями мають забезпечити якісно нову теоретико-методологічну основу розробки стратегії розвитку ринку зерна України. Дотримання їх у державній аграрній політиці дасть змогу, з одного боку, наростити стійкі, конкурентоспроможні позиції України на світовому ринку, з іншого – посилити її роль в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки світу.

Список використаних джерел

1. Виробництво пшениці у світі. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/ wiki/Виробництво_пшениці_у_світі.
2. *Ганганов В.М.* Формування зернового комплексу регіону: моногр. / В.М. Ганганов. – Одеса: ІПРЕЕД, 2008. – 312 с.
3. Думка експерта: До чого призведе нарощення виробництва зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua /news/2013/08/21/390974/.
4. *Жук В.М.* Розвиток зернового ринку / В.М. Жук, М.П. Сичевський // Наукове обґрунтування інтенсифікації виробництва зерна в Україні: виступи науковців на засіданні Президії Національної академії аграрних наук України 27 лип. 2011 р. – К.: Аграрна наука, 2011. – С. 92-101.
5. *Кириленко І.Г.* Формування зернового ринку в Україні: стратегія розвитку / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 79-84.
6. Ключову роль у подоланні голоду в світі може відіграти Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/11192.
7. *Кузнєцова І.О.* Зерновий ринок України: історія створення та тенденції розвитку: моногр. / І.О. Кузнєцова. – Одеса: Поліграф, 2008. – 198 с.
8. *Кузнецова И.О.* Стратегический вектор развития национального зернового рынка как основа устойчивого экономического роста Украины / И.О. Кузнецова // Бізнесінформ. – 2011. – № 7(1) – С. 69-72.
9. *Макаренко П.М.* Ринок зерна і регіональне зерновиробництво: моногр. / П.М. Макаренко, О.О. Сиченко. – Д.: Герда, 2007. – 188 с.
10. Урожайність зернових в Україні в рази нижча європейських показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/business /economics/1586131-urozhajnist-zernovih-v-ukrayini-v-razi-nizhcha-evropejskih-pokaznikiv.
11. *Худолій Л.М.* Розвиток ринку зерна в Україні / Л.М. Худолій // Економіка АПК. – 1997. – № 9. – С. 59-66.
12. *Шавалюк Л.* Міф про Україну - житницю світу. Чому аграрний сектор не може стати локомотивом економіки / Л. Шавалюк // Український тиждень. - № 33 (301) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Economics/87077.
13. *Шпичак О.М.* Вигоди та проблеми експорту зерна з України / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5.
14. Ukrselko. Аналіз ринку зернових [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrselko.com/uploads/media/Ukrselko_Grain_Market_Analysis_120918.pdf.
15. Україна виробляє в 2-3 рази менше зернових, ніж могла б – експерти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2013/07/29/387262/.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014 р.

* * *